

LIDZBARK WARMIŃSKI
INWENTARZ RUCHOMYCH ZABYTKÓW SZTUKI KOŚCIELNEJ
DIECEZJI WARMIŃSKIEJ WEDŁUG STANU Z 1980 R.

Treść: Wstęp. I. Kościół parafialny pod wezwaniem św. apostołów Piotra i Pawła oraz św. Michała Archanioła. II. Muzeum parafialne. III. Klasztor Siostr Katarzynek. IV. Kościół św. Krzyża. V. Kaplice, kapliczki, krzyże przydrożne oraz cmentarz parafialny. VI. Lista duchownych Lidzbarka od XIV w. *Zusammenfassung.*

WSTĘP

Na miejscu dzisiejszego Lidzbarka istniała już w X w. osada pruska zwana Lecbarg, zdobyta przez Krzyżaków w 1241 r. i przekształcona w twierdzę obronną. Osada położona była w rozwidleniu dwóch rzek: Łyny i Symsarny. Łyna, wpadająca do Pregoly, umożliwiała bezpośrednią komunikację wodną z Królewcem, a pośrednio z Zalewem Wiślanym i Bałtykiem. Zamek Krzyżacki tylko przez dziesięć lat był w gestii zakonu, a następnie stał się rezydencją biskupów warmińskich przez okres ponad pięćset lat (1350—1875). Zamek wznoszono pod patronatem i na cześć św. Katarzyny, o czym świadczy polichromia z pierwszej ćwierci XV w., odsłonięta w 1962 r. oraz barokowa rzeźba świętej na dziedzińcu.

Ostatnim biskupem rezydującym w zamku lidzbarskim był Ignacy Krasicki. Lidzbark jako parafia erygowany był w 1260 r. przez pierwszego biskupa warmińskiego Anzelma, który początkowo był dominikaninem, a następnie członkiem Zakonu Krzyżackiego NMP. W tym samym roku została również erygowana Kapituła Warmińska złożona z szesnastu kanoników, których siedzibą był przez pewien czas zamek lidzbarski.

Jednak prawa miejskie otrzymał Lidzbark dopiero w 1308 r. od kolejnego, trzeciego biskupa warmińskiego Eberharda z Nysy. Z tego czasu znane jest nazwisko proboszcza lidzbarskiego, którym był Heynemann, pełniący urząd proboszcza jeszcze przed aktem lokacji miejskiej.

Interesującym źródłem do poznania dziejów miasta i kościoła lidzbarskiego jest kronika spisywana przez proboszcza Jerzego Wojciecha Heidego (1706—1765), której rękopis znajduje się w archiwum parafialnym¹.

Aby ogarnąć całość sztuki sakralnej Lidzbarka, trzeba sobie uświadomić, jakie obiekty stanowiły wyposażenie miasta choćby w XIX w. Oprócz zamku z kaplicą w Lidzbanku były cztery świątynie: kościół parafialny pod wezwaniem św. Piotra i Pawła, kaplica św. Krzyża, kościół ewangelicki i bożnica żydowska. Ponadto Lidzbark posiadał konwent Siostr Katarzynek z kaplicą, szpital dla duchownych na zamku, również z kaplicą, szpital św. Jerzego z kaplicą, szpital dla ubogich, szpital dla ewangelików, szpital powiatowy, sierociniec św. Józefa, prawdopodobnie też z kaplicą, i szkoły, z których jedna miała bogato wyposażoną kaplicę tzw. polską pod wezwaniem św. Stanisława.

¹ Archivum vetus et novum Ecclesiae Archypresbiteralis Heilsbergensis. Wydana w II tomie *Scriptores Rerum Varmiensium* w *Monumenta Historiae Warmiensesis* t. VIII 1889, s. 1—238 omówiona przez bpa J. Obłąka w *Studiach Warmińskich* I (1964), s. 26.

Powyższy spis uświadamia nam, jak niewielkim fragmentem całości jest obecny inwentarz.

Gotycki kościół pod wezwaniem świętych apostołów Piotra i Pawła stanowi istotny element średniowiecznego, szachownicowego planu miasta i usytuowany jest, podobnie jak w Olsztynie, w zakolu rzeki Łyny, w pobliżu południowej części dawnego muru obronnego, otaczającego miasto.

Z gotyckiej zabudowy miejskiej oprócz kościoła zachowały się: zamek biskupi, most gotycki, Wysoka Brama oraz fragmenty średniowiecznych obwarowań. Archiwalia wspominają konsekrację kościoła w 1315 r., której dokonał biskup Eberhard z Nysy herbu Trzy Bramy. Czy była to konsekracja już wzniesionego kościoła, czy poświęcenie kamienia węgielnego pod budowę obecnej świątyni, trudno ustalić².

W literaturze jest wzmianka (A. Peter) o istniejącym uprzednio kościele drewnianym, który spłonął i na jego miejscu zbudowano w XIV w. nowy, wyższy o trzy metry.

Kościół wzniesiony w drugiej połowie XIV w. był mniejszy od obecnego. Prezbiterium dawnego kościoła stanowiło obecne czwarte przęsło i zamykało się obok starej, piętrowej zakrystii, otwartej trzema arkadami na północną nawę kościoła. Generalnie restaurowano kościół w XVII, XVIII i XIX w., nie licząc mniejszych ingerencji po każdym pożarze czy napadzie wojennym. Przy konserwacji w latach 1871/1872 starano się nadać kościołowi „pierwotny styl”, czyli chodziło o neogotyzację. Rysunki wykonał architekt Dreesen z Kolonii, a prace prowadził mistrz murarski Kalsdorf z Lidzbarka. Bezpośrednio po tej konserwacji została wykonana nowa polichromia zaprojektowana przez profesora Waltera z Kolonii. Zrealizował ją w 1875 r. malarz Bornowski z Elbląga. Z tego też czasu zachowały się w kościele dwa neogotyckie witraże: Matki Boskiej i św. Józefa. Nowe prezbiterium (analogicznie do Gietrzwałdu) dobudowano w 1891 r. opierając się o projekt architekta diecezjalnego Arnolda Guldenpfenniga z Paderborn. Prace te były podjęte przez dziekana lidzbarskiego dra Augustyna Fuhga (1893—1896), a raczej przez niego doprowadzone do końca. Wykonawcą był mistrz budowlany Schwarz. Bezpośrednio po zakończeniu budowy prezbiterium zostały wstawione trzy nowe witraże, zaprojektowane przez profesora Geiges z Fryburga. W oknie centralnym widoczny do dziś Chrystus ukrzyżowany, poniżej prorok Izajasz, z boków Matka Boska i św. Jan Ewangelista. Były też niegdyś w części prezbiterialnej jeszcze dwa witraże z wizerunkami św. Wojciecha, patrona Prus i św. Andrzeja, patrona Warmii. Obecnie witraże te znajdują się w kaplicy południowej pod wieżą. Powodem ich przeniesienia było to, że zasłaniały je dwa ołtarze boczne.

Guldenpfennig oprócz prezbiterium dobudował również dwie kruchty: północną i południową. Prezbiterium i zakrystia są w Lidzbarku, podobnie jak w Gietrzwałdzie, podpiwniczone. Przed rozbudową kościoła istniał duży, barokowy ołtarz główny, zachowany w dokumentacji³. Empora organowa, ambona i ławki zostały wykonane w 1898 r. przez warsztat Quednowa z Dobrego Miasta. W tym samym czasie zostały ufundowane terakotowe figury dwunastu apostołów na murze przy plebanii, wykonane w Monachium, z których sześć uległo zniszczeniu w czasie

² *Rocznik Diecezji Warmińskiej rok 1974*, s. 233—235.

³ A. Boetticher: *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreussen Heft IV Das Ermland 1894*, s. 150 il. 124, całość Lidzbarka, s. 134—156.

ostatniej wojny. W latach 1975—1979 brakujące rzeźby dorobił Lech Maik z Bartoszczyca.

Obecny kościół jest budowlą orientowaną gotycko-neogotycko, halową na rzucie prostokąta o wymiarach 70×24 m, wysokość wewnętrzna 18 m, zewnętrzna 25 m. Szerokość w miejscu zakrystii 32 m. Wieża o wymiarach 11×12 m, wysokość 66 m. Na zewnątrz kościoła skarpy uskokowe, na narożach ustawione skośnie. Wnętrze podzielone na trzy nawy i pięć przęseł. Gwiazdźdźiste sklepienia wsparte są na czterech parach ośmiobocznych filarów i dwóch parach filarów przyściennych. W nawie głównej sklepienia są ośmiodzielne, w nawach bocznych dwunastodzielne. Przez środek sklepienia przebiega tzw. żebro przewodnie. Arkady między nawami ostrołukowe, obustronnie profilowane. W zworniku kruchty pod wieżą herb Biskupstwa Warmińskiego: Baranek. Wieża pięciokondygnacyjowa o polskim układzie cegły, zwieńczona barokowym hełmem, nad którym rzeźba św. Michała Archanioła⁴. Powyżej chorągiewka z herbem biskupa Teodora Potockiego — Pilawa. Na dachu nawy wieżyczka z sygnaturką, niegdyś zwieńczona chorągiewką z datą 1701 i wizerunkiem św. Michała⁵. Po bokach wieży znajdują się dwie kaplice dwuprzęsłowe o sklepieniach gwiazdźdźistych szesnastodzielnych, dobudowane w XV w. Zachowały się też we wnętrzu kościoła cztery wsporniki gotyckie twarzowe w formie małych konsolek, wykute w kamieniu. Przedstawiają one twarze męskie, wsparte na profilowanych półstożkach. Nad głowami imposty, na których zbiegają się żebra sklepienne. Trzy wsporniki znajdują się pod wieżą, jeden nad amboną. Kruchta pod wieżą otwarta jest ku nawie i w stronę kaplic trzema ostrołukowymi arkadami o profilowanych ościeżach. Dawny, piękny portal zachodni ma wbudowane w XIX w. drewniane przejście. Pierwotna gotycka zakrystia ma w obu kondygnacjach sklepienia krzyżowo-żebrowe. Przed rozbudową znajdowały się w prezbiterium dwa cyboria ścienne.

W średniowieczu był obok kościoła cmentarz grzebalny. Z czasem został otoczony murem, obecnie częściowo zrekonstruowanym.

Z dawnego otoczenia kościoła zachowała się dwukondygnacyjowa barokowa brama z 1760 r., z barokową rzeźbą Matki Boskiej z Dzieciątkiem (Inw. nr 2056). Brama zwieńczona jest latarnią, nad którą chorągiewka z herbem Biskupstwa Warmińskiego i datą 1761 r. W wieży umieszczony był dzwon żałobny.

Od wschodniej strony placu stoi plebania, przebudowana w XVIII i XIX w., której podziemia świadczą o tym, że była w tym miejscu starsza budowla. Przy plebanii od strony ogrodu i Łyny zachowała się kapliczka z interesującą rzeźbą Madonny z Dzieciątkiem z XVIII w. Zarówno plebania, klasztor Sióstr Katarzynek, budynek gospodarczy na dziedzińcu klasztornym, jak też budynek katechetyczny wymagają przebadania. Zwłaszcza ten ostatni mógł być wzniesiony na miejscu średniowiecznej szkoły parafialnej, gdzie później biskup Stanisław Hozjusz wznosił w 1575 r. kaplicę polską pod wezwaniem św. Stanisława biskupa męczennika⁶.

⁴ W związku z oddaniem kościoła lidzbarskiego pod opiekę św. Michała Archanioła w 1717 r., biskup Teodor Potocki umieścił nad hełmem rzeźbę św. Michała ze złoczonego brązu. Rzeźba była ponownie przelocowana w r. 1900. Obecnie skrzydła św. Michała, wykonane z blachy miedzianej złoczonej, znajdują się w Muzeum Parafialnym (Inw. nr 3054).

⁵ Obecnie chorągiewka znajduje się również w Muzeum Paraf. Inw. nr 3055 a).

⁶ Bp J. Obłąk: Kaplice polskie Marcjna Kromera na Warmii, w: *Studia Warmińskie* t. II, 1965, s. 7—30.

Istniała też w Lidzbarku szkoła zamkowa⁷. Papież Innocenty VI (1352—1362) zobowiązał biskupów warmińskich do założenia na zamku biskupim w Lidzbarku szkoły dla dwunastu chłopców pruskich, celem przygotowania ich do kapłaństwa. Szkoła ta dotrwała do XVI w., przestała istnieć w czasie reformacji. Tu w 1565 r. przebywali jezuici i z powodu grasującej w Braniewie epidemii, na zamku lidzbarskim rozpoczęli przygotowania do utworzenia nowego kolegium w Braniewie, opracowując program wykładów. Szkoła parafialna została przeniesiona w XVIII w. na inne miejsce, o czym wspomina kronika Heidego, opisując szczegółowo wyposażenie kaplicy w dzieła sztuki sakralnej⁸.

Z gotyckiego wyposażenia kościoła parafialnego zachowały się: granitowa chrzcielnica i kropielnica, hermowy relikwiarz św. Idy, rzeźba św. Anny Samotrzeciej i trzy kielichy. Biorąc pod uwagę kataklizmy regularnie nawiedzające Lidzbark, można się dziwić, że kościół w ogóle przetrwał.

Kronika Jerzego Heidego wspomina pożary w latach 1400, 1442 i największy w 1497 r., podczas którego spłonął dach kościoła, zapadło się sklepienie i uległ zniszczeniu gotycki ołtarz główny oraz ambona. Prócz pożarów Lidzbark nękały wojny. W r. 1414 Lidzbark był obleżony przez wojska króla polskiego Władysława Jagiełły, w r. 1421 przez wojska krzyżackie. W latach 1454—1466 podczas tzw. wojny trzynastoletniej Lidzbark i jego świątynia poniosły także ciężkie straty. Dopiero pokój toruński w 1466 r. wprowadził pewną stabilizację, co umożliwiło podjęcie prac przy kościele parafialnym, gdzie w 1484 r. dobudowano kaplice boczne, i przy zamku, który otoczono murem i fosą. Zachowały się również pochodzące z kościoła rzeźby gotyckie, znajdujące się obecnie w Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie oraz szereg rzeźb z kapliczek przydrożnych i inne obiekty⁹.

Pomimo częstych pożarów związanych z napadami szwedzkimi w latach 1520, 1521, 1522 oraz zniszczeń spowodowanych grasowaniem wojsk krzyżackich w 1532 r., a także niepokojów, jakie niosła ze sobą reformacja, w XVI i XVII z punktu widzenia sztuki były dla Lidzbarka raczej korzystne. Zachowało się z tego czasu kilka wybitnych dzieł: brązowa płyta nagrobkowa Maurycego Ferbera z 1539 r., brązowe epitafium matki Dantyszka z 1539 r., rzeźby apostołów przy filarach z r. 1598, świecznik z Madonną z 1604 r. oraz świecznik paschalny z 1630 r. Z XVII w. pochodzi też obraz Matki Boskiej Śnieżnej. W latach 1538—1548 biskup Dantyszek zgromadził w zamku galerię malarstwa renesansowego¹⁰. Prawdopodobnie z tego zbioru może pochodzić piękny obraz Pokłonu Pasterzy (Inw. nr 303), obecnie w Olsztynie. Również Dantyszek w 1543 r. odnowił w Lidzbarku szpital św. Jerzego wraz

⁷ Ks. M. Borzyszkowski: Szkoły Diecezji Warmińskiej w okresie od XII do połowy XVI wieku, *Studia Warmińskie* t. II 1965, s. 31—63.

⁸ Kronika Heidego jak 1 s. 421 rękopisu: „In hac Ecclesia est unum Altare, in quo ex utraque parte sunt armaria, in quibus olim conservabantur Sacra Paramenta, ad usum Sacrificii Missa necessaria. Structura altaris est antiqua, deaurata et coloribus picta, in medio est Imago Crucifixi et ex una parte Statua S. Stanislai Episcopi Martyris ex altera vero Statua S. Adalberti Epipi Martyris inter columnas deauratas. Superior pars in medio habet Imaginem Bssma Virginis tenentis JESUM parvulum, a dextris Imago Sti Simonis, a sinistris vero Imago Sti Andrea Apostolorum”.

⁹ K. Wróblewska: Późnogotycka sztuka na Warmii po pokoju toruńskim 1466 roku, *Rocznik Olsztyński* X, 1972, ilustracje nr 29 i 47.

¹⁰ A. Wakar: Olsztyn 1353—1945, Olsztyn 1971, s. 70.

z kaplicą. Nie wiemy, które z zachowanych relikwii gotyckich czy renesansowych mogły pochodzić z tej kaplicy.

Wybitny dla dziejów kościoła warmińskiego okres rządów biskupa Stanisława Hozjusza wypełniony był bardziej problematyką duszpasterką, niż sprawami sztuki. Jednak synody diecezjalne, zwoływane do Lidzbarka w latach 1565, 1575, 1577, 1582 i 1610, nie pozostały bez wpływu na uporządkowanie i wyposażenie wnętrza kościołów. Szczególne znaczenie miał pod tym względem synod biskupa Marcina Szyszkowskiego z 1621 r. Dowodem troski biskupa Marcina Kromera o sprawy sztuki jest zachowany z 1581 r. Inwentarz Lidzbarka¹¹. Synod Kromera z 1582 r.¹² regulował sprawę darmowych grobowców w podziemiach kościelnych, sprawę dobroczyńców ołtarzy i bractw opiekujących się ołtarzami oraz sprawę inwentarzy ołtarzy przy przekazywaniu kościołów nowym rządom; zachęcał też do całowania relikwii świętych, co wpłynęło na fundowanie relikwiarzy. Jeden z przepisów tegoż synodu, w trosce o poszanowanie rzeczy poświęconych i uniknięcie profanacji, nakazywał palenie wszelkich zniszczonych elementów drewnianych, pochodzących z kościołów. Synod biskupa Szymona Rudnickiego z 1610 r. wpłynął na powstanie we wnętrzach kościołów — także w Lidzbarku — wizerunków dwunastu Apostołów. Wszystkie te synody, łącznie ze sławnym i ważnym dla sztuki synodem krakowskim biskupa Marcina Szyszkowskiego w 1621 r., miały silne oparcie w Soborze Trydenckim, który dekretem ostatniej sesji w 1563 r. ocalił dla kultury świata dzieła sztuki dawnej i stworzył możliwości rozwoju nowej.

Lidzbark pod względem wyposażenia wyprzedził zarządzenia synodu. Hevde informuje, że „za (...) proboszcza Jakuba Schrötera¹³, rzeźby apostołów przy filarach zostały ufundowane przez Jana Funka obywatela Ornety w r. 1598, gdy cały kościół został pobielony.”

W r. 1608 została odnowiona zakrystia. To odnowienie mogło być w związku z epidemią w latach 1600—1602, która ponownie nawiedziła Lidzbark w r. 1625. W rok później wkroczył do Polski król szwedzki Karol Gustaw. Kronikarz lidzbarski zarówno „ciężką zarazę”, jak i „szaleństwa heretyków szwedzkich” określił jako ostrzeżenie Boga „znieważanego ludzkimi grzechami”¹⁴. Z XVII w. mamy w kościele ołtarz późnorennesansowy ufundowany przez biskupa Mikołaja Szyszkowskiego około r. 1640, a poświęcony świętemu Michałowi Archaniołowi (Inw. nr 2006). Adolf Boetticher wzmiankuje¹⁵, że obecnie obraz został namalowany przez pewnego berlińskiego mistrza. W 1641 r., na dwa lata przed swoją śmiercią biskup Szyszkowski ufundował też marmurowe epitafium swemu stryjecznemu bratu. Zachowała się również ława z 1648 r. oraz wiadomość o wotach, jakie mieszkańcy Lidzbarka zanieśli w procesji dziękczynnej — jedno do Stoczka, drugie do Świętej Lipki. Obie tablice wotywne są datowane 1654 i mają interesujące inskrypcje. Wotum dla Świętej Lipki ufundował wraz z ludźmi proboszcz Jan Schlichtenberg. W r.

¹¹ *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands VIII*, 1884/86/24, s. 552.

¹² Ks. J. Sojka: Ustawodawstwo Synodalne Biskupa Marcina Kromera, *Studia Warmińskie*, t. VII, 1970, s. 341—359.

¹³ Kronika Heidego, rękopis, s. 503. Ten sam proboszcz Jakub Schröter „suis expensis” odnowił pomieszczenia w domu parafialnym i ozdobił malowidłami. W 1599 Schröter ofiarował kościołowi lidzbarskiemu naczynko srebrne złożone z wizerunkiem Ukrzyżowanego, do noszenia wiatyku i olejów chorym.

¹⁴ Kronika Heidego, rękopis, s. 68.

¹⁵ Adolf Boetticher jak w przypisie 3.

1641 proboszcz Michał Sidler założył w Lidzbarku Bractwo Różańcowe, które ufundowało dla kościoła argenteria i prawdopodobnie zachowany interesujący obraz Matki Boskiej Różańcowej. W zakrystii zachował się cynowy lawaterz przyścienny z 1674 r. oraz obraz cechu obuwników z 1687 r. Z tego samego czasu pochodzą obrazy apostołów.

Pod koniec XVII w. w świątyni lidzbarskiej często rozlegały się modły i śpiewy dziękczynne za uratowanie miasta od grasującej epidemii, a biskup warmiński zarządził szczególnie uroczyste obchodzenie wigilii i święta Michała Anioła, połączone ze zbieraniem wosku. W r. 1697 w wieży kościoła zauważono ogień. Jednak pożar został szybko ugaszony. Radość nie trwała długo. 25 marca 1698 r. piorun zniszczył zupełnie zwieńczenie kościoła; spłonęły dachy i wieża. W r. 1701 po dokonanej odbudowie kościół otrzymał nowe, barokowe zwieńczenie wieży, zachowane do dziś. W latach 1700—1721 pomimo trwania wojny północnej życie religijne nie tylko nie zamierało, lecz wręcz przeciwnie, mnożyły się fundacje.

W r. 1708 ostatnie oddziały wojsk szwedzkich, grasując w Lidzbarku, zabrały z pałacu 33 portrety biskupów warmińskich, a z ogrodu brązową fontannę¹⁶. Ponieważ każda wojna i grabież uważane były za karę Bożą spowodowaną ludzkimi grzechami, biskupi w celu podniesienia poziomu moralnego swych owieczek zarządzali coraz to nowe nabożeństwa, a to znajdowało często wyraz w sztuce. W r. 1709 za proboszcza Jana Kazimierza Weidnera (1707—1723) wprowadzono „po wieczne czasy” wigilię świętej Marii Magdaleny jako dzień pokuty, ścisłego postu „bez rozpalania ognia”, czyli bez gotowanych potraw i z uroczystą procesją od ratusza do kaplicy Jerozolimskiej przy drodze na Ornetę, a potem do kościoła parafialnego¹⁷. W r. 1712 były już ustalone i zorganizowane procesje wotywnie przed uroczystościami św. Krzyża, św. Bartłomieja i św. Rocha, w których szczególnie gorliwy udział brali ci wszyscy, którzy ocalili podczas silnej epidemii w 1710 r. Heide wspomina¹⁸ o śmierci 150 osób, oprócz tysiąca innych, które pochowano na cmentarzu św. Jerzego poza miastem na wzgórzu.

Ani przedłużająca się wojna północna i okupacja szwedzka, ani wkroczenie wojsk rosyjskich i saskich nie przerwały fundacji dla kościoła w Lidzbarku. Liczba zachowanych obiektów barokowych jest bardzo bogata. Za czasów księdza proboszcza Weidnera doszło do pierwszego generalnego uporządkowania cmentarza przykościelnego, pod wpływem spotkania z tajemniczym pielgrzymem¹⁹. Wykonano wówczas barokową podwójną kratę w bramie cmentarnej, obecnie nie istniejącą. W 1709 r. biskup Andrzej Chryzostom Załuski ufundował przy kościele figurkę Matki Bożej na kolumnie, nawiązując do liturgicznego święta ogłoszonego w tym samym roku w Saragossie. Trudy rządzenia, jak również

¹⁶ Ks. Alojzy Szorc: *Losy Biskupstwa Warmińskiego w dobie wojny północnej (1700—1711) Studia Warmińskie*, t. II, 1965, s. 82.

¹⁷ Kronika Heidego, rękopis, s. 148—149.

¹⁸ Kronika Heidego, rękopis, s. 111 „Pestis in Varmia valde grassabatur in Civitatibus et Villis, ex qua contagione mortuorum numerantur duodecim millia, maxime iuxta Frauenburgum, Brunsberga, Mehlsaccum, Heilsberga, Resselium, Allensteinium et Bisburgum.”

¹⁹ Kronika Heidego, rękopis, s. 521 „Domine Archypresbiter rogo, habeat curam, ut ossa Mortuorum in Coemeterio super terram dispersa colligantur, et in ossorium mittantur, ne pedibus incedentium calcantur, aut a conibus et porcis circumferantur, multa enim corpora Sanctorum in hoc sacro loco quiescunt.”

Relację tę przekazał Heidemu ksiądz Adalbert Ludwik Grzymała.

troska o dalsze losy biskupstwa sprawiała, że Maryja, porównana do jasnej kolumny obłoku prowadzącego Izraela do Ziemi Obiecanej, była mu szczególnie bliska.

Po generalnej konserwacji kościoła w r. 1718 ufundowano w 1750—1761 nowe, barokowe wyposażenie, dziś prawie nie istniejące — z wyjątkiem niektórych ołtarzy bocznych. Z ołtarza głównego pozostały tylko dwie rokokowe rzeźby aniołów (Inw. nr 2002). Obiektem barokowym jest też obraz Matki Boskiej Snieżnej z XVII w., w srebrnej sukience z XVIII w., obraz św. Rodziny fundacji kanonika Jana Jerzego Kunigka, obraz św. Anny Samotrzeciej, obrazy św. Walentego oraz wiele innych obrazów, rzeźb, krucyfiksów i epitafiów. Zachowały się barokowe monstrancje, kielichy, pacyfikaly, krzyże ołtarzowe, relikwiarze i świeczniki. Ponadto ampulki z tacą, wieczne lampki, naczynia na oleje św. i ornaty. Były też w Lidzbarku cztery świeczniki rokokowe z warsztatu Jana Godfryda Schlaubitza, zaginione w 1973 r. Niektóre z tych obiektów mogą pochodzić z Braniewa lub ze Stoczka.

W 1757 r. przebudowano plebanię, wzniesioną przy murach miejskich. W tym samym roku biskup Adam Stanisław Grabowski konsekrował w kościele główny ołtarz. W 1772, już po I rozbiórce Polski, prace renowacyjne trwały nadal. Odnowiono figurkę Matki Boskiej na kolumnie, rozbudowano i poświęcono kościół św. Krzyża wraz z jego nowym wyposażeniem, a także na zlecenie biskupa dokonano inwentaryzacji kaplicy zamkowej²⁰.

Wiek XVIII jest także okresem korzystnym dla sztuki sakralnej na Warmii. Diecezją warmińską rządziło w tym czasie pięciu wybitnych biskupów, z których wszyscy byli fundatorami: Andrzej Chryzostom Załuski herbu Junosza 1698—1711, Teodor Potocki herbu Pilawa 1711—1723, Krzysztof Andrzej Jan Szembek herbu Szembek 1724—1740, Adam Stanisław Grabowski herbu Zbiświcz 1741—1766, Ignacy Krasicki herbu Rogala 1767—1795.

Wyposażenie wnętrza kościoła w Lidzbarku bardzo odbiegało w XVI, XVII i XVIII w. od tego, co widzimy dzisiaj. W r. 1605 był w kościele ołtarz główny ufundowany przez biskupa Szymona Rudnickiego pod wezwaniem św. Piotra, Pawła, Andrzeja, Stanisława i Katarzyny, których relikwie umieszczone były w ołtarzu w ozdobnych obramieniach²¹. W opisie archiprezbitera lidzbarskiego Jana Kazimierza Weidnera z 1716 r. ołtarz główny miał w pierwszej kondygnacji obraz Narodzenia Chrystusa, w drugiej obraz Trójcy Świętej, w zwieńczeniu zaś krucyfiks w ozdobnym obramowaniu. W tym samym roku obraz otrzymał srebrne sukienki i złote promienie. Obraz Narodzenia z 1605 r. wisi obecnie w północnej nawie kościoła pod wieżą. Akta wizytacyjne z XVI i XVII w. wymieniają dwa cyboria ściennie po dwóch stronach ołtarza głównego. W większym przechowywano Eucharystię, w mniejszym oleje św. Prócz tego w starej gotyckiej mensie ołtarzowej z barokową nadbudową, w skrytkach po bokach ołtarza przechowywano relikwie św., z tym że po prawej stronie stał relikwiarz św. Idy. Granitowa chrzcielnica, zachowana do dziś, miała w XVI w. cynową pokrywę, zamykaną na klucz. Chrzcielnica umieszczona była przy portalu zachodnim.

Układ ołtarzy bocznych w XVI w., odtworzony na podstawie akt

²⁰ Bp J. Obłak: Sprawa Inwentarza Biskupstwa Warmińskiego po przejściu Ignacego Krasickiego do Gniezna, *Studia Warmińskie*, t. IV, 1967, s. 18—21.

²¹ Liber Visitationis...B5 1609, s. 263.

wizytacyjnych²², wyglądał następująco: po stronie południowej było pięć ołtarzy bocznych:

1. Ołtarz Błogosławionej Dziewicy Patronki Bractwa Strzelców (łuczników), czyli Bractwa Bożego Ciała z 1443 r. Bractwo to zwane było także Bractwem Kurkowym.

2. Ołtarz św. Anny Samotrzeciej, którym opiekował się magistrat miejski. W 1716 r. ufundowano do obrazu dwie korony dla Maryi i Jezusa, prócz tego Dzieciątko otrzymało złożoną sukienkę, Maryja koronę z dwunastu gwiazd, a św. Anna promienie nad głową.

3. Ołtarz św. Erazma.

4. Ołtarz Trzech Króli i wszystkich świętych.

5. Ołtarz Matki Boskiej fundacji Jana Langhanigka (1527—1559).

Po stronie północnej, gdzie umieszczona była chrzcielnica, znajdowały się następujące ołtarze:

1. Ołtarz Trójcy Przenajświętszej fundacji wikariatu ze złożonymi koronami z 1716 r.

2. Ołtarz św. Krzyża — czyli Ukrzyżowania między łotrami.

3. Ołtarz Marii Magdaleny pod chórem, ufundowany w 1534 r. dla ochrony przed plagą „Aquilum” — powietrza. Fundację odnowiono za biskupa Szymona Rudnickiego.

4. Ołtarz św. Katarzyny.

Jeden z osiemnastowiecznych proboszczów Lidzbarka²³ wymienia na początku XVIII w. jeszcze inne nowe ołtarze:

1. Ołtarz Różańcowy, który miał w drugiej kondygnacji obraz Trójcy Przenajświętszej.

2. Ołtarz św. Józefa ufundowany przez Jana Jerzego Kunigka — kustosa i kanonika warmińskiego. Obraz miał mieć korony, złożone promienie i lilię ze złota.

3. Ołtarz św. Michała Archanioła, ufundowany przez mieszczan jako wotum za odwrócenie epidemii.

4. Ołtarz św. Barbary.

Ołtarze św. Erazma i św. Katarzyny przetrwały do XVIII w. bez zmian.

Po stronie północnej archiprezbiter Jan Kazimierz Weidner wymienia ołtarz Matki Boskiej Wniebowziętej przy filarze, z małą złożoną koroną.

Dotychczasowy Ołtarz Zwiastowania został w XVIII w. nazwany ołtarzem Bractwa Kapłańskiego. Ołtarz ten otrzymał również w 1716 r. sukienkę i promienie dla Maryi oraz promienie dla Archanioła Gabriela. W tym samym roku otrzymał złote promienie obraz św. Franciszka. Ołtarz zwany uprzednio ołtarzem Marii Magdaleny, a ufundowany przez Bonawenturę Heinigka, niegdyś prokonsula lidzbarskiego, został w XVIII w. nazwany ołtarzem Pasyjnym, a opiekowało się nim Bractwo św. Krzyża.

Zamek biskupów warmińskich, choć posiada piękną kaplicę rokokową, ponieważ podobnie jak oranżeria Krasickiego, nie podlega gestii Kościoła, nie jest tu opisany.

Nie ulega wątpliwości, że wyposażenie świątyni lidzbarskiej w jej rozwoju historycznym pozostaje wdzięcznym terenem badawczym dla zainteresowanych.

²² Archiwum Biskupie w Olsztynie: B1/b, B5, B6, B14, B18.

²³ Tamże B14, opis J. K. Weidnera, archiprezbitera lidzbarskiego z dnia 23 lutego 1716 r.

II KOŚCIÓŁ PARAFIALNY POD WEZWANIEM ŚW. APOSTOŁÓW
PIOTRA I PAWŁA ORAZ ŚW. MICHAŁA ARCHANIOLA

1. Ołtarz główny neogotycki z 1912—1915. Drewniany, rzeźbiony, polichromowany i złożony o wymiarach ok. 5×9 m. Trójosiowy z podwyższoną częścią środkową, jednokondygnacyjny ze zwieńczeniem, w którym na osi rzeźba Chrystusa Zmartwychwstałego pod baldachimem, a poniżej tron i tabernakulum. Z boków dwie płaskorzeźbione sceny: Narodzenie Chrystusa i Pokłon Mędrców, flankowane rzeźbami apostołów św. Piotra i Pawła, umieszczonymi na konsolach i pod baldachimami. We wnękach predelli dwie płaskorzeźbione półpostacie świętych: Marii Magdaleny jako patronki strzelców miejskich i Stanisława Szczepanowskiego. Boczne sceny nastawy zwieńczone ornamentem ażurowym. W antepedium dwa neogotyckie malowidła przedstawiające Kapłaństwo Starego i Nowego Przymierza: Melchizedecha oraz Kapłana z kielichem i hostią. Na złotym tle malowideł napisy MELCHIZEDECH REX SALEM PROFERENS ET VINUM (I Mos 14, 18). Tłumaczenie: Melchizedech król Szalemu wyniósł chleb i wino (Rdz 14, 18). IN OMNI LOCO SACRIFICATUR NOMINI MEO OBLATIO MUNDANA (Mal 1, 11). Tłumaczenie: Na każdym miejscu będzie składana imieniu memu ofiara czysta.

Przed ołtarzem rokokowa balustrada drewniana, polichromowana i złożona o wymiarach 850×68 cm, złożona z dziesięciu segmentów, przemalowana na kolor ciemnozielony.

Po bokach ołtarza dwie rokokowe rzeźby aniołów, drewniane o wysokości ok. 2 m, całe złożone, z wyjątkiem karnacji. Pochodzą z poprzedniego późnobarokowego ołtarza i wraz z balustradą stanowią część poprzedniego wystroju, usuniętego w 1893 r. Rzeźby aniołów po konserwacji.

Bibliografia:

- ¹ A. Boetticher jw., IV, s. 151 il. 126, daje opis poprzedniego ołtarza.
  - ² G. Dehio — E. Gall jw., s. 210 datują rzeźby aniołów i balustradę na ok. 1760 przypisując je Krystianowi Bernardowi Schmidowi z Reszla.
  - ³ KZS — ISPAN.
  - ⁴ A. Ulbrich jw. II, s. 686 i 688 il. 854 i 855 przypisuje rzeźby Perwangerowi i datuje również na 1760.
  - ⁵ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie karta z 1961 r. R. T. Juraszowie.
  - ⁶ T. Chrzanowski datuje ołtarz główny 1912—1915, s. 90.
  - ⁷ A. Peter, s. 51 z r. 1900.
- (KBDW Inw. nr 2001 i 2002)

2. Ołtarz boczny lewy neogotycki z początku XX w. z grupą ukrzyżowania. Drewno rzeźbione, polichromowane i złożone o wymiarach ok. 3×6 m. W zakończeniach ramion krzyża płaskorzeźbione symbole czterech ewangelistów. Pod krzyżem figury Matki Boskiej i św. Jana Ewangelisty. W mniejszym ołtarzu portatyl z 1937 r. konsekrowany przez biskupa Maksymiliana Kallera.

(KBDW Inw. nr 2003)

3. Ołtarz boczny prawy neogotycki z 1899 r. z barokowym obrazem Matki Boskiej Śnieżnej z XVII w., w srebrnej sukience z XVIII w. Ołtarz drewniany, rzeźbiony, polichromowany i złożony o wymiarach ok. 3×6 m. Trójosiowy, jednokondygnacyjny z ażurowym zwieńczeniem, w którym na osi pod baldachimem rzeźba św. Anny Samotrzeciej —

późnogotycka. W skrzydłach ołtarza neogotyckie malowidła na desce ze scenami: Narodzenia Chrystusa, Ofiarowania w świątyni, Zaśnięcia Matki Boskiej i Jej Ukoronowania. Z boków ołtarza rzeźbione figurki proroków z banderolami: Jeremiasza i Daniela oraz Ezechiela i Izajasza. Na banderolach trzymanych przez proroków napisy: *Poedus novum*, *Mons inscens*, *Virga Jesse*, *Porta Coeli*. Tłumaczenie: Przymierze nowe, Góra ofiarna, Różdźka Jessego, Brama Nieba. W predelli ołtarza dwa malowidła linearne przedstawiające dwie półpostacie ze wstęgami, na których napisy: *Ego flos campi et lilium convallium*. Cnt. 2,1 oraz *Querite me et vivetis*. Am. 5,4. Tłumaczenie: Jestem kwiatem polnym i lilią dolin. Pnp 2,1. Szukajcie mnie, a żyć będziecie (Am 5,4). Środkowy obraz Matki Boskiej Śnieżnej o wymiarach ok. 130×260 cm posiada secesyjne tło z nałożonego zielonego kurdybanu. Sam obraz wykonano na płótnie przy-mocowanym do deski i ma nałożone srebrne sukienki o bogatym ornamencie roślinnym oraz metalowe aureole i korony. Nad głową Maryi koronę podtrzymują dwaj aniołowie w locie. Na sukienkach brak sygnatury złotniczej, można je jednak przypisywać miejscowemu warsztatowi Bartolomowiczów. W mensie ołtarza marmurowy portatył z 1908 r. konsekrowany przez biskupa Augustyna Bludaua.

Bibliografia:

¹ A. Boetticher jw. IV, s. 152—153 mówi o obrazie Koronacja Maryi.

² T. Chrzanowski: Przewodnik po zabytkowych kościołach północnej Warmii, maszynopis s. 83, omawia łącznie wszystkie trzy ołtarze neogotyckie.

³ G. Dehio — E. Gall jw., s. 210 datują obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem na drugą połowę XVII w., sukienki na koniec XVII w.

⁴ KZS — ISPAN.

⁵ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1961 r. R. T. Jura-szowie.

⁶ A. Peter, s. 51.

(KBDW Inw. nr 2004)

4. Ołtarz boczny przy drugim filarze południowym, z barokowym obrazem św. Rodziny, fundacji kanonika warmińskiego Jana Jerzego Kunigka (1648—1719). Obudowa ołtarza nie stanowi zabytku. W środku nastawy obraz św. Rodziny z początku XVIII w., olej na płótnie o wymiarach 106× ok. 200 cm, przedstawiający siedzącą Maryję, obejmującą lewą ręką stojącego przy niej chłopięcego Chrystusa. Obok w prawej części obrazu stoi św. Józef, trzymający w lewej ręce lilię, a w prawej pierścionek. U góry obrazu Bóg Ojciec błogosławiący św. Rodzinę oraz Duch św. w postaci gołębic i aniołowie z banderolą, na której napis: *Ego ponam illum excelsum prae regibus terrae*. Ps. 88. Tłumaczenie: Ja Go ustanowię najwyższym wśród królów ziemi. U dołu obrazu po lewej kosz z owocami i mały gołąbek, po prawej herb fundatora. Dookoła tarczy herbowej z Pegazem litery: *I.G.K.I.V.D.VLPVARM.PVLZ.C.W.G.O.G. et P.*

Rekonstrukcja tekstu: *Joannes Georgius Kunigk Juris Utriusque Doctor Venerabilis, Plocensis, Varmiensis (et) Pultoviensis Canonikus, Wikarius Generalis Oficjalis Genadensis et Pomesaniensis*. Tłumaczenie: Jan Jerzy Kunigk, doktor obojga praw, czcigodny Kanonik Płocki, Warmiński i Pułtuski, Wikariusz Generalny, Oficjał Gdański i Pomorski. Obraz konserwowany w XIX w. W mensie ołtarza portatył z 1630 r. konsekrowany przez biskupa sufragana warmińskiego Michała Działyńskiego, który w tym czasie rządził diecezją w imieniu małoletniego Jana Olbrachta Wazy.

Bibliografia:

¹ A. Boetticher jw., s. 153.

² G. Dehio — E. Gall jw., s. 210 datują obraz na koniec XVII w., uważając go za kopię dzieła włoskiego.

³ KZS — ISPAN.

⁴ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1961 r. R. T. Juraszowie datują obraz na początek XVIII w.

⁵ *Studia Warmińskie* t. IV, 1967, s. 40, 42, 555 nn.

(KBDW Inw. nr 2005)

5. Ołtarz boczny przy trzecim filarze południowym z obrazem św. Michała Archanioła, późnorenesansowy, fundacji biskupa warmińskiego Mikołaja Szyszkowskiego (1633—1643) herbu Ostoja. Drewno rzeźbione, polichromowane i złożone o wymiarach ok. 190×500 cm. Architektoniczny, jednoosiowy, jednokondygnacyjny ze zwieńczeniem. Po bokach dwie kolumnienki kanelowane, o kompozytowych kapitelach i małżowinowo-chrząstkowych uszakach. Powyżej pęki owoców i wić roślinna. W środku obraz św. Michała Archanioła z końca XIX w. Na cokołach kolumn rzeźbiony herb Ostoja (miecz między dwoma półksiężycami) oraz cztery główki herm, otoczone draperią. W zwieńczeniu rzeźby św.: Melchizedecha z chlebem i winem, Apolonii z obcęgami i św. niewiasty bez atrybutu. W mensie ołtarza portatył z 1748 r., konsekrowany przez biskupa warmińskiego Adama Stanisława Grabowskiego.

Bibliografia:

¹ A. Boetticher jw. IV, s. 153 uważa, że obraz św. Michała został namalowany przez jednego z mistrzów berlińskich.

² KZS — ISPAN.

³ A. Ulbrich jw., I s. 188 i 189 il. 201 na podstawie ornamentów datuje ołtarz na około 1640 i omawia go w związku z ołtarzem św. Anny we Fromborku, oraz św. Brygidy w Braniewie.

⁴ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1961 r. R. T. Juraszowie.

(KBDW inw. nr 2006)

6. Ołtarz boczny przy drugim filarze północnym, neogotycki, z barokowym obrazem św. Anny Samotrzeciej z końca XVII w. Obraz: olej na płótnie o wymiarach 106×ok. 250 cm, przedstawiający siedzącą po prawej stronie św. Annę, trzymającą na rękach Dzieciątko Jezus. Po lewej siedząca Maryja. W tle pejzaż i architektura z krzyżem. Na obrazie napis: *Deo et Sanctis eius erexit*. Tłumaczenie: Bogu i świętym Jego ufundował. U dołu obrazu słabo czytelny herb fundatora. Obraz konsekrowany w XIX w. W mensie ołtarza portatył z 1778 r. konsekrowany przez biskupa warmińskiego Ignacego Krasickiego z jego własnoręcznym podpisem.

Bibliografia:

¹ A. Boetticher jw. IV, s. 153.

² G. Dehio — E. Gall jw., s. 210 wzmiankują, że obraz jest kopią oryginału włoskiego i datują na koniec XVII w.

³ KZS — ISPAN.

⁴ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1961 r. R. T. Juraszowie.

(KBDW Inw. nr 2007)

7. Ołtarz boczny przy trzecim filarze północnym, barokowy z XVIII w. z obrazem św. Walentego, wykonanym przez Marcina Mayera (+1737). Drewniany, rzeźbiony, polichromowany i złożony o wymiarach ok.

170×450 cm. Architektoniczny, jednoosiowy, jednokondygnacyjny ze zwieńczeniem, w którym głowa uskrzydłonego anioła między dwiema postaciami alegorycznymi z palmami w rękach. Z boków obrazu dwie złożone kolumnienki kompozytowe. W środku obraz św. Walentego stojącego w czerwonym ornacie we wnętrzu świątyni i otoczonego chorymi. U góry obrazu główki aniołów. Po lewej ręce świętego wsparta na ołtarzu otwarta księga z fragmentami napisu: *SAN... VALEN... CAD... MORB... LABOR... TIBUS... ALIIS... INFIR... MANT...* Obraz sygnowany: *M.S. Meyer Pinxit*. W mensie ołtarza portatył z 1742 lub 1747 r. konsekrowany przez biskupa warmińskiego Adama Stanisława Grabowskiego.

Bibliografia:

¹ A. Boetticher jw. IV, s. 141.

² G. Dehio — E. Gall jw., s. 210 datują obraz na koniec XVII w.

³ KZS — ISPAN.

⁴ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1961 r. R. T. Juraszowie.

(KBDW Inw. nr 2008)

8. Ołtarz neogotycki pochodzący z kaplicy szpitalnej z początku XX w. zwany ołtarzem Ducha Świętego. Drewniany, rzeźbiony, polichromowany i złożony o wymiarach 220×400 cm, w formie trójdzielnej, jednokondygnacyjowej nastawy ze zwieńczeniem. Na osi tabernakulum, tron i rzeźbiona gołębia. Po bokach dwie płaskorzeźbione sceny: Chrystus u Marii i Marty w Betanii i Chrystus z Piotrem i Janem w Emaus.

(KBDW Inw. nr 2009)

9. Ambona klasycyzująca z XVIII/XIX w. Drewniana, polichromowana i złożona. Umieszczona przy filarze, ze schodami, zaplekiem i baldachimem. Wymiary czaszy 100×150 cm, na niej i na balustradzie schodów ornament z małych festonów i rzeźbionych wolut. Baldachim zwieńczony spływami wolutowymi, puttami w obłokach i postacią anioła. Całość przemalowana na początku XX w.

Bibliografia:

¹ A. Boetticher jw. IV, s. 153 uważa ambonę za klasycystyczną.

² G. Dehio — E. Gall jw., s. 210 datują ambonę na około 1800.

³ KZS — ISPAN.

⁴ A. Ulbrich jw., s. 190 i 761 il. 201 uważa ambonę za pochodzącą z warsztatu Krystiana Bernarda Schultza, działającego w Lidzbarku od 1780 do początku XIX w.

⁵ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1961 r. R. T. Juraszowie.

(KBDW Inw. nr 2010)

10. Empora organowa z balustradą i obudową organów; klasycyzujące z początku XIX w. współczesne ambonie. Długość równa szerokości kościoła, tj. około 24 m. W dolnej części balustrady zamalowany niemiecki napis. Organy wykonane w Królewcu.

Bibliografia:

¹ A. Boetticher jw. IV, s. 153 mówi o barokowej, prawdopodobnie poprzedniej emporze.

(KBDW Inw. nr 2011)

11. Empora nad zakrystią, klasycystyczna z początku XIX w., współczesna ambonie i emporze organowej. Otwarta ku nawie północnej trze-

ma arkadami ostrołukowymi. Długość balustrady ok. 8 m. Do r. 1891/1895, tj. do czasu rozbudowy prezbiterium, empora była otwarta na ołtarz główny.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej, datuje na początek XIX w.

(KBDW Inw. nr 2012)

12. Chrzcielnica granitowa prawdopodobnie średniowieczna, obecnie pełniąca funkcję kropielnicy w kruście północnej. W formie półokrągłej czaszy kutej w calcu o wysokości 53 cm, ϕ 100 cm, ze śladami nieistniejącego przykrycia oraz czterema wklęsłymi krzyżkami konsekuracyjnymi na krawędzi i zachowanymi resztkami reliefu dzielącego czaszę na dziesięć pól.

Bibliografia:

¹ G. Dehio — E. Gall jw., s. 211 datują chrzcielnicę na XIV w.

² KZS — ISPAN.

³ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej.

(KBDW Inw. nr 2013)

13. Kropielnica granitowa w formie czary ϕ ok. 40 cm, prawdopodobnie średniowieczna. Obecnie pełniąca funkcję wazonu na kwiaty w ogrodzie.

(KBDW Inw. nr 2014)

14. Konfesjonal barokowy z początku XVIII w. Drewniany, rzeźbiony, polichromowany i złożony o wysokości ok. 200 cm, szerokości 250 cm. Na krawędziach ścian działowych uskrzydłone głowy aniołów nad złożonymi wolutami. W zapiętku płaskorzeźbiony ornament liści akantu.

Bibliografia:

¹ G. Dehio — E. Gall jw., s. 210 datują konfesjonal na około 1710.

² KZS — ISPAN.

³ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1961 r. R. T. Juraszowie.

(KBDW Inw. nr 2015)

15. Konfesjonal rokokowy z XVIII w. Drewniany, rzeźbiony, polichromowany i złożony o wysokości 250, szerokości 240 cm.

Bibliografia:

¹ G. Dehio — E. Gall jw., s. 210 datują konfesjonal na 1760.

² KZS — ISPAN.

³ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1961 r. R. T. Juraszowie.

(KBDW Inw. nr 2016)

16. Konfesjonały neogotyckie (cztery).

(KBDW Inw. nr 2017)

17. Ława późnorenesansowa drewniana z 1648 r. Architektoniczna, trójdzielna o długości 235, szerokości 91, wysokości 120 cm. Balustrada

podzielona zwięzającymi się lizenami, na których rzeźbione kaboszony, częściowo intarsjowana. Pod górnym cokołem napis: *JOANNES MARQUART SIBI ET SUI HAEC SUBSELLIA FIERI FECIT ANNO 1648*. Tłumaczenie: Jan Marquart sobie i swoim (bliskim) to siedzenie polecił wykonać w r. 1648.

Bibliografia:

¹ A. Boetticher jw. IV, s. 153.

² KZS — ISPAN.

³ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1961 r. R. T. Juraszowie.

(KBDW Inw. nr 2018)

18. Ławy klasycystyczne (dwie) z XIX w., ustawione pod emporą północną, krótsza o długości 225, dłuższa 340 cm, wysokości 120 cm. Na przedpiersiu rzeźbione lizeny z akantowymi kapitelami i rozety.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

(KBDW Inw. nr 2019)

19. Szafka zakrystyjna z początku XVII w. Obecnie nie używana, na emporze północnej nad zakrystią. Drewniana o wymiarach 100×104 cm, na drzwiczkach malowidło olejno-temperowe, złożone z kwiatów i owoców oraz napis: *RENOVATA SAKRISTIA SUB GEORGIO M.CAP. HEILSB.ANNO 1603 (lub 1608?) IN AUGUSTO*. Tłumaczenie: Odnowiona zakrystia za Jerzego M. Kapitana lidzbarskiego r. 1603 w miesiącu sierpniu.

(KBDW Inw. nr 2020)

20. Świecznik brązowy wiszący, późnogotycki z 1604 r., z podwójną rzeźbą Madonny z Dzieciątkiem. Rzeźba o wysokości ok. 50 cm, polichromowana i złocona, z promienistą mandorlą i srebrnym księżycem pod stopami. U dołu sześć brązowych ramion niegdyś na świece, umocowanych w okrągłej, profilowanej tarczy, na której napis: *HANS WERNER VATER MEHEL WOLGEMUT TEWE SHEIPEL: ELLER LEVT DES LIBLICH HANT. 1604 WEYER DEYMELLE*. Tłumaczenie i rekonstrukcja tekstu: Hans Werner, Ojciec, Michał Wolgemut, Tewe Scheipel, wszyscy oni chwalebna ręką (jako rzemieślnicy) 1604 ofiarowali (tę) tarczę.

Na tarczy zawieszono ją ramiona do świec.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej.

³ Praca magisterska A. Kłóskowskiej w Instytucie Historii Sztuki w Poznaniu.

(KBDW Inw. nr 2021)

21. Obraz Matki Boskiej Różańcowej z XVII w. Olej na płótnie o wymiarach 150×220 cm, w prostej, barokowej ramie od góry zakończonej półkoliście, przedstawiający Maryję z Dzieciątkiem, stojącą na księżycu oplecionym węzem. Lewą ręką Maryja podtrzymuje tulące się do Jej twarzy nagie Dzieciątko, w prawej trzyma berło i różaniec. Maryja ubrana jest w złocistą, silnie drapowaną suknię, pod którą widoczna biała szata. Na ramionach niebieski płaszcz lamowany złotem i kamieniami,

spięty pod szyją dużą, okrągłą broszą. Na głowie Maryi korona otoczona dwunastoma metalowymi gwiazdami. Dookoła postaci złote, owalne tło. Na nim szeroki wieniec z róż i zieleni, w którym namalowano piętnaście medalionów z tajemnicami różańca św. U dołu obrazu po prawej ręce Maryi głowy zbawionych, po lewej cierpiących w ogniu czyścowym. Obraz umieszczony w nawie północnej nad wejściem do zakrystii.

Bibliografia:

¹ G. Dehio — E. Gall jw., s. 210 datują obraz na około 1680.

² KZS — ISPAN,

³ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1961 r. R. T. Juraszowie podają wymiary 180×140.

(KBDW Inw. nr 2022)

22. Obraz barokowy św. Walentego z XVIII w. Olej na płótnie o wymiarach około 120×240 cm, w prostej, barokowej ramie. Wielopostaciowa scena ścięcia świętego za cesarza Klaudiusza w r. 269. Przedstawia świętego w rozmowie z cesarzem rzymskim, siedzącym na tronie pod purpurowym baldachimem, z wyciągniętą lewą ręką. Święty trzyma w prawej ręce krzyż, w lewej książkę. Dookoła liczne postacie ludzi, u góry obrazu dwa aniołki z palmą męczeńską. Na pierwszym planie sługa z pękiem różg liktorskich, odpędzający dziecko, któremu święty przywrócił wzrok. Obraz słabo czytelny i wymagający konserwacji.

Bibliografia:

¹ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1961 r. R. T. Juraszowie.

(KBDW Inw. nr 2023)

23. Obraz barokowy św. Jana Ewangelisty z 1688 r. Olej na płótnie o wymiarach 140×200 cm, w prostej, barokowej ramie, przedstawiający świętego w całej postaci na tle pejzażu. Święty w lewej ręce trzyma kielich z wężem. U dołu po prawej wielopostaciowa scena apokryficzna dotycząca męczeństwa św. Jana w kotle z olejem. Umieszczony w nawie północnej.

Bibliografia:

¹ G. Dehio — E. Gall jw., s. 210 wspomina w jednym zdaniu monumentalne i pełne patosu obrazy apostołów z 1687 roku.

² KZS — ISPAN.

³ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej.

(KBDW Inw. nr 2024)

24. Obraz barokowy św. Piotra apostoła z 1688 r. o tendencjach manierystycznych. Olej na płótnie o wymiarach 140×ok. 200 cm, w prostej, barokowej ramie. Przedstawia świętego w całej postaci, stojącego między fragmentem architektury a pejzażem. W lewej ręce święty trzyma dwa klucze, prawą wyciąga przed siebie. Pod stopami świętego w prawej części obrazu krzyż papieski, nad którym wielopostaciowa scena ukrzyżowania św. Piotra. U dołu po lewej dwie księgi, prawdopodobnie aluzja do dwóch listów św. Piotra, na których potrójna tiara papieska. Powyżej kolumna na cokole, w którym kartusz z napisem: *Petrus Paulus Bialkowskij feri fecit Anno Dei 1688*. Tłumaczenie: Piotr Paweł Białkowski polecił wykonać Roku Pańskiego 1688. Obraz umieszczony w nawie północnej. Analogiczny i tegoż fundatora obraz św. Pawła omawiany jest w kolejności jego umieszczenia w nawie południowej.

Bibliografia:

¹ G. Dehio — E. Gall jw., s. 210.

² KZS — ISPAN.

³ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1961 r. R. T. Juraszowie.

(KBDW Inw. nr 2025)

25. Obraz barokowy św. Andrzeja apostoła z 1688 r. Olej na płótnie o wymiarach 140×ok. 200 cm, w prostej, barokowej ramie. Święty w całej postaci na tle pejzażu, wsparty na dużym, ukośnym krzyżu. U dołu po lewej barka z żaglem, w której siedzą dwie osoby. Prawdopodobnie aluzja do powołania apostoła (Mt 4,18—20). Po prawej wielopostaciowa scena ukrzyżowania świętego. Obraz umieszczony w nawie północnej.

Bibliografia:

¹ G. Dehio — E. Gall jw., s. 210.

² KZS — ISPAN.

³ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej.

(KBDW Inw. nr 2026)

26. Obraz barokowy św. Tomasza apostoła z XVII w., fundacji cechu piekarzy. Olej na płótnie o wymiarach 140×200 cm, w prostej, barokowej ramie. Święty stoi na tle pejzażu z książką i kątownicą w rękach. W głębi po lewej wielopostaciowa scena ścięcia św. Tomasza na gilotynie, w otoczeniu żołnierzy rzymskich, trzymających sztandar z literami S.P.Q.R. (Senatus Populusque Romanus). Po prawej herb cechu piekarzy. Obraz umieszczony w nawie północnej.

Bibliografia:

¹ G. Dehio — E. Gall jw., s. 210.

² KZS — ISPAN.

³ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1961 r. R. T. Juraszowie.

(KBDW Inw. nr 2027)

27. Obraz wczesnobarokowy Narodzenie Chrystusa z 1605 r. Technika olejno-temperowa na desce o wymiarach ok. 150×210 cm, w barokowej, rzeźbionej ramie. Scena wielopostaciowa. W środku Maryja z Dzieciątkiem, u góry trzech aniołów z banderolą, na której napis: *Gloria in excelsis* (Chwała na wysokości). U dołu po prawej herb diecezji warmińskiej — baranek na czerwonym polu z datą 1605 oraz dwie postacie dziecięce. U góry po lewej herb fundatora oraz litery C.P.V.P. Obraz umieszczony w nawie północnej. Jest analogia w kościele II Gesu w Rzymie oraz św. Stefana w Helmstedt.

(KBDW Inw. nr 2028)

28. Obraz barokowy św. Augustyna z XVII w. Olej na płótnie o wymiarach ok. 140×230 cm, w rzeźbionej ramie. Obraz nosi ślady dawnej konserwacji. Przedstawia świętego w całej postaci na tle pejzażu, z pastorałem w lewej i otwartą księgą w prawej ręce, ubranego w czerwony płaszcz lamowany dużymi perłami i czerwoną mitrę biskupią. Z góry pada na świętego promieniste światło. Po lewej barka z żaglem, przy-

cumowana do pala nad brzegiem jeziora, po prawej drzewa i herb fundatora z literami *W.T.* Obraz umieszczony w nawie północnej.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej podaje wymiary 205×136 cm. Uważa, że obraz przedstawia św. Wojciecha.

(KBDW Inw. nr 2029)

29 Obraz barokowy Matki Boskiej z XVII w. Olej na płótnie o wymiarach ok. 120×220 cm, przedstawiający Maryję stojącą ze złożonymi rękami na tle odległego pejzażu. Maryja ubrana w czerwoną suknię i niebieski płaszcz, podbity tkaniną o kolorze ugru. W tle dwa odległe miasta, jedno na wzgórzu, drugie w dolinie oraz postać starotestamentowa. Obraz niegdyś konserwowany, obecnie umieszczony w nawie północnej.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej.

(KBDW Inw. nr 2030)

Obrazy w nawie południowej w kolejności umieszczenia:

30. Obraz barokowy (o tendencjach manierystycznych) św. Jakuba Starszego z 1688 r. Olej na płótnie o wymiarach 140×210 cm, w prostej barokowej ramie. Święty w całej postaci stojący na tle pejzażu z drzewami. W prawej ręce trzyma folusznik, w lewej kapelusz. Z boku przewieszona torba podróżna, na ramionach krótka pelerynka z muszelką. W lewej części obrazu u dołu scena ścięcia świętego, po prawej napis: *MARTINUS GAENG curavit fieri A.D. 1688.* Wszystkie obrazy apostołów wskutek starych werniksów mają jednolity, ciemny kolor i pochodzą z jednego warsztatu.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej.

(KBDW Inw. nr 2031)

31. Obraz barokowy o tendencjach manierystycznych św. Jakuba Młodszego z XVII w. Olej na płótnie o wymiarach 140×210 cm, w prostej, barokowej ramie. Święty w całej postaci na tle pejzażu z architekturą. W prawej ręce trzyma oszczep, lewą podtrzymuje książkę (aluzja do listu, którego jest autorem). W dolnej części obrazu scena męczeństwa świętego. Twórca obrazu ten sam, co św. Jakuba Starszego i św. Pawła.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1961 r. R. T. Juraszowie.

(KBDW Inw. nr 2032)

32. Obraz barokowy o tendencjach manierystycznych św. Pawła apostoła z 1688 r. Olej na płótnie o wymiarach 140×210 cm, w prostej, barokowej ramie. Przedstawia świętego w całej postaci, stojącego pomiędzy fragmentem architektury a odległym pejzażem. W lewej ręce święty trzyma książkę, w prawej miecz. Na cokole położona książka i kartka,

w której napis: *Quis es, Domine?* oraz litery *P.I.G.* Po lewej u dołu wielopostaciowa scena ścięcia świętego. Na przedniej stronie cokolu napis: *Petrus Paulus Biulkowski fieri fecit Anno Dei 1688.*

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej. (KBDW Inw. nr 2033)

33. Obraz barokowy św. Franciszka z Asyżu z (?) XVII w. Olej na płótnie o wymiarach ok. 140×220 cm, bez ramy. Przedstawia świętego w chwili otrzymywania stygmatów, ubranego w brązowy habit, stojącego na tle pejzażu z architekturą. Po lewej u stóp świętego owieczka, po prawej dwóch aniołów podtrzymujących siedzącego starca. Poniżej fragment balustrady barokowej i leżąca na posadzce kula z krzyżem. Ślady konserwacji z początku XX w.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. Marii Lubockiej.

(KBDW Inw. nr 2034)

34. Obraz barokowy Poklonu Mędrców z XVII w. w ozdobnej ramie, współczesnej obrazowi. Technika mieszana na desce o wymiarach ok. 120×200 cm. Przedstawia wielopostaciową spiętrzoną scenę. U dołu po lewej siedząca Maria z Dzieciątkiem na lewym kolanie. Przed nią klęcząca mędrycy i ich słudzy, za nimi stoją konie i wielbłąd. Za Dzieciątkiem stoi św. Józef i grupa pasterzy. W tle architektura nawiązująca do antykizujących ruin i fragment drewnianego dachu stajenki. U góry dwaj aniołowie podtrzymujący jasną kotarę.

Bibliografia:

¹ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej datuje obraz na ok. 1620 ze szkoły północnej italianizującej.

(KBDW Inw. nr 2035)

35. Obraz barokowy Nawiedzenia świętej Elżbiety z XVII w. Olej na płótnie o wymiarach ok. 150×220 cm, w prostej, lekko profilowanej ramie. Przedstawia scenę powitania Maryi z Elżbietą oraz św. Józefa z Zachariaszem, na tle pejzażu z architekturą. U dołu po lewej scena podróży Maryi z Józefem na tle odległego miasta. U góry dziewięciu aniołów syjących na ziemię biało-czerwone róże. Obraz niegdyś konserwowany.

Bibliografia:

¹ G. Dehio — E. Gall jw., s. 210 określają obraz jako wykonany według Cornelisa van Poelenburgha ze Stoczka z końca XVII w.

² KZS — ISPAN, powtarza tę samą informację.

³ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. Marii Lubockiej datuje obraz na koniec XVIII w.

(KBDW Inw. nr 2036)

36. Obraz Ukrzyżowania z początku XX w. Olej na płótnie o wymiarach 130×185 cm, wyobrażający Chrystusa na krzyżu z Marią Magdaleną. Szkoła niemiecka.

(KBDW Inw. nr 2037)

37. Obraz barokowy Chrystusa Zbawiciela świata z XVII w. Olej na płótnie o wymiarach ok. 120×220 cm. Przedstawia Chrystusa stojącego w pejzażu, z kulą w lewej dłoni, w której odbija się w pomniejszeniu cały pejzaż (tzw. okno mistyczne, wykształcone w malarstwie niderlandzkim). Lewa dłoń Chrystusa wzniesiona gestem błogosławieństwa. Światłość nad głową Chrystusa w formie delikatnych wiązek promieni. W dolnej części obrazu po prawej Golgota z dwoma krzyżami, na jednym z nich tabliczka z literami I.N.R.I. Po lewej pusty grób, do którego prowadzi droga w kształcie serpentyny, na której widoczne dwie postacie. Obraz konserwowany.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN określa obraz jako Rex Mundi z końca XVII w.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej datuje obraz na 1694 r. i podaje wymiary 234×128 cm.

(KBDW Inw. nr 2038)

38. Obraz barokowy z 1687 r., Matki Boskiej Orędowniczki Cechu Szewców. Obecnie umieszczony w zakrystii. Olej na płótnie o wymiarach 170×240 cm, w prostej, złożonej ramie. Przedstawia Maryję stojącą na tle nieba i ziemi, w czerwonej sukni przewiązanej w pasie ciemną, wąską draperią i szerokim niebieskim płaszczu, podbitym zielenią, spiętym broszą z trzema wiszącymi perłami. Jej rozłożone ręce podtrzymują płaszcz, pod którym klęczy czternastu mężczyzn (7+7) w skromnych szatach, ze złożonymi rękami. Na głowie Maryi korona, za którą jasna aureola. Na szyi dwa sznury pereł. U góry obrazu wśród obłoków Trójca Przenajświętsza, u dołu napis:

*Christo Jesus Undt seiner Besten
Mutter Zu Ehren haben dieses bildt
machen lassen die ehrbahren
Schumacher gesellen. Anno 1687.*

Tłumaczenie: Ku chwale Jezusa Chrystusa i Jego Najlepszej Matki ten obraz polecili wykonać czcigodni czeladnicy cechu obuwników. Roku 1687.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. Marii Lubockiej.

(KBDW Inw. nr 2039)

39. Obraz barokowy św. Michała Archaniola, kopia Quido Reni. Obecnie wiszący w zakrystii. Olej na płótnie o wymiarach ok. 160×260 cm, w skromnej barokowej ramie. Przedstawia Archaniola w gwałtownym ruchu, stojącego lewą stopą na głowie szatana, pełzającego wśród płomieni ognia. W prawej ręce Archanioł trzyma miecz, w lewej łańcuch, do którego przykuty jest szatan w postaci atletycznego mężczyzny. Archanioł ubrany jest w jasną koszulę i krótką rzymską zbroję, przewiązaną na piersiach ukośną liliową draperią, z prawego boku czerwony płaszcz. W górnej części obrazu trzy aniołki. Obraz przemalowany.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. Marii Lubockiej.

(KBDW Inw. nr 2040)

40. Krucyfiks barokowy ludowy z XVIII w. (pierwszy) w kruchcie północnej. Drewno polichromowane i złożone o wysokości ponad 1 m. Głowa Chrystusa pochylona na prawe ramię, oczy zamknięte, na głowie mała cierniowa korona. Wszystkie palce dłoni zgięte, perizonium związane zwisa przy prawym boku Chrystusa. Nogi przebite jednym gwoździem. Stopy o zwiększonych proporcjach.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1961 r. R. T. Juraszowie.

(KBDW Inw. nr 2042)

41. Krucyfiks barokowy ludowy z XVIII w. (drugi) w kruchcie północnej drugiej, obok granitowej kąpielnicy. Głowa Chrystusa lekko pochylona, oczy zamknięte, palce dłoni zaciśnięte. Perizonium związane zwisa przy prawym boku. Nogi Chrystusa przybite jednym gwoździem. Na głowie ślady po wprawionej niegdyś koronie cierniowej. Proporcje ciała skrócone.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej datuje krucyfiks na początek XIX w.

(KBDW Inw. nr 2043)

42. Krucyfiks barokowy ludowy (trzeci) z XVIII w. w przedsionku południowym. Drewno polichromowane i złożone o wysokości ok. 70 cm. Głowa Chrystusa lekko pochylona, na głowie mała cierniowa korona, palce dłoni wyprostowane. Perizonium związane przy prawym boku, złożone. Stopy przebite jednym gwoździem.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej.

(KBDW Inw. nr 2044)

43. Krucyfiks późnobarokowy z XVIII w. wielkości monumentalnej, umieszczony w zakończeniu nawy północnej. Doskonała rzeźba o wysokości ponad 2 m. Ciało Chrystusa lekko wygięte, głowa pochylona ku prawemu ramieniu, opleciona grubą cierniową koroną. Ręce delikatnie ugięte, dwa palce każdej dłoni wyprostowane. Perizonium obficie udrapowane, zwisa po obu bokach. Każda stopa przybita jednym gwoździem. Drewno polichromowane i złożone.

Bibliografia:

¹ A. Boetticher jw., IV, s. 153 mówi o dobrej anatomii krucyfeksu.

² G. Dehio — E. Gall jw., s. 210 datują krucyfiks na ok. 1700.

³ A. Ulbrich jw. II, s. 452 il. 527 datuje na początek XVIII w.

⁴ KZS — ISPAN.

⁵ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej.

(KBDW Inw. nr 2045)

44. Krucyfiks późnobarokowy z XVIII w. umieszczony w zakończeniu nawy południowej. Drewno polichromowane i złożone o wysokości ok. 140 cm. Głowa Chrystusa nieznacznie odwrócona, korona cierniowa wy-

soka, palce dłoni wyprostowane. Perizonium związane i unoszące się przy prawym boku Chrystusa. Nogi przebite jednym gwoździem.

Bibliografia:

¹ A. Boetticher jw. IV, s. 153 uważa ten krucyfiks za gorszy od poprzedniego.

² A. Ulbrich jw. II, s. 452 il. 528 datuje krucyfiks na początek XVIII w.

³ KZS — ISPAN datuje na XVIII w.

⁴ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej.

(KBDW Inw. nr 2046)

45. Krucyfiks późnobarokowy z XVIII w. obok kościoła. Drewno rzeźbione polichromowane o wysokości ok. 125 cm. Postać Chrystusa wydłużona, ręce wzniesione wysoko do góry, głowa lekko pochylona na prawe ramię. Dwa palce każdej dłoni zgięte. Perizonium zakomponowane skośnie, z małym węzłem na prawym boku Chrystusa. Stopy przybite jednym gwoździem. Przemalowany.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

(KBDW Inw. nr 2047)

46. Rzeźba kamienna Matki Boskiej z Dzieciątkiem z 1709 r. Na kompozytowej kolumnie z cokołem, umieszczona przy kościele. Wysokość rzeźby ok. 80—90 cm. Maryja w pozycji stojącej, z uszkodzoną twarzą, trzyma na lewym ramieniu okryte draperią Dzieciątko z podniesionymi rączkami. W prawej ręce Maryi metalowe berło i przewieszony szkaplerz. Dookoła Jej głowy aureola z gwiazd. Cała rzeźba złocona. Na frontowej płycinie cokołu napis: *A.R. 1709*. Na bocznej płycinie: *Renovatu(m) 1744 G.M.L.* Związek z sanktuarium maryjnym w Saragossie.

Bibliografia:

¹ G. Dehio — E. Gall jw., s. 211 określają rzeźbę jako intensywnie złoconą.

² A. Ulbrich jw. II, s. 541—542 il. 662.

³ KZS — ISPAN.

⁴ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1961 r. R. T. Juraszowie.

(KBDW Inw. nr 2048)

47. Rzeźba barokowa św. Piotra z XVII/XVIII w. na filarze przy ołtarzu głównym. Drewno polichromowane i złocone o wysokości ok. 100 cm, bez atrybutu. Święty stoi w długiej szacie bogato drapowanej, zwłaszcza w partii rękawów. Cała rzeźba złocona.

Bibliografia:

¹ A. Ulbrich jw. I, s. 334 il. 360 przypisuje wszystkie trzy rzeźby św. Piotra, Pawła i Andrzeja warsztatowi Jana Krzysztofa Döbela i datuje je na ok. 1685—1750.

² KZS — ISPAN.

³ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1961 r. R. T. Juraszowie.

(KBDW Inw. nr 2049)

48. Rzeźba barokowa św. Pawła apostoła z XVII/XVIII w. na filarze przy ołtarzu głównym. Drewno polichromowane i złocone o wysokości około 1 m. Święty stoi w długiej szacie z mieczem i księgą.

Bibliografia:

¹ A. Ulbrich jw., s. 334 il. 360.

² KZS — ISPAN.

³ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta jw. (KBDW Inw. nr 2050)

49. Rzeźba barokowa św. Andrzeja apostoła z XVII/XVIII w. na konsoli przy drugim filarze północnym. Drewno polichromowane i złożone o wysokości ponad 1 m. Święty stoi w długiej, rozciętej z przodu szacie, wsparty lewą nogą na ukośnym krzyżu.

Bibliografia:

Identyczna jak w poprzedniej rzeźbie. (KBDW Inw. nr 2051).

50. Rzeźba barokowa św. Mateusza ewangelisty z końca XVII w. na konsoli przy filarze. Drewno polichromowane i złożone o wysokości ok. 150 cm. Święty stoi w długiej szacie, przewiązanej w pasie, z księgą przy lewym boku i piórem w prawej, wyciągniętej przed siebie dłoni, w narzuconym na ramiona płaszczu. Przy lewej nodze świętego stojące putto.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej.

(KBDW Inw. nr 2052)

51. Rzeźba barokowa św. Marka ewangelisty z końca XVII w. na konsoli przy filarze. Drewno polichromowane i złożone o wysokości ok. 150 cm. Święty stoi w długiej szacie i opadającym z ramion płaszczu. Lewą ręką podtrzymuje otwartą księgę, w prawej trzyma pióro. Przy jego prawej nodze głowa lwa.

Bibliografia:

Identyczna jak w poprzedniej rzeźbie. (KBDW Inw. nr 2053)

52. Rzeźba barokowa św. Łukasza ewangelisty z końca XVII w. na konsoli przy filarze. Drewno polichromowane i złożone o wysokości ok. 150 cm. Święty stoi w lekkim kontrapoście, ubrany w długą, podwiązaną w pasie szatę i płaszcz. W lewej ręce trzyma otwartą księgę, w prawej, podniesionej do góry, pióro. Przy jego prawej nodze głowa wołu.

Bibliografia:

Identyczna jak w poprzedniej rzeźbie. (KBDW Inw. nr 2054)

53. Rzeźba barokowa św. Jana ewangelisty z końca XVII w. na konsoli przy filarze. Drewno polichromowane i złożone o wysokości ok. 150 cm. Święty stoi w długiej szacie, przewiązanej w pasie, i płaszczu, przewieszonym przez lewą rękę. W prawej dłoni pióro. Przy jego lewej nodze orzeł. Wszystkie cztery wspomniane rzeźby konserwowane.

Bibliografia:

Identyczna z poprzednimi czterema rzeźbami. (KBDW inw. nr 2055)

54. Rzeźba barokowa kamienna Matki Boskiej z Dzieciątkiem z XVII/XVIII w., we wnęce bramy wejściowej na cmentarz kościelny od ulicy. Wysokość ok. 1 m. Maryja stoi na cokole w lekkim kontrapoście, trzymając na lewym ręku Dzieciątko, a prawą podtrzymując jego stopy i jednocześnie dzierżąc berło. Na głowie Maryi korona. W prawej dłoni Dzieciątko kula.

(KBDW Inw. nr 2056)

55. Rzeźba barokowa Matki Boskiej z Dzieciątkiem z początku XVIII w. w kapliczce przy plebanii od strony ogrodu. Kamienna o wysokości ok. 1 m. Interesujące ujęcie: Dzieciątko składa główkę na ramieniu Matki.

(KBDW Inw. nr 2057)

56. Rzeźby terakotowe sześciu apostołów z końca XIX w. na murze między kościołem a plebanią i sześć nowych, razem dwanaście rzeźb. Wysokość ok. 120 cm. Na cokołach wypisane imiona: św. Paweł, św. Filip, św. Mateusz, św. Tadeusz, św. Andrzej, św. Szymon. Sześć nowych rzeźb ceramicznych wykonał Lech Maik z Bartoszyc.

(KBDW Inw. nr 2058)

57. Płyta nagrobna gotycko-renesansowa Hildebranta Ferbera († 1530) z pierwszej połowy XVI w., umieszczona w kościele pod wieżą. W kształcie brązowej płyty o wymiarach 225×146 cm z rytą postacią zmarłego i jego herbami oraz z napisem obiegającym obrzeża płyty. Zmarły przedstawiony jest frontalnie w całej postaci, z odkrytą głową wspartą na poduszce i otwartymi oczami. Na głowie krótkie kręcone włosy, ręce złożone. Zmarły ubrany jest w długi, fałdowany płaszcz z futrzanym kołnierzem. Pod stopami zmarłego rosnące kwiaty, czaszka z piszczelem i mały lew. Po bokach postaci dwie kolumnienki, nad którymi ornament kandelabrowy, dwa putta i dwie małpy z kartuszami herbowymi. W tle za postacią zmarłego kotara z ukośną kratą. Na obrzeżu płyty bordiura z ornamentem, cztery herby w narożach i napis:

HER HILDEBRANT FERBER DER ERENVHEST
BITTET GOT VMB SEINER SELENN BESTT
ALS MEN MCCCCC UND XXX IAR
VON CHRI[sti] GEBURT HEERZU GELEN WAR
AM IRSTEN IUNI IST IN GOT VERSTORBEN
UND ALHIE CRISTLICH BEGRABEN WORDEN

tłumaczenie (s. K. Wiśniewskiej SB):

Pan Hildebrant Ferber wielce czcigodny prosi Boga o zbawienie swej duszy. Jako mąż w 1530 r. od narodzenia Chrystusa tu wsławiony, pierwszego czerwca zasnął w Bogu i tu po chrześcijańsku został pochowany.

Ze względu na wierność intencjom fundatora umieszczającego na płycie tekst rymowany, podajemy tłumaczenie wierszem:

Pan Hildebrant Ferber mąż wielce czcigodny
prosi Boga o zbawienie jako człek czcigodny.
Roku 1530 po narodzeniu Chrystusa
rozłączyła się z ciałem jego dusza,
gdy w dniu 1 czerwca zasnął wiecznie w Panu.
Tutaj po chrześcijańsku ciało pogrzebano.

Bibliografia:

¹ A. Boetticher jw. VIII, s. 66.

² G. Dehio — E. Gall jw., s. 211.

³ F. Hippler: Die Grabstätten der ermländische Bischöfe ZGAE VI, s. 314.

⁴ L. Jaszewski: Wczesnorenansowa płyta Ferbera w Lidzbarku Warmińskim. Praca magisterska w Instytucie Historii Sztuki w Poznaniu u doc. E. Iwanoyko w r. 1977.

⁵ KZS — ISPAN.

⁶ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej.

⁷ H. Zin s: Ród Ferberów i jego rola w dziejach Gdańska w XV i XVI wieku. Lublin 1951, s. 15—16.

(KBDW Inw. nr 2059)

58. Epitafium renesansowe z brązu matki biskupa warmińskiego Jana Dantyszka z 1539 r., złożone z trzech płyt o różnym kształcie, umieszczonych w północnej nawie kościoła. Pierwsza płyta od góry w kształcie tonda, $\varnothing$ ok. 50 cm, na której insygnia biskupie i herb Dantyszka. Całość otoczona wieńcem laurowym. Poniżej druga płyta prostokątna o wymiarach 123×58 cm, z napisem wykonanym piękną renesansową maiuskułą:

*HIE LAIT CHRISTINA VON PUCZKE BERENT
SCHOLCZEN TOCHTER HANSE VÖ HOVE
ANDERS FLACHSBINDER GENÄT HAUSFRAU
DEN BEIDEN GOT GENEDIG SEY AM
PFINGSTAG BEGRABEN MDXXXIX.*

Pod nią trzecia płyta o wymiarach 69×33 z napisem:

*JOAN D G EPS WARMIE
MATRI PIENT POS.*

Obie prostokątne płyty obwiedzione na obrzeżu ornamentem kandelabrowym. Tłumaczenie: Tu spoczywa Krystyna z Pucka córka Bernarda Szolca, żona Jana z Hoven zwanego Flachsbinder. Obojgu niech Bóg będzie łaskawy. Pogrzebana w dzień Zielonych Świąt 1539.

Jan z Bożej Łaski Biskup Warmiński matce ze czcią ufundował (Tłumaczenie s. K. Wiśniewskiej OSB).

Bibliografia:

¹ A. Boetticher jw. VIII, s. 66.

² G. Dehio — E. Gall jw., s. 211.

³ F. Dittrich: Böttichers Inventarisatation ZGAE XI 1898, s. 299.

⁴ E. Celińska: Epitafium Matki Dantyszka w kościele farnym w Lidzbarku Warmińskim. Komunikaty na sesję s. 80—83 (tekst powielony) oraz omówienie sesji przez autorkę *Rocznik Olsztyński VIII*, 1968, s. 233.

⁵ KZS — ISPAN.

⁶ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1964 r. R. T. Juraszowie.

⁷ ZGAE XX, s. 548.

(KBDW Inw. nr 2060)

59. Epitafium marmurowe z 1641 r. manierystyczne Jerzego Szyszkowskiego herbu Ostoja, ufundowane przez Mikołaja Szyszkowskiego biskupa warmińskiego. W kształcie czarnej prostokątnej płyty w obramieniu rzeźbiarskim małżowinowo-chrząstkowym z kolorowych marmurów, zwieńczone herbem, dwoma obeliskami i kulą, u dołu zakończone szyszką. Wymiary całości 202×110 cm. Na płycie ryty napis:

*DEO. OPT. MAX. ET MEMORIAE GEORGIJ SZYSZKOWSKY
CASTELLANI BIECHOWIENSIS QUI AB INEUNTE AETATE
BONARUM LITERARUM STUDIIS ANIMO EXAGGERATO
DE IN BELLO MOSCHOUITICO, PATRIAE NAUATA FORTI
OPERA CUM REM PUB. MAGIS AC MAGIS CAPESSERET
IN IPSO AETATIS ROBORE FATORUM UI OPPRESSUS
EST.*

NICOLAUS SZYSZKOWSKI EPISCOPUS VARMIENSIS
MAERES PATRUETIM.
ANNO DNI MDCXLI.

W tłumaczeniu ks. bp. J. Wojtkowskiego: Bogu Najlepszemu Najwyższemu oraz pamięci Jerzego Szyszkowskiego kasztelana biechowskiego, który od młodych lat wykształciwszy umysł studiami literatury pięknej, potem podczas wojny moskiewskiej dzielnie służąc Ojczyźnie, gdy Rzeczpospolitą coraz bardziej ogarniała, w samej sile wieku ciężarem losu został przytłoczony.

Mikołaj Szyszkowski Biskup Warmiński oplakujący stryjecznego brata. Roku Pańskiego 1641.

Bibliografia:

¹ G. Dehio — E. Gall jw., s. 211.

² KZS — ISPAN.

³ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1961 r. R.T. Juraszowie.

(KBDW Inw. nr 2061)

60. Epitafium barokowe Tomasza Bagniewskiego z 1726 r. ufundowane przez Krzysztofa Szembeka biskupa warmińskiego. W formie prostokątnej płyty z ciemnego marmuru o wymiarach 80×125 cm i zniszczonej powierzchni, z napisem rytym, niegdyś złoconym:

SAXUM HOC VIATOR, SI LEGIS, CONSIDERA; DE ILLUSTRIS: BAGNIEWSCIONUM STEMATE ET NOMINE ORDUM DUXISSE MAGNIC. THOMAS BAGNIEWSKI QUI DUM IN MEDIO AETATIS SVAE FLORERET, FLOREM VITAE ILLIUS RIGIDA MORTIS DECOXIT PRUINA, CUIUS MORTICALES EXUVIAS CELSISSIMUS DE COMITIBUS IN SLUPOW SZEMBEK CHRISTOPF. PRINCEPS EPPUS VARMIEN. HIC DEPONI HOCQ. MONUMENTUM GRATIAE MEMORIAE APPONI CURAVIT UT TU VIATOR ABIENS ANIMAE DEFUNCTI REQUIEM PRECERIS Ao Dni MDCCXXVI.

W tłumaczeniu ks. bp. J. Wojtkowskiego: Kamień ten Przechodniu, jeśli czytasz, pomyśl, że z Najjaśniejszego rodu Bagniewskich i nazwiska wywodzi się Wielmożny Tomasz Bagniewski, który gdy kwitł w połowie wieku swego, kwiat jego życia, surowy śmierci zawarzył szron. Którego śmiertelne szczątki Jego Wysokość z hrabiów na Słupowie Szembek Krzysztof, Książę Biskup Warmiński tu złożyć i ten pomnik wdzięcznej pamięci położyć polecił. Abyś ty przechodniu odchodząc, duszy zmarłego odpoczynek wypraszał. Roku Pańskiego 1726.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1961 r. R.T. Juraszowie.

(KBDW Inw. nr 2062)

61. Epitafium barokowe z ok. 1743 r. Sebastiana Młodzianowskiego w formie płyty z ciemnego marmuru o wymiarach 82×98 oraz herbem Dąbrowa i złoconym napisem:

D.O.M.
MEMORIAE SEBASTIANI MŁODZIANOWSKI
CAPITANEI HEILSBURGENSIS CATHARINA AB HATTEN

*CONIUX MOESTISSIMA AMORIS ET DESIDERII
M.P. OBIT II OCTOBR. MDCCXLIII.
AETATIS SUAE LIV. ANNO.*

Tłumaczenie: Bogu Najlepszem Najwyższemu. Pamięci Sebastiana Młodzianowskiego kapitana lidzbarskiego, Katarzyna z Hattenów, żona najżałośniejsza z miłości i tęsknoty (pomnik położyła). Zmarł 2 października 1743 r. w wieku 54 lata.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1961 r. R. T. Ju-raszowie.

(KBDW Inw. nr 2063)

62. Epitafium barokowe marmurowe z 1760 r. Anny Barbary Dembskiej w formie płyty o wymiarach 147×95 z herbem u góry i rzeźbioną główką anioła u dołu. W środku napis:

*MEMORIAE ANNAE BARBARAE DEMBSKA
ADAMI ET ELISABETH CAPIT. LEIPENS.
FILIAE DULCISSIMAE AMICUS PARENT.
GAUDENS ET DOLENS M.P. M.DCCLX
VIXIT VIII MENSIB. IX DIEB. HAEC:
SEQUUNTUR AGNUM QUOCUMQUE IERIT.*

Tłumaczenie: Pamięci Anny Barbary Dembskiej, Adama i Elżbiety Kapitana Lipawskiego córki najstarszej, przyjaciół rodziców, radując się i bolejąc, pomnik położył 1760. Żyła 8 miesięcy i 9 dni.

„Ta pójdzie za Barankiem, gdziekolwiek On poprowadzi”. (Ap 14,4)

Bibliografia:

¹ G. Dehio — E. Gall jw., s. 211.

² KZS — ISPAN.

³ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1961 r. R. T. Ju-raszowie.

(KBDW Inw. nr 2064)

63. Płyty nagrobne w liczbie 22 umieszczone w posadzce kościoła, pochodzące z XVI—XVIII w., dziś już nieczytelne. A. Boetticher w VIII t. Uzupełnień do swej inwentaryzacji, s. 66, odczytał w r. 1898 cztery następujące płyty:

Jerzego v. Knobelsdorfa +1544, Eustachiusza v. Knobelsdorfa +1622, Jerzego Padelucha z Ełdyt +1556, Eustachiusza Kreczmera +1657.

(KBDW Inw. nr 2065)

64. Monstrancja barokowa z 1722 r. Srebrna, złożona o wysokości 76 cm. Na wydłużonej stopie o wymiarach 36×26 cm cokolik z figurką anioła, podtrzymującego słoneczne cyborium bogato zdobione 16 kamieniami, między którymi wkrećki z rytymi imionami przodków Chrystusa i Proroków: Issac, Ezech, Juda, Salomon, Sem(?), Jacob, Eleazar, Joseph, Jesse (innych brak). W dolnej części cyborium dwa płaskorzeźbione srebrne aniołki, u góry plakietka z półpostacią Boga Ojca między aniołami. W zwieńczeniu krucyfiks i dwa anioły. Pod stopą inskrypcja: *Pro Eccl. Heilsberg. Anno 1722. Wiget 19 Marek* oraz punca złotnika (prawdopo-

dobnie I.G.) i miasta Olsztyna. Tłumaczenie: Dla kościoła lidzbarskiego Roku 1722. Waży 19 Marek.

Bibliografia:

¹ J. Kolberg: *Ermländische Goldschmiede ZGAE XVI*, 1910, s. 495—499/1.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej.

(KBDW Inw. nr 2068)

65. Kielich barokowy z XVIII w. Srebro złocone o wysokości 22 cm, ϕ stopy 14 cm, ϕ czaszy 9 cm. Na stopie herb Dąbrowa z literami S.M.C.H. (Sebastian Młodzianowski Kapitan Lidzbarka). Pod stopą inskrypcja: *Sebastian Młodzianowski olim Capitaneij Heilsbergensie Wiget 3 Marck Legatim Ecclesiae Heilsbergensi ex Testamento* i nieczytelna data MDCC6(?) może 1706. Tłumaczenie: Sebastian Młodzianowski niegdyś Kapitan lidzbarski, waży 3 Marki z legatu testamentowego kościołowi lidzbarskiemu.

Bibliografia:

Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej.

(KBDW Inw. nr 2069)

66. Kielich barokowy z 1728 r. Srebro złocone o wysokości 21,5 cm, ϕ stopy 12,5 cm, ϕ czaszy 8,5 cm. Pod stopą napis: *Andreas Berendt Civis Heilsb. Gertrudis Eius Consors Capellae S. Crucis Anno 1728*. Tłumaczenie: Andrzej Berent obywatel Lidzbarka i Gertruda jego żona Kaplicy św. Krzyża. Roku 1728.

Bibliografia:

¹ A. Boetticher jw. IV, s. 153 wymienia jeden kielich barokowy i cztery gotyckie.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej.

(KBDW Inw. nr 2070)

67. Kielich gotycki z uzupełnieniami neogotyckimi XV i XX w. Srebro złocone o wysokości 19,5 cm, ϕ sześciokątnej stopy 13,5 cm, ϕ czaszy 10,5 cm, bogato zdobiony. Na stopie mały pełnoplastyczny krucyfiks z grawerowanym pejzażem w tle oraz przedstawienia świętych: Matki Boskiej Bolesnej, Jana Ewangelisty, Jerzego, Sebastiana i Barbary. Trzon architektoniczny z dużym nodusem, na którego guzach litery: J H E - S U S. W dolnej części czaszy nałożony ornament, na którym grawerowany napis: *+CALICEM SALUTARIS ACCIPIAM ET NOE*. (*Calicem salutaris accipiam et Nomen Domini invocabo*). Tłumaczenie: Kielich zbawienia wezmę i Imienia Pańskiego wzywać będę. Ps. 115, 13. Znak złotniczy M.J.C.

Bibliografia:

¹ A. Boetticher, jw. IV, s. 153.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej datuje kielich na ostatnią ćwierć XV w. i odczytuje znak złotniczy A. J. C.

(KBDW Inw. nr 2071)

68. Kielich gotycki z XV/XVI w. Srebro złocone o wysokości 17 cm. Stopa sześciokątna o ϕ 12,5 cm, ϕ czaszy 10 cm. Mniej ozdobny od poprzedniego. Na stopie wizerunek plastyczny Chrystusa ukrzyżowanego bez drzewa krzyża. W guzach litery *JHESUS*, poniżej *MARIA*, powyżej litery nieczytelne. Pod stopą punca z orłem pruskim.

(KBDW Inw. nr 2072).

69. Kielich neogotycki z 1912 r. Srebro złożone o wysokości 23 cm. Na sześciordzielnej stopie o ϕ 17,5 cm plakietki ze scenami biblijnymi, trzon architektoniczny z nodusem, na którym litery *JESUS+*. Czasza rozchylona z koszyczkiem u dołu o ϕ 11,5 cm. Scenki w plakietkach: Ofiara Abła, Ofiara Izaaka, Spożywanie baranka w Egipcie, Manna na pustyni, Ofiara Melchizedecha, Ukrzyżowanie Chrystusa.

(KBDW Inw. nr 2073)

70. Puszka barokowa z XVII w. srebrna. Wysokość 33 cm, bez przykrycia 25 cm. Stopa okrągła ϕ 14 cm, na obrzeżu puncowana, trzon balasowy zdobiony, pushka gładka, prosta. Przykrycie analogicznie do stopy puncowane, zwieńczone krzyżem, ϕ puszki 10,5 cm. Złożone tylko ornamenty i brzeg czary.

Bibliografia:

¹ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej datuje puszkę na lata czterdzieste XVII w. i przypisuje warsztatowi gdańskiemu.

(KBDW Inw. nr 2074)

71. Relikwiarze skrzynkowe z XVIII w. ze srebrnymi blachami (cztery). Dwa pierwsze w ołtarzu głównym, następne w ołtarzach bocznych. Blachy o wymiarach 33×22, 57×52, 62×51, 60×50. W jednym z nich za owalnym szkłem relikwie św. Fruktozy męczenniczki; inne wybrukowane. Mogą pochodzić z warsztatu Bartolomowiczów.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. Marii Lubockiej.

(KBDW Inw. nr 2075)

72. Pacyfikał krzyżowy barokowy z XVIII w. (pierwszy). Srebro złożone i kamienie. Wysokość 52 cm, szerokość 25,5 cm. Stopa ośmioboczna wydłużona o wymiarach 27×19, wypukła, trybowana i ryta w pęki kwiatów i owoców, przechodząca w trzon stanowiący cokolik dla kariatydy podtrzymującej ozdobny łaćniński krzyż. Ramiona krzyża rozszerzone na końcach pokrywa ornament ażurowy z kamieniami. Na skrzyżowaniu ramion kwadratowe cyborium, w którym pełnoplastyczne przedstawienie Chrystusa siedzącego w grobie na tle krzyża i w otoczeniu *Arma Christi*. W rewersie grawerowany krucyfiks i litery *INRI*. Pod stopą napis: *Ecclesiae Heilsbergensis W 174 Schot* oraz dwie pieczęci miasta Olsztyna. Tłumaczenie: (Własność) Kościoła lidzbarskiego, waży 174 skojce.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej.

(KBDW Inw. nr 2076)

73. Pacyfikał krzyżowy barokowy (drugi) z XVII/XVIII w. Srebro złożone o wysokości 38 cm. Na owalnej stopie o wymiarach 18,5×13,5 cm, wypukłej, trybowanej w ornament cęgowy i główki aniołów, krótki balasowy trzon, na którym łaćniński krzyż. Ramiona zakończone trójlistnie, pokryte ornamentem i ząbkowane. W awersie pięć puszek z relikwiami: w środku św. Piotra i Pawła, w zakończeniu ramion św. Donata, Wa-

lenty, Antonina i Urbana. W rewersie grawerowane przedstawienie Ukrzyżowania oraz symbole czterech ewangelistów.

Bibliografia:

¹ A. Boetticher jw. IV s. 153 wymienia pacyfikał renesansowy.

² KZS — ISPAN.

³ G. Dehio — E. Gall jw., s. 211 określa jako *Kusskreutz*.

⁴ J. Kolberg jw., s. 495—499, poz. 10.

⁵ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej.

(KBDW Inw. nr 2077)

74. Krzyż ołtarzowy rokokowy drewniany z XVIII w. Niegdyś złocony o wysokości 102 cm, szerokości 39 cm, na ołtarzu św. Michała Archanioła. Ze względu na doskonale wykonanie często opisywany.

Bibliografia:

¹ A. Boetticher jw. IV, s. 152 il. 126.

² G. Dehio — E. Gall jw., s. 210.

³ KZS — ISPAN.

⁴ A. Ulbrich II, s. 706 il. 876 datuje na 1775 i przypisuje Chrystianowi Bernardowi Schmidtowi.

⁵ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej.

(KBDW Inw. nr 2078)

75. Krzyż ołtarzowy barokowy cynowy z XVIII w. Wysokość 50 cm, na trójbocznym cokółku, umieszczony w ołtarzu św. Anny. Drugi podobny tej samej wielkości znajduje się na plebanii.

(KBDW Inw. nr 2079)

76. Świecznik paschalny spiżowy późnorenesansowy z 1630 r. fundacji Cechu Kucharzy i Piekarzy. Na okrągłej stopie trzon balasowy o wysokości 91 cm (z gwoździem 120 cm), Φ stopy 34 cm — bez profitki. W górnej części napis:

*Gott zu ehren
Haben mich machen lassen
Meister und Gesellen
Des Löblichen Handtwercks
Der Kuchen undt Losbecker
Dieses Bischoffsthumb
Ermland 1630.*

Tłumaczenie s. K. Wiśniewskiej OSB: Bogu na chwałę zlecili mi wykonać mistrzowie i czeladnicy sławetnego Cechu Kucharzy i Piekarzy tego Biskupstwa Warmińskiego. 1630.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1961 r. R. T. Juraszowie.

(KBDW Inw. nr 2080)

77. Świeczniki ołtarzowe barokowe z 1748 r. cynowe (dwa) na ołtarzu św. Anny. Stopa na rzucie wklęsłościennego trójkąta wsparta na trzech kulach, trzon balasowy, profitka wygięta w dół. Wysokość 55 cm. Na stopie napis: ANNA RIDELIN 1748 *Donavit Coniubernio Pann: Altare S. Annae*. Tłumaczenie: ANNA RIDELIN 1748 ofiarowała jako małżonka Pann ołtarzowi św. Anny.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1961 r. R. T. Juraszowie.

(KBDW Inw. nr 2081)

78. Świeczniki ołtarzowe barokowe z 1761 r. cynowe (pięć). Stopa o rzucie wklęsłościennego trójkąta wsparta na trzech kulach, trzon balasowy. Wysokość 70 cm. Na ściankach cokołów trzech świeczników litery *E.A.H.* i data *1761*, na dwóch innych także herb Ostoja biskupa Mikołaja Szyszkowskiego. Świeczniki znajdują się na ołtarzach bocznych i na emporze północnej.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1961 r. R. T. Juraszowie.

79. Świeczniki ołtarzowe barokowe z 1761 r. cynowe (cztery). Wysokość 62 cm. Wszystko jw., dwa z sygnaturą: *E.A.H.* i dwa z sygnaturami: *Schumacher Werck 1761* oraz *A.H.I.C. 1761*. Jeden złamany.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1961 r. R. T. Juraszowie.

(KBDW Inw. nr 2083 i 2084)

80. Świeczniki ołtarzowe barokowe z XVIII w. cynowe (dwa) o wysokości 58 cm bez sygnatury.

Bibliografia:

¹ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie jw.

(KBDW Inw. nr 2085)

81. Świeczniki ołtarzowe w stylu regencji z XVIII w. srebrne (dwaście) o wysokości 65 cm do profitki. Stopa na rzucie wklęsłościennego trójkąta o wykroju wolutowym, wsparta na trzech łapach. W medalionach stopy wizerunki młodzieńczego Chrystusa, Matki Boskiej i św. Józefa. Trzon kandelabrowy, profitka wklęsła o kształcie wazonu z motywem kratki regencyjnej.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej.

(KBDW Inw. nr 2086)

82. Świeczniki ołtarzowe barokowe z XVIII w. srebrne (sześć) o wysokości 67 cm. Stopa na rzucie wklęsłościennego trójkąta o wykroju wolutowym, wsparta na trzech łapach z małymi cokolikami. Trzon kandelabrowy, profitka wklęsła.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej datuje na trzecią tercję XVII w.

(KBDW Inw. nr 2087)

83. Świeczniki barokowe z XVIII w. cynowe (cztery) o wysokości 80 cm nie sygnowane.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1961 r. R. T. Juraszowie.

(KBDW Inw. nr 2088)

84. Świeczniki procesyjne z około 1800 (dwa). Trzon drewniany, częściowo spiralny, kapitele z blaszanych liści dębu i rozet. Wysokość do profity 160 cm.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej datuje na koniec XVIII w.

(KBDW Inw. nr 2090)

85. Ławaterz wczesnobarokowy z 1674 r. cynowy w zakrystii.

W formie obudowy wnęki o wymiarach 70×60 cm z pojemnikiem na czystą wodę oraz z głęboką owalną misą o wymiarach 24×50 cm dla odpływającej wody. Wnęka ozdobiona rzeźbionymi główkami aniołów. Misa wykonana z miedzi, z uchwytemi w formie antab. Datowany 1674, odnowiony w 1932 r.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1961 r. R. T. Juraszów z opisem części umieszczonej w ścianie oraz druga karta z 1973 r. M. Lubockiej z opisem misy.

(KBDW Inw. nr 2092)

86. Kadzielnica rokokowa z XVIII w. oraz łódka na kadzidło z XVII w., srebrne. Kadzielnica z puncą miasta Elbląga i znakiem złotniczym F. Łódka zniszczona.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej.

(KBDW Inw. nr 2093 i 2094)

87. Taca do ławabo barokowa z 1701 r. wykonana przez Jana Bartolomowicza. Owalna o wymiarach 30×23 cm. Pod spodem inskrypcja: *Simon Gerick Scabing § Vitricus Ecclesiae Heilsbergensis Anno 1701 donavit Ecclesiae Heilsb; cum ampullis*. I znak złotniczy I.B. Tłumaczenie: Szymon Gerik ławnik i wityryk (zarządzający kasą kościelną) kościoła lidzbarskiego roku 1701 ofiarował kościołowi lidzbarskiemu z ampułkami. Wykonał Jan Bartolomowicz.

(KBDW Inw. nr 2095)

88. Lampka wieczna barokowa z XVIII w. Srebrna, częściowo złocena, trybowana, zawieszona na trzech łańcuchach, ażurowa w formie kosa dwukrotnie zwężonego. Ornament złożony z liści akantu, wici roślinnej, bukietów oraz główek aniołów.

Bibliografia:

¹ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej.

² J. Kolberg jw., s. 495—499 poz. 26.

(KBDW Inw. nr 2096)

89. Taca do lawabo barokowa z 1701 r. (druga) wykonana przez Jana Bartolomowicza. Srebrna, owalna o wymiarach 37×27 cm i bogatym ornamentem na obrzeżu, złożonym z główek aniołków oraz pęków kwiatów i owoców. Miejsca na dwa dzbanuszki (których brak) oznaczone plastycznym ornamentem. Pod spodem inskrypcja: *Confrat: SS. Rosary 1701* oraz znak złotniczy *I.B.* Tłumaczenie: Bractwo Najświętszego Różańca.

(KBDW Inw. nr 2097)

90. Taca do lawabo z 1889 r. (secesyjna?). Srebrna, owalna o wymiarach 27×17,5 cm ze skromnym grawerowanym ornamentem złożonym z winnej latorośli, pałek trzciny i kwiatów nenufaru. Pod stopą inskrypcja: *Eccl. s. Crucis Neuhoj 1889*. Tłumaczenie: Kościół św. Krzyża w Pilniku 1889 (miejscowość należąca do parafii Lidzbark).

(KBDW Inw. nr 2098)

91. Misa chrzcielna cynowa z XIX w. ośmioboczna z uchwytami o Φ 57 cm, ze śladami napisu w języku niemieckim na pokrywie. Umieszczona na metalowym trzonie, kutym z żelaznych prętów. U dołu marmurowy cokół.

Bibliografia:

¹ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1961 r. R. T. Juraszowie datują na 1855 r.

(KBDW Inw. nr 2099)

92. Kubek srebrny z 1871 r. eklektyczny o wysokości 7 cm z ornamentem. Sygnowany *B.C. 1871* oraz *84 MK* i punca z gryfem.

(KBDW Inw. nr 3000)

93. Pudełko na hostie (*pixis*) srebrne z przykryciem z początku XX w. o Φ 6 cm. Sygnowane na przykryciu *M.B. 15—8—1913 15—8—1934*. Sygnowane pod spodem *G.R. MK. 1933*.

(KBDW Inw. nr 3001)

94. Ornat barokowy biały z XVIII w. haftowany złotem i srebrem, stanowiący komplet wraz z welum, stułą, manipularzem i bursą. Na kolumnie haftowany kielich z hostią w promieniach, wśród symbolicznych motywów roślinnych.

Bibliografia:

¹ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej.

(KBDW Inw. nr 3002)

95. Ornat barokowy czerwony z XVIII w. wykonany z chińskiego jedwabiu wraz z welum, stułą, manipularzem i bursą. Ornament złożony z bukietów kwiatów haftowanych złotą, czerwoną i niebieską nicią.

Bibliografia:

¹ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej.

(KBDW Inw. nr 3003)

96. Ornat barokowy czerwony z XVIII w. z adamaszku haftowanego złotem.

(KBDW Inw. nr 3004)

97. Stule stule zabytkowe (cztery): barokowa z XVIII w. złotogłów o wymiarach 206×12, barokowa z XVII w. adamaszek czerwony 214×19, barokowa z XVIII w. jedwab biało-różowy 212×11, eklektyczna z XIX w. haftowana srebrem 204×18.

Bibliografia:

¹ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, karta z 1973 r. M. Lubockiej.

(KBDW Inw. nr 3005)

98. Chorągiewka na latarni wieńczącej barokową bramę dawnego cmentarza kościelnego. Żelazo kute z herbem Warmii — Barankiem oraz literami *A.D. 1761*. Tłumaczenie: *Anno Domini, czyli Roku Pańskiego 1761*.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

(KBDW Inw. nr 3007)

99. Dzwon ufundowany w 1957 r. (pierwszy) z napisem: *MARIA — W 300-lecie Ślubów Kazimierzowych w pokornym hołdzie z wdzięcznymi uczuciami miłości Królowej Polski poświęca parafia Lidzbark Warm.*

(KBDW Inw. nr 3008)

100. Dzwon ufundowany w 1957 r. (drugi) z napisem: *STEFAN — W radosnej podzięce Bogu za odzyskanie wolności Prymasa Polski Stefana Wyszyńskiego Kardynała.*

(KBDW Inw. nr 3009)

101. Dzwon ufundowany w 1957 r. (trzeci) z napisem: *TEODOR — Ku uczczeniu powrotu Ziemi Warmińskiej do Macierzy i włączenia Diecezji do Polskiej Administracji Kościelnej pod zarządem Administratora Apostolskiego Ks. Teodora Bensch.*

(KBDW Inw. nr 3010)

II. MUZEUM PARAFIALNE *

1. Relikwiarz hermowy, gotycki św. Idy z XV w. Wykonany z miedzi złoczonej i srebra, w kształcie popiersia świętej, umieszczonego na cokole. Wymiary cokołu 17,5×32 cm, wysokość całości 54 cm. Karnacja i długie opadające na ramiona włosy, polichromowane. Na głowie korona wtórna może z XIX w. Obrzeże głęboko wyciętej sukni zdobione dziewięciu kamieniami i napisem wykonanym minuskułą gotycką: *Caput Sancte Yde Virginis et una de Societate XI m Virg.*

* Zasoby muzealne były opisywane w 1978 roku. W chwili oddawania tekstu do druku Muzeum nie istnieje.

Tłumaczenie: Głowa św. Idy dziewicy, jednej ze wspólnoty jedena-stu dziewic.

Poniżej na cokole trzy kwadratowe plakietki z półfigurami św. Piotra, Pawła i Marii Magdaleny. Po otwarciu korony widoczna czaszka. Herma datowana na około 1420 r.

Bibliografia:

1. A. Boetticher: Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreussen, IV 1894, s. 153, il. 125.
2. Tadeusz Chrzanowski: Przewodnik po zabytkowych kościołach północnej Warmii, Olsztyn 1978 s. 97—98.
3. K. H. Clasen: Die mittelalterliche Bildhauerkunst im Deutschordensland Preussen. Berlin 1939, s. 266 nr 200, il. 386.
4. E. Czihak: Die Kirchliche Kunst... w *Zeitschrift für Christliche Kunst* 1894/5 s. 144.
5. G. Dehio — E. Gall: Der Deutschen Kunstdenkmäler im Deutschordensland Preussen, 1952, s. 211 mówi: „proweniencji kolońskiej robota reńska”.
6. F. Dittrich: Inneres Aussehen und innere Ausstattung der Kirchen.. W *Zeitschrift für Christliche Kunst* III, 1890/8 s. 241.
7. Tadeusz Dobrzyński: Sztuka sakralna w Polsce na ziemiach zachodnich i północnych. *Ars Christiana* 1976, s. 101.
8. Władysław Jan Grabski: 300 miast wróciło do Polski, Warszawa 1960, s. 231—234.
9. KZS — ISPAN = Katalog Zabytków Sztuki Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk.
10. Miasta polskie w tysiącleciu, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1967 II, s. 126—129.
11. Jan Obłąk: Historia Diecezji Warmińskiej, Olsztyn 1959, s. 53, il. 20.
12. *Rocznik Diecezji Warmińskiej* 1974, s. 234.
13. *Warmińskie Wiadomości Diecezjalne* 6/1963, s. 33.
14. Jerzy Żółkwa: Straty zabytków ruchomych województwa olsztyńskiego. Maszynopis z 1951 r. w posiadaniu Muzeum Mazurskiego w Olsztynie s. 61 datuje hermę na ok. 1500.

(KBDW Inw. nr 3011)

2. Skrzynka na naczynia z olejami świętymi z 1681 r. Drewniana o wymiarach 26×10×11 cm, z okuciami i datowana. We wnętrzu trzy otwory i dwa naczynia cynowe ośmioboczne z literami O.C. (*Oleum, Chrisma*).

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

(KBDW Inw. nr 3012)

3. Relikwiarze wieżyczkowe (dwa) z XVIII w., parzyste, obite srebrną blachą. Wysokość 62 cm. Przed konserwacją.

(KBDW Inw. nr 3013)

4. Relikwiarze skrzynkowe dwa o wymiarach 59×38×31 cm. Drewno ciemne, częściowo złożone. Srebrne, tłoczone blachy ze skrzynek, prawdopodobnie barokowe, zostały wykradzione w 1978 r.

(KBDW Inw. nr 3014)

5. Obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem z 1598 r. jako Regina Mundi. Odnowiony w 1702 r. Technika mieszana na desce, w ozdobnej barokowej ramie nabitej na obraz. Wymiary całości 245×165 cm, w tym rama 15 cm. Obraz przedstawia Matkę Boską stojącą na księżycu, ubraną w różową suknię i granatowy płaszcz, spięty na piersiach broszką z pereł. Na Jej lewej ręce Dzieciątko w jasnej szacie (ugier) z jabłkiem

w dłoni. Z boków po trzech aniołów, z których dwa największe trzymają koronę nad głową Maryi. Tło obrazu złocisto-błękitne. U dołu herb z literami fundatora: C.P.V.B. oraz daty 1598 *Renovatum* 1702. Może pochodzić z Braniewa.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

(KBDW Inw. nr 3015)

6. Obraz Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej barokowy z 1694 r. Olej na płótnie dublowanym o wymiarach 240×150 cm i nowe krosna. Przedstawia Maryję stojącą na księżycu w czerwonej sukni, niebieskim płaszczu ze złotym obrzeżem i białym welonie. W obu rękach złożonych na sercu Maryja trzyma lilię. Nad Jej głową aureola z dwunastu gwiazd, powyżej Bóg Ojciec błogosławiący prawą ręką, otoczony dwunastu aniołami wśród obłoków. Na księżycu napis: *MONSTRA TE ESSE MATREM A.I.E.C.H.* 1694. Tłumaczenie: OKAŻ, ŻE JESTEŚ MATKĄ Andrzej Ignacy Engell Kanonik Lidzbarski. U dołu obrazu smok piekielny zięjący ogniem i napis: *IPSA CONTERET CAPUT TIBI. AND.* Ig: Engell CH 1694. Tłumaczenie: ONA ZETRZE CI GŁOWĘ.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

² G. Dehio — E. Gall jw., s. 210.

(KBDW Inw. nr 3016)

7. Obraz Chrystusa w Ogrójcu barokowy, ludowy z XVII (?) w. Olej na płótnie o wymiarach 78×62 cm, zniszczony, bez ram.

(KBDW Inw. nr 3017)

8. Obraz opłakiwania Chrystusa barokowy z XVII w. Olej na płótnie o wymiarach 132×97 cm.

(KBDW Inw. nr 3018)

9. Obraz św. Rocha barokowy z XVIII w. Tempera na desce o wymiarach 130×88 cm, w prostej barokowej ramie o szerokości 9,5 cm. Obraz przedstawia świętego z aniołem opatrującym mu ranę na nodze. W tle pejzaż i zwierzęta. Na obrazie napis: *Diese Bildnis hatt das Dorff Rehagenzier zeit der grossen Tierrpest anno 1750 machen lassen, der Vorbitt des heiligen Rochis theilhaftig zu werden. Renovatum 1860.*

Tłumaczenie: Ten obraz ufundowała wioska Sarnowo podczas wielkiej zarazy bydłowej w 1750, aby uczestniczyć we wstawianictwie świętego Rocha. Odnowiony 1860.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

(KBDW Inw. nr 3019)

10. Obraz św. Andrzeja apostoła ludowy z XIX w. Przedstawia świętego z krzyżem w prawej, a książką w lewej ręce, ubranego w niebieską suknię i czerwony płaszcz. Na stopach sandały. Tempera na desce o wymiarach 98×58 cm, w prostej, ciemnej ramie. Wykonawca Jan Przyjemski ok. 1856 r.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

(KBDW Inw. nr 3020)

11. Obraz św. Jana Nepomucena barokowy z XVIII w. Olej na płótnie przyklejonym do deski o wymiarach 145×248, na którą nabita rama zwieńczona półkoliście. Obraz przedstawia świętego modlącego się, z krzyżem w rękach, pomiędzy aniołami i obłokami. Tło ciemne. Nad głową świętego pięć gwiazd. Jeden z aniołów trzyma otwartą książkę z napisem: *Posui ori meo custodiam, cum consisteret Peccator adversum me. Psal. 38 v. 2.* Tłumaczenie z Wujka: Położyłem straż u ust moich, gdy stał grzesznik naprzeciw mnie.

U dołu obrazu liczne postacie walczące i jedna modląca się. Obraz przed konserwacją.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

(KBDW Inw. nr 3021)

12. Obraz św. prawdopodobnie także Jana Nepomucena, barokowy z XVIII w. w rzeźbionej i złoczonej ramie, zwieńczonej półkoliście. Olej na płótnie o wymiarach 150×94 cm. Święty w czarnej sutannie, białej komży i czerwonej stule. W prawej ręce krzyż i lilia, lewa na sercu. W tle pejzaż z architekturą. Obraz przed konserwacją. Święty kanonizowany w 1729 r. jako patron dobrej sławy, uważany jest także za męczennika.

(KBDW Inw. nr 3022)

13. Obraz św. Walentego barokowy z XVIII w. Olej na płótnie o wymiarach 125×82 cm, bez ram i ze ściętymi górnymi narożami. Przedstawia świętego przy pulpicie z książką, ubranego w czarną sutannę i białą komżę, w otoczeniu trzech aniołków. Jeden z aniołów trzyma miecz, drugi palmę i wieniec, trzeci otwartą książkę z napisem: *Beatus qui intelligit super egenum et pauperem. Ps. 40.*

Tłumaczenie z Wujka: Błogosławiony, który ma baczenie na potrzebującego i na ubogiego.

(KBDW Inw. nr 3023)

14. Obraz św. Katarzyny Aleksandryjskiej barokowy z XVIII w. Olej na płótnie o wymiarach 230×142 cm wraz ze złożoną ramą o szerokości 10 cm. Górna rama zwieńczona odcinkiem koła. Święta klęczy przed Maryją trzymającą Dzieciątka Jezus, obok anioł oraz atrybuty: koło zębate, palma i miecz. W tle pejzaż z architekturą.

(KBDW Inw. nr 3024)

15. Obraz św. Katarzyny Aleksandryjskiej drugi — barokowy z XVII (?) w. Olej na płótnie o wymiarach 250×182 cm, w tym rama 17,5 cm. Obraz przedstawia świętą w bogatych, ozdobnych szatach, z palmą w prawej i mieczem w lewej ręce, stojącą na ciele leżącego Turka. U dołu po lewej scena męczeństwa świętej w czasie burzy z piorunami — po prawej panorama wschodniego miasta, przypuszczalnie Aleksandrii. Powyżej aniołowie unoszący ciało świętej w kierunku Synaju. Obraz pochodzi z kościoła św. Katarzyny w Braniewie, o czym świadczy

ilustracja w *Ermländisches Kirchenblatt* 1936, s. 465. Konserwowany w 1977—1978 przez Dorotę Trokki z Warszawy.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.
(KBDW Inw. nr 3025)

16. Obraz świętego Augustyna z XIX w. Olej na płótnie o wymiarach 100×71 cm. Święty w całej postaci zwrócony w lewo i zapatrzony w niebo, z otwartą książką w ręce. Na głowie infuła biskupia. W tle pejzaż z miastem i morze. Obraz zniszczony. Na odwrocie napis wykonany tużem:

*R. D. Archypresbytero Heilsbergensi
Dr Augustino Tühg
per XXV annos gratia Dei Sacerdoti
dedicarunt confratres condecanales.
Die II Augusti 1893.*

Tłumaczenie: Przewielebnemu Księdzu Dziekanowi Lidzbarskiemu Doktorowi Augustynowi Tühg, przez dwadzieścia pięć lat z łaski Bożej Kapłanowi, ofiarują współbracia w kapłaństwie z dekanatu Lidzbarsk. Dnia 2 sierpnia 1893 r.

(KBDW Inw. nr 3026)

17. Obraz Matki Boskiej jako Orędowniczki Zakonów, barokowy z XVIII w. Olej na płótnie o wymiarach około 110×65 cm, w prostej, barokowej ramie. Przedstawia Maryję stojącą, pod której szeroki płaszcz garną się mnisi i mniszki. Maryja w czerwonej sukni i niebieskim płaszczu ma nad głową aureolę z dwunastu gwiazd, a pod stopami tiarę, koronę i berło. W tle ciemne obłoki i główki aniołów. Konserwowany przez Annę Hlebowicz w latach 1953/1956. Upřednio znajdował się w kaplicy św. Rocha w Sarnowie. Notowany w KZS-ISPAN jako Mater Misericordiae z 1765 r.

(KBDW Inw. nr 3027)

18. Krucyfiksy (sześć) pochodzące z okolic Lidzbarska, wymagające konserwacji.

(KBDW Inw. nr 3028 a—f)

19. Rzeźba Chrystusa Zmartwychwstałego barokowa z XVIII w., drewniana, polichromowana i złożona o wysokości 77 cm. Chrystus stojący na spłaszczonej kuli, przedstawiony w ruchu. Brak prawego przedramienia i jednego palca lewej dłoni.

(KBDW Inw. nr 3029)

20. Rzeźba Matki Boskiej z Dzieciątkiem, ludowa o wysokości 80 cm. Z berłem w prawej ręce, niegdyś z koroną. Zamalowana srebrem.

(KBDW Inw. nr 3030)

21. Rzeźba św. Michała Archanioła barokowa z XVIII w. Drewno polichromowane i złożone o wysokości 136 cm. Archanioł wsparty prawą stopą na smoku, w lewej niegdyś włócznia. Brak skrzydeł, lewej dłoni i trzech palców prawej dłoni. Wymaga konserwacji.

(KBDW Inw. nr 3031)

22. Rzeźba apostoła barokowa z XVIII w., drewniana o wysokości 60 cm, bez atrybutów i przed konserwacją.

(KBDW Inw. nr 3032)

23. Rzeźba świętej lub postaci alegorycznej barokowa z XVIII w. Drewno polichromowane o wysokości 150 cm. Przedstawia postać kobiecą w długiej białej szacie spodniej, na którą nałożona druga, granatowa z białym kołnierzem. Przez ręce przerzucony żółty płaszcz. W upiętych włosach sznur pereł i diadem. Prawa ręka spuszczone, lewa podniesiona. Bez atrybutów.

(KBDW Inw. nr 3033)

24. Rzeźba św. Jana Nepomucena barokowa z XVIII w. Drewno polichromowane i złożone o wysokości 110 cm wraz z małym postumentem. W prawej ręce świętego krucyfiks, lewa ręka uszkodzona. Ubrany w sułtanę, komżę, pelerynkę i biret. Według relacji ks. proboszcza Stanisława Boguckiego, rzeźba niegdyś znajdowała się w kościele.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN. Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie — karta bez daty.

(KBDW Inw. nr 3034)

25. Rzeźba św. Rocha (?) barokowa z XVII w. Drewno niegdyś polichromowane i złożone o wysokości 110 cm. Święty w stroju duchownym i pelerynce, na której dwie muszelki. Rzeźba zniszczona, brak lewej dłoni.

(KBDW Inw. nr 3035)

26. Rzeźba świętej lub postaci alegorycznej, barokowa, z XVIII w. w wieńcu na głowie. Drewno niegdyś polichromowane i złożone o wysokości 110 cm. Brak prawej ręki, lewej dłoni i nosa.

(KBDW Inw. nr 3036)

27. Rzeźba świętej lub postaci alegorycznej barokowa z XVIII w. o nienaturalnie wydłużonej i powiększonej górnej partii głowy, tzn. przeznaczona do oglądania z dołu. Drewno polichromowane z nikłymi śladami złocień o wysokości 122 cm. Brak obu dłoni. Przez środek rzeźby pionowe pęknięcie.

(KBDW Inw. nr 3037)

28. Rzeźba barokowa świętego prawdopodobnie z XVIII w., może Jana Chrzyciela stojącego w wodzie. Drewno polichromowane i złożone o wysokości 120 cm. Brak obu rąk. Wymaga konserwacji.

(KBDW Inw. nr 3038)

29. Rzeźba św. Franciszka barokowa z XVIII w. prawdopodobnie z kapliczki przydrożnej. Drewno niegdyś polichromowane o wysokości 113 cm. Brak obu dłoni i części prawej stopy.

(KBDW Inw. nr 3039)

30. Rzeźba świętego lub świętej barokowa może z XVIII w., drewniana o wysokości 90 cm, z dużymi ubytkami.

(KBDW Inw. nr 3040)

31. Rzeźba dobrego lotra (lub św. Sebastiana) barokowa z XVII w. Drewno polichromowane i złożone o wysokości 132 cm. Postać pierwotnie przywiązana rękami do drzewa. Obecnie brak lewego ramienia.

(KBDW Inw. nr 3041)

32. Kapliczka przydrożna Męki Pańskiej w formie drewnianej tablicy o wymiarach 75×57 cm, może z XVII w. Na tablicy zwieńczonej trójkątnym daszkiem, krucyfiks w otoczeniu narzędzi męki (*arma Christi*), wykonanych z ołowiu.

(KBDW Inw. nr 3042)

33. Rzeźba barokowa — putto siedzące z XVIII w. o wysokości około 100 cm. Drewno niegdyś polichromowane i złożone. Brak palców obu dłoni i częściowo prawej stopy.

(KBDW Inw. nr 3043)

34. Rzeźba barokowa — putto z XVIII w. o wysokości 40 cm. Drewno niegdyś polichromowane i złożone.

(KBDW Inw. nr 3044)

35. Rzeźba manierystyczna z XVII w. Maszkaron hermowy z chustką pod brodą — stanowiący element ołtarza lub ambony. Drewno polichromowane o wymiarach 40×20 cm. Może pochodzić z późnorenesansowego ołtarza św. Michała — Inw. nr 2006.

(KBDW Inw. nr 3045)

36. Rzeźbiony w drewnie herb Bodek — odmiana z XVIII w., polichromowany i złożony o wymiarach 130×95 cm.

(KBDW Inw. nr 3046)

37. Wazon rokokowy drewniany, polichromowany i złożony o wysokości 67 cm z XVIII w., mógł stanowić zwieńczenie ołtarza.

(KBDW Inw. nr 3047)

38. Wazonik rokokowy drewniany, złożony o wysokości 15 cm. Pochodzący także z wyposażenia ołtarza.

(KBDW Inw. nr 3048)

39. Pacyfikał ołowiowo-cynowy barokowy z XVIII w. o wysokości 24 cm. Uszkodzony.

(KBDW Inw. nr 3049)

40. Misa miedziana kuta ręcznie, prawdopodobnie z XV w., bardzo zniszczona.

(KBDW Inw. nr 3050)

41. Świecznik barokowy z XVIII w. cynowy o wysokości 83 cm. Stopa na rzucie wklęsłościennego trójkąta, ściany o wykroju wolutowym. Trzon balasowy, profitka wklęsła. Całość wsparta na trzech kulach.

(KBDW Inw. nr 3051)

42. Lampa wieczna rokokowa z XVIII w. kuta w srebrze o wysoko-

ści 85 cm, ϕ 70 cm, z przedstawieniami: Chrystusa, Maryi i św. Andrzeja.

(KBDW Inw. nr 3052)

43. Skrzynka średniowieczna drewniana z żelaznymi okuciami o wymiarach 45×29×22 cm. Na wieku obok ucha plakieta z napisem: *HOSP.* Przypuszczalnie pełniła funkcję apteczki podróżnej.

(KBDW Inw. nr 3053)

44. Skrzydła św. Michała Archaniola barokowe z XVIII w., kute z blachy miedzianej o wymiarach około 1 m. Pochodzą z rzeźby św. Michała, wieńczącej wieżę kościoła, na której został umieszczony w 1717 r. za biskupa Teodora Potockiego. W r. 1900 rzeźba była ponownie przełożona.

(KBDW Inw. nr 3054)

45. Chorągiewka barokowa z XVIII w. z herbem Piława biskupa Teodora Potockiego, nad hełmem wieży.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

(KBDW Inw. nr 3055)

46. Chorągiewka z 1701 r. pochodząca z sygnaturki. Kuta w blasze miedzianej o wymiarach 52×32 cm, przedstawiająca św. Michała Archaniola walczącego ze smokiem, datowana. W r. 1717 kościół lidzbarski, parafia i dekanat zostały oddane pod opiekę św. Michała Archaniola.

(KBDW Inw. nr 3055 a)

47. Przycisk do pieczęci barokowy z XVIII w. w rodzaju małej żelaznej prasy o wymiarach 28×19×12 cm. Pochodzi z dawnego Muzeum Parafialnego w Lidzbarku pod nr HVE 314.

(KBDW Inw. nr 3056)

48. Grafika z XIX w. przedstawiająca Maryję z Dzieciątkiem na tle romantycznego pejzażu, z dala postać św. Józefa. Wymiary 43×31 cm. Sygnowana: *N.d. Original a St. gez. v. C. Straub. Original Gemälde in derselben Größe von E. W. Ditrich. Dresden. Herausgegeben v. Franz Hansstaengl.*

(KBDW Inw. nr 3057)

49. Obraz — Chrystus przy słupie kaźni, barokowy, zniszczony. Rzeźby sześciu postaci świętych nie zidentyfikowanych. Szczątki ornamentów, ręce, skrzydła itp. na strychu plebanii.

(KBDW Inw. nr 3062)

50. Kronika Lidzbarka — rękopis z XVIII/XIX w. Jerzego Wojciecha Heidego (1706—1765) ARCHIVUM VETUS ET NOVUM ECCLESIAE ARCHYPRESBITERIALIS HEILSBURGENSIS. Wydana w II t. *Scriptores Rerum Varmoensium — Monumenta Historiae Warmienses t. VIII, 1889, s. 1—238.* Omówiona przez biskupa J. Obląka w: *Studia Warmińskie I, 1964 s. 26.*

(KBDW Inw. nr 3064)

51. Świeczniki ołtarzowe rokokowe z XVIII w. srebrne, cztery, sygnowane przez złotnika gdańskiego Jana Gotfryda Schlaubitza. Skradzione w 1973 r., zostały odnalezione przez milicję i przekazane do Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

(KBDW Inw. nr 2089)

III. KLASZTOR SIOSTR KATARZYNEK

WSTĘP

Konwent sióstr Katarzynek w Lidzbarku ¹ powstał decyzją biskupa warmińskiego Marcina Kromera 1 maja 1588 r. Choć datę tę przyjmuje się jako oficjalny akt erekcji, jednak pierwsze siostry były w Lidzbarku już w r. 1586 lub 1587, a przybyły one z klasztoru w Braniewie założonego w 1583 r. pod wezwaniem Najświętszej Dziewicy i św. Katarzyny. Konwent lidzbarski został umieszczony na miejscu dawnego domu beginek ², które tworzyły w Lidzbarku kilkuosobowy dom wspólnego życia, utrzymywały się z pracy rąk, a ich specjalnością było tkactwo i opieka nad chorymi. Zrywając całkowicie z wczesnośredniowiecznym ideałem wspólnoty zebraczej, beginki i begardzi zajmowali się także uprawą pola oraz produkcją świec. W połowie XVI w. klasztory beginek na Warmii były już w stanie zamierania. Wizytacja z 1581 r. ³ mówi, że w pobliżu plebanii jest stary dom, w którym mieszkają trzy beginki, dają dobry przykład, odwiedzają chorych, zajmują się pracą rękodzielniczą, zachowują ubóstwo i opiekują się szatami liturgicznymi. Beginki nie składały żadnych ślubów, lecz tylko dwa przyrzeczenia: czystości oraz posłuszeństwa przełożonej i proboszczowi. W każdej chwili można było opuścić wspólnotę i wrócić do świata. ⁴

Regina Prottmann organizując nową wspólnotę zakonną przejęła to, co było pozytywnego u beginek: obowiązek pracy ręcznej, tkactwo, opieka nad chorymi. Stąd zachowane do dziś w Lidzbarku kołowrotki oraz przyrządy do czesania, przewijania i tkania. Do istotnych zadań sióstr należało też wychowywanie dziewcząt oraz opieka nad chorymi. Prawdopodobnie siostry Katarzynyki pracowały również w szpitalu św. Jerzego. Zachowała się wzmianka, że w 1588 r. kanonik Jan Rosenberg ofiarował konwentowi lidzbarskiemu dwa duże dzbany i dwanaście małych mis cynowych.

Biskup Marcin Kromer miał zamiar zbudować siostrze Katarzynom nowy dom. Ostatecznie gdy dotychczasowy okazał się za mały, powiększono go przez zakupienie stojącego obok domu mieszczkańskiego małżonków Marcina i Otylli Trebbau. W XVI w. było w konwencie siedem sióstr i dom był wizytowany przez główną przełożoną z Braniewa. Podczas pierwszej wojny szwedzkiej 1626—1629 wskutek grasującej epidemii liczba sióstr zmniejszyła się, ale na początku XVII w. było ich już piętnaście.

¹ *Ermländisches Kirchenblatt* 1937, s. 478—526.

² J. Wyrozumski: Beginki i begardzi w Polsce. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CCLXI z. 35, s. 7—22.

³ Książd Alojzy Szorc: Katarzynyki na Warmii, maszynopis i rękopis z 1971 r. udostępniony przez autora.

⁴ Jak w przypisie 1.

W czasie wojny północnej 1700—1711, czyli tzw. trzeciej szwedzkiej, przeniósł się do Lidzbarka konwent braniewski, co wpłynęło na konieczność przebudowy wnętrza⁵.

Kolejny kapitalny remont klasztoru nastąpił około r. 1800. Przypuszczalnie z tego czasu pochodzą zabytkowe empirowe odrzwia (Inw. 3127). Witraż w kaplicy pochodzi z XIX w.

Pierwotne wyposażenie konwentu nie zachowało się, z wyjątkiem pięknych skrzyń z XVI, XVII i XVIII w., w których siostry przywoziły do klasztoru swoje posagi. Niektóre obrazy zabrano do Braniewa. W latach 1975/1976 w kaplicy sióstr została wykonana nowa polichromia oraz nowe ławki. Autorką polichromii jest Stanisława Czarnecka.

1. Odrzwia drewniane dwudzielne, zdobione motywami palmety i rozety, empirowe, przy Placu Kościelnym nr 2.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

(KBDW Inw. nr 3127)

2. Krucyfiks barokowy z XVIII w. Drewno polichromowane i złoczone o wysokości ok. 80 cm. Proporcje ciała skrócone, dłonie i stopy nie-naturalnie powiększone. Głowa Chrystusa powiększona, oczy zamknięte, usta otwarte. Palce dłoni zwinęte, stopy przybite jednym gwoździem. Drzewo krzyża nowsze z początku XX w. Krucyfiks wisi w korytarzu na parterze.

(KBDW Inw. nr 3128)

3. Obraz wotywny Matki Boskiej Śnieżnej z Dzieciątkiem w srebrnej barokowej sukience z XVIII w. Płótno o wymiarach 110×71 cm, przybite do deski, na której napis: *Gemalt 1719, Renovirt 1906*. Na sukience herb fundatora: gwiazda sześcioramienna z krzyżem i litery: T P E R C W. Nad głową Maryi i Dzieciątko korony. Z boku wotum w postaci plakietki metalowej z oczami. Rama nowsza, ozdobna. Obraz przemalowany w 1960 r. niekompetentnie przez amatora.

Bibliografia:

¹ KZS — ISPAN.

(KBDW Inw. nr 3129)

4. Obraz Matki Boskiej barokowy z XVII w. Olej na płótnie o wymiarach 51×38 cm przedstawiający Maryję w popiersiu ze złożonymi rękami, oprawny w bogato rzeźbioną ramę. Wymiary całości 79×66 cm. Dublowany prawdopodobnie w XIX w.

(KBDW Inw. nr 3130)

5. Obraz ukrzyżowania barokowy ludowy z XVII w., przedstawiający Chrystusa w stanie agonii na tle ciemnego pejzażu. Głowa Chrystusa lekko odchylona na prawe ramię, twarz wpatrzona w niebo. Dłonie częściowo zaciśnięte, stopy wsparte na pniu, stanowiącym dolną część krzyża, pod którym czaszka i piszczele. U góry krzyża jasna tablica z napisem w języku hebrajskim, greckim i łacińskim: *Jezus Nazareński Król Żydowski*. Wymiary 88×50, olej na płótnie konserwowanym.

(KBDW Inw. nr 3131)

⁵ Jw.

Kronika Jerzego Wojciecha Heidego, s. 497.

6. Obraz św. Antoniego z Dzieciątkiem, barokowy z XVIII w. Olej na płótnie o wymiarach 95×57 cm, w prostej, ciemnej ramie.

(KBDW Inw. nr 3132)

7. Obraz malowany na szkle, ludowy z XIX w., prawdopodobnie św. Teresy Wielkiej lub może Reginy Prottmann z okazji 300-lecia Zgromadzenia w 1883 r. Zbliżony do obrazów wykonanych przez J. Przyjemskiego w Nowosadach.

(KBDW Inw. nr 3134)

8. Monstrancja barokowa z XVIII w., słoneczna, z owalnym cyborium. Srebro złocone i kamienie. Stopa owalna, trzon balasowy, trzy rzędy promieni, niegdyś zwieńczona krzyżykiem. Wysokość 46 cm. Pod stopą sygnatura złotnicza I.G. (Johannes Geese 1686—1761 złotnik olsztyński) oraz herb miasta Olsztyna — św. Jakub.

(KBDW Inw. nr 3135)

9. Kielich barokowy z XVII w. Srebro złocone o wysokości 23 cm z bogatym ornamentem. Na stopie prócz ornamentu plakietka z grupą ukrzyżowania. Pod stopą resztki napisu fundacyjnego: ...*Sabina CO-NIUNX*... (?) oraz znak złotniczy H.S. (Hans Schambogen 1555—1612).

Bibliografia:

¹ J. Kolberg: *Ermländische Goldschmiede ZGAE XVI*, 1910, s. 554.

(KBDW Inw. nr 3136)

10. Kielich neogotycki z 1911 r. z pateną. Srebro złocone o wysokości 22 cm i emalie w nodusie. Na stopie cztery plakietki ze scenami: modlitwa Pana Jezusa w Ogrójcu, spotkanie z Matką w drodze krzyżowej, ukrzyżowanie i zmartwychwstanie. Ofiarowany księdzu proboszczowi Mattheemu w 25 rocznicę kapłaństwa przez parafian z Tolkmicka, o czym świadczy grawerowany pod stopą napis niemiecki: *Seine Hochwürden Herrn Propst Matthee zum 25 jährigen Priester-Jubiläum am 10 April 1911. Die dankbare Kirchengemeinde Tolke-mit*. Znak złotniczy A. Piebe.

(KBDW Inw. nr 3137)

11. Puszka neogotycka z początku XX w. z przykryciem zwieńczonym krzyżem. Srebro złocone o wysokości 43 cm. Na czaszy napis: *Ecce Panis Angelorum Factus Cibus Viatorum*. Tłumaczenie: Oto chleb Aniołów, który jest posiłkiem pielgrzymujących. (Z hymnu św. Tomasza z Akwinu). Puszka wykonana w Fuldzie.

(KBDW Inw. nr 3138)

12. Wieczna lampka barokowa z początku XVIII w., przerobiona z kazielnicy, kuta w srebrze. Sygnowana J.B. (Jan Bartolomowicz). Może być datowana na 1701 r. jako fundacja Bractwa Różańcowego w Lidzbarku.

(KBDW Inw. nr 3139)

13. Witraż neogotycki z wizerunkiem św. Katarzyny i napisem: *Seilig sind die Verfolgung leidern um der Gerechtigkeit willen, denn ihrer ist das Himmelreich*. Tłumaczenie: Błogosławieni, którzy cierpią prześlą-

dowanie dla sprawiedliwości, albowiem ich jest Królestwo niebieskie. Mt 5,10 wg Wujka.

(KBDW Inw. nr 3141)

14. Kielich neogotycki z patelnią z 1877 r. Srebro złożone o wymiarach 20,5×12×15 cm. Na stopie grawerowane w czterech medalionach sceny: Zwiastowanie, Pokłon Mędrców, Ukrzyżowanie i Zmartwychwstanie. W czterech guzach ażurowego nodusa symbole ewangelistów wykonane techniką niello oraz cztery kamienie. W górnej części czaszy grawerowane półpostacie dwunastu apostołów z atrybutami, umieszczonych między kolumnienkami. Pod stopą napis: *C. A. BEUMERS DÜSSELDORF MEMENTO DONATORIS COMITIS DE SPEE DIOECESIS COLONIENSIS 3 Juni 1877.*

(KBDW Inw. nr 3143)

15. Skrzynia barokowa z XVIII w. drewniana, polichromowana o wymiarach 150×65×62 cm wys. Sygnowana: *ANNO 1706.*

(KBDW Inw. nr 3144)

16. Skrzynia barokowa może z XVII w. drewniana z ciekawymi cynowymi okuciami wewnątrz. Polichromowana oraz intarsjowana, o wymiarach 150×74×90 cm. Zniszczona.

(KBDW Inw. nr 3145)

17. Skrzynia barokowa prawdopodobnie z XVIII w., drewniana, polichromowana o wymiarach 150×66×63 cm.

(KBDW Inw. nr 3146)

18. Skrzynia barokowa prawdopodobnie z XVIII w. drewniana, polichromowana o wymiarach 145×61×64 cm.

(KBDW Inw. nr 3147)

19. Skrzynia barokowa może z XVII w., drewniana, polichromowana, na cokole, o wymiarach 150×69×60 cm.

(KBDW Inw. nr 3148)

20. Skrzynia barokowa z XVIII w. drewniana, polichromowana o wymiarach 150×68×85 cm na kółkach.

(KBDW Inw. nr 3149)

21. Skrzynia barokowa może z XVIII w. drewniana, polichromowana o wymiarach 146×70×64 cm.

(KBDW Inw. nr 3150)

22. Skrzynia z XIX w. z pięknymi okuciami o wymiarach 130×75×75 cm.

(KBDW Inw. nr 3151)

23. Kołowrotki (dwa), warsztat tkacki i narzędzia do przewijania nici, złożone w starym kufrze.

(KBDW Inw. nr 3152)

IV. KOŚCIÓŁ ŚW. KRZYŻA

WSTĘP

Barokowa kaplica wotywna pod wezwaniem Znalezienia Krzyża św. w Pilniku (Neuhof) jest obecnie kościołem parafialnym z wydzielonym terenem dla zachodniej części Lidzbarka. Ufundowana w 1709 r. przez biskupa warmińskiego Andrzeja Chryzostoma Załuskiego (1698—1711) została zbudowana już po jego śmierci i w dwóch etapach, tj. w 1729 i 1789 r. według projektu architekta krajowego Ernesta Mazura z Bisztyńka. Całość składa się z kościoła, do którego wejście od wschodu, dziedzińca i dwóch kaplic kopułowych usytuowanych w murze zbudowanym tylko po stronie wschodniej.

Decyzję wzniesienia kaplicy podjął biskup Załuski w 1709 r., gdy Warmia była w stanie klęski po tzw. trzeciej wojnie szwedzkiej.

Oprócz pożarów i rabunków wyniszczyły Warmię kontrybucje wojskowe, a wreszcie głód i epidemia dżumy. Ponadto sam biskup bardzo dotkliwie przeżył szereg osobistych klęsk. Podejrzany o utrzymywanie tajnej korespondencji ze Stanisławem Leszczyńskim oraz o kolaborację ze Szwedami i Prusami, został w 1705 r. aresztowany w Dreźnie, więziony w Ankonie i Rzymie, a wreszcie zwolniony na bezpośrednią interwencję Papieża Klemensa XI w 1707 r. Na Warmię wrócił w 1708 r., a w kwietniu 1709 r. umiera mu brat Marcin.

W dziesiątą rocznicę swego pasterzowania biskup Załuski uświadomił sobie, że połowę tego czasu spędził poza diecezją i że przerwa okazała się niekorzystna dla opuszczonej owczarni. Trzeba przyznać, że w okresie przebywania w diecezji biskup był bardzo aktywny, wizytował i konsekrował liczne kościoły. 30 września 1709 r. nastąpiło poświęcenie kamienia węgielnego, jako realizacja złożonego ślubu, i został sporządzony odpowiedni zapis testamentowy. Świadczy o tym zachowany list biskupa do Aleksandra Salaroli: *Capellam ex voto, ut Deus a peste nos liberet, extra civitatem Heilsbergensem aedificare coepi, transportato in arcem miraculoso crucifixo cum omni solemnitate*¹.

Kaplica jest więc wotum dziękczynnym za odwrócenie epidemii oraz stanowi sanktuarium dla dawnego rzeźbionego krzyża, stojącego uprzednio w miejscu obecnej kaplicy. Podobno biskup Załuski miał specjalne nabożeństwo do Męki Pańskiej. Ślub, traktowany przez biskupa jako akt wiary, ufności i pokuty, został ostatecznie zrealizowany w końcu XVIII w. Nie udało się ustalić, na jakim etapie zakończono prace w 1729 r.² Wiadomo natomiast, że kaplicę całkowicie ukończono za rządów biskupa Ignacego Krasickiego. Z tego czasu zachowała się chorągiewka z datą 1789. Barokowe wyposażenie wnętrza pochodzi z około 1790 r.

Obecna kaplica na rzucie prostokąta o wymiarach całości 24×10 m, zbudowana jest z cegły i tynkowana. Od zachodu dobudowana zakryta, od północy kruchta. Od północy i południa po pięć otworów okien-

¹ Epistolae historico-familiares t. III Brunsbergae 1711 s. 860 cytując za ks. A. Szorcem w: *Studia Warmińskie* II, 1965, s. 87 przypis 112. Biskup Załuski mówi też o kaplicy Św. Krzyża w liście pasterskim z 30 września 1709 r., odnotowanym w Liber Processuum Ecclesiae Ditterswaldensis nr 10.

² Adolf Boetticher: *Die Bau und Kunstdenkmäler in Ermland* IV, s. 154 widział na wieżycze kaplicy chorągiewkę z datą 1729, a jednocześnie mówi, że w r. 1789 przystąpiono do budowy kaplicy na kamieniu węgielnym położonym przez biskupa I. Krasickiego. Ten sam autor na s. 155 wymienia pracę dotyczącą fundatora kaplicy.

nych, z których po każdej stronie jeden środkowy zamurowany ze względu na kruchtę i ambonę. Wnętrze nakryte stropem drewnianym płaskim, polichromowanym. Fasada wschodnia jednoosiowa, dwukondygnacyjowa, ze spływami wolutowymi, zwieńczona trójkątnym szczytem i krzyżem. Dolna kondygnacja rozczłonkowana trzema parami płaskich pilastrów o jońskich kapitelach, między którymi okna i płytkie wnęki. W drugiej kondygnacji dwie pary pilastrów o korynckich kapitelach. Zróznicowanie kapiteli świadczy o znajomości porządków architektonicznych. Ściany boczne flankowane na narożnikach pojedynczymi pilastrami jońskimi. Dach dwuspadowy kryty dachówką holenderką, zakrystia kryta karpiówką. Nad prezbiterium ośmioboczna wieżyczka na sygnaturkę, kryta blachą i zwieńczona chorągiewką z datą 1789. Fasada kruchty północnej także jednoosiowa, dwukondygnacyjowa. W każdej kondygnacji po jednej parze lizen. Cmentarz przykościelny otoczony jest niskim żelaznym płotkiem, jedynie od wschodu mur z cegły, tynkowany o wysokości około 250 cm, ozdobiony płytkami wnękami z dwudzielną bramą na osi i dwiema kaplicami kopułowymi w narożach. Kaplice te, na rzucie kwadratu z prostokątnymi otworami wejściowymi i okrągłymi oknami od strony dziedzińca, flankowane są na zewnątrz pilastrami wspierającymi belkowanie. Kopuły wykonane z blachy. Według Adolfa Boettichera mur z kaplicami narożnymi jest darem beneficjanta Andrzeja Schwartza. W zewnętrznych wnękach muru były niegdyś rzeźby św. apostołów Łukasza i Marka. W r. 1925 przeprowadzono kapitalny remont, w czasie którego przebudowano kruchtę i poprawiono mur³. Stan wnętrza kaplicy przed r. 1929 omawia w swej pracy A. Ulbrich⁴.

Kaplica św. Krzyża została włączona do wykazu zabytkowych obiektów architektonicznych województwa olsztyńskiego.

WYPOSAŻENIE WNĘTRZA KOŚCIOŁA SW. KRZYŻA:

1. Polichromia stropu neogotycka z końca XIX w. Kompozycja oparta na schemacie krzyża łacińskiego. W środku Baranek Apokaliptyczny, w zakończeniach ramion symbole czterech ewangelistów, w ramionach krzyża wić roślinna, w obramieniu motywy geometryczne. Malowidło wymienia A. Boetticher jw. IV, s. 154 jako zupełnie nowe; musiało więc powstać przed r. 1894. Można je wiązać z warszlatem Justyna Bornowskiego. Brak sygnatury.

(KBDW Inw. nr 3201)

2. Ołtarz główny barokowy z XVIII w. Drewniany, ciemny bez polichromii, jednoosiowy, jednokondygnacyjny ze zwieńczeniem z zachowanymi resztkami złocień, całość o wymiarach 360×600 cm. W środku wtórny obraz Matki Boskiej Częstochowskiej przykryty kotarą, przed którą krucyfiks ludowy na postumencie ustawionym na tronie. Tabernakulum autentyczne barokowe na rzucie koła, lecz pierwotne obroto-we zamknięcie zmienione na kasę ogniotrwałą. Na tabernakulum tron z rzeźbionym ruchomym zwieńczeniem. Po bokach dwie skośne kolumnienki kompozytowe na wysokich cokołach i dwie lizeny. Na zewnątrz spływy wolutowe i dwie rzeźby aniołów z palmami w rękach. Nad ko-

³ G. Dehio i E. Gall: Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler 1952, s. 211.

⁴ Anton Ulbrich: Geschichte der Bildhauerkunst in Ostpreussen 1929 t. I i II, s. 334, 794 i 757, il. 925.

lumienkami gzyms uskokowy, w środku podniesiony i spięty rokajem. Powyżej wydłużone zwieńczenie z rzeźbioną gołębicą wśród promieni, obłoków i główek anielskich. Po bokach zwieńczenia dwie postacie kobiece siedzące na odcinkowych gzymsach. Resztki atrybutów mogą wskazywać, że postacie trzymały w rękach narzędzia męki. Za ołtarzem u góry napis: *ist stawiert Anno 1806 von John Ruttkowski aus Gutstadt*. Oraz lityry K.S. Tłumaczenie: został ozdobiony w r. 1806 przez Jana Ruttkowskiego z Dobrego Miasta. Ołtarz przypisywany jest Krzysztofowi Beniaminowi Schultzowi z Reszla.

Krucyfiks ludowy umieszczony wtórnie pochodzi z kaplicy w Nowosadach k. Lidzbarka. Wymiary postaci 30×40 cm. Poprzedni, barokowy krucyfiks, obecnie umieszczony na bocznej ścianie. W mensie ołtarza znajduje się portatył marmurowy z 1743 r. o wymiarach 36×36 cm. Konsekrowany przez sufragana i prepozyta kapituły warmińskiej biskupa Michała Remigiusza Łaszowskiego. Na odwrocie portatyłu znajdują się również dwie regognicje: biskupa Filipa Krementza z 1884 r. i biskupa Edwarda Hermana z 1906 r.

Bibliografia:

- ¹ A. Boetticher jw. IV, s. 154.
- ² G. Dehio — E. Gall jw., s. 211.
- ³ A. Ulbrich jw. II, s. 753 il. 925.

(KBDW Inw. nr 3202, 3203, 3210)

3. Ołtarz boczny lewy barokowy z XVIII w. Jednoosiowy, jednokondygnacyjny ze zwieńczeniem. Wymiary całości ok. 2×5 m. Stanowi pomniejszoną i częściowo zredukowaną kopię ołtarza głównego. W pierwszej kondygnacji, flankowanej dwiema skośnie ustawionymi kolumnienkami kompozytowymi, olejny obraz Matki Bolesnej klęczącej pod krzyżem. W zwieńczeniu owalnym obraz św. Heleny. Obrazy z XIX w. Po bokach zwieńczenia rzeźby św. Barbary i św. Jana Nepomucena. Warsztat K. B. Schultza. Antepedium trójdzielne, malowane w ornamenty roślinne, warsztat identyczny ze stropem.

Bibliografia:

- ¹ A. Boetticher jw. IV, s. 155.

(KBDW Inw. nr 3204)

4. Ołtarz boczny prawy barokowy z XVIII w., identyczny z lewym. Oba ołtarze bez polichromii, lecz z zachowanymi resztkami złocień. W nstawie obraz św. Rocha, w zwieńczeniu św. Barbary. Po bokach rzeźby św. Apolonii i św. Walentego. Obrazy z XIX w. Antepedium analogiczne do poprzedniego.

(KBDW Inw. nr 3205)

5. Ambona z początku XIX w., może około 1809. Drewniana, wsparta na słupie, bez polichromii. W przedniej płycinie intarsjowany obraz Chrystusa Zmartwychwstałego w pejzażu. Przy nodze Chrystusa wąż. Wymiary obrazu ok. 24×35 cm.

(KBDW Inw. nr 3206)

6. Chrzcielnica secesyjna z początku XX w., drewniana, polichromowana w kształcie kielicha przypominającego jednocześnie drzewo, o wysokości 150 cm. Na wielobocznej stopie rzeźbiony wąż z jabłkiem, na przykryciu rzeźba trójkondygnacyjnego źródła. Czaszę obiega napis

w języku niemieckim: *EPH. 5,8-9. IHR WARET EINST FINSTERNIS NUN ABER SEID LICHT IM HERRN WANDELN ALS KINDER DES LICHTES*. Tłumaczenie: Z listu św. Pawła do Efezjan 5,8. Byliście niegdyś ciemnością, lecz teraz jesteście światłością w Panu. Postępujcie jak dzieci światłości (tłumaczenie wg Biblii Wujka).

Wykonawca chrzcielnicy M. Lipow.

(KBDW Inw. nr 3207)

7. Konfesjonały neogotyckie (dwa). Drewno rzeźbione.

(KBDW Inw. nr 3208)

8. Krucyfiks barokowy z XVIII w. na bocznej (północnej) ścianie we wnętrzu kościoła. Drewno polichromowane, wysokość wizerunku ok. 80 cm. Korona i perizonium złożone. Pod krzyżem konsola neogotycka z rzeźbioną główką anioła z początku XX w. Prawdopodobnie dla tego krzyża została zbudowana kaplica, za czym przemawia także fotografia u A. Ulbricha II, il. 925.

(KBDW Inw. nr 3209)

9. Krucyfiks ludowy wtórnie umieszczony w ołtarzu głównym, przenośny, z nowym drzewem krzyża na postumencie. Wymiary postaci 30—40 cm. Drewno polichromowane, perizonium i korona złożone. Oczy zamknięte, dłonie zwarte. Nieproporcjonalnie powiększone stopy, przybite jednym gwoździem. Krucyfiks pochodzi z kaplicy w Nowosadach.

(KBDW Inw. nr 3210)

10. Krucyfiks przy kropielnicy w kościele z początku XX w. Drewno rzeźbione, polichromowane.

(KBDW Inw. nr 3211)

11. Krucyfiks w zewnętrznej wnęce kruchty północnej nad wejściem, drewniany, trudno dostępny dla dokładnego opisu.

(KBDW Inw. nr 3212)

12. Ława barokowa z XVIII w. w formie skrzyni z oparciem i otwieranym siedziskiem. Wymiary 20×73×33 cm szer. Przemalowana.

(KBDW Inw. nr 3213)

13. Ława kolatorska z XIX w. czterodzielna. Na przedpiersiu pięć lizen kompozytowych, w plyninach rzeźbione rozety. Identyczna z wyposażeniem kościoła parafialnego w Lidzbarku.

(KBDW Inw. nr 3214)

14. Droga Krzyżowa z początku XX w., olej na płótnie w formie czternastu obrazów w neogotyckich obramieniach.

(KBDW Inw. nr 3215)

15. Kielich gotycki z uzupełnieniami z XVI w. Srebro złożone o wymiarach ϕ stopy 11,5, ϕ czaszy 9,5, wysokość 16 cm. Na okrągłej stopie pełnoplastyczny krucyfiks późnogotycki. Na trzonie i w nodusie gotycki napis: *CALICEM DOMINI ACCIPIAM*. Tłumaczenie: Kielich Pański przyjmę.

Kielich podczas inwentaryzacji w 1974 r. był w zakrystii kościoła

św. Krzyża. Podczas weryfikacji w 1980 r. stwierdzono, że kielich ten decyzją kurii biskupiej ze względu na bezpieczeństwo został umieszczony w skarbcu kościoła parafialnego w Lidzbarku, kościół św. Krzyża zaś otrzymał kielich barokowy z 1728 r. (KBDW Inw. nr 2070 w druku poz. 66 Inwentarza Kościoła św. Piotra i Pawła w Lidzbarku Warmińskim). Napis pod stopą kielicha: *Andreas Berendt Civis Heilsberg/Gertrudis Ejus Consors Capellae S. Crucis Anno 1728.*

(KBDW Inw. nr 3217)

16. Świecznik wiszący ośmioramienny barokowy z XVIII w.

(KBDW Inw. nr 3218)

17. Świeczniki ołtarzowe barokowe z 1716 r. (dwa), sygnowane *E.L.* oraz datowane. Ołowiowo-cynowe o wysokości 35 cm. Stopa na planie wklęsłościennego trójkąta, ściany o wykroju wolutowym, wsparta na trzech kulach. Trzon balasowy.

(KBDW Inw. nr 3219)

18. Świeczniki ołtarzowe barokowe (dwa) z 1716 r. sygnowane *E.L.* o wysokości 50 cm.

(KBDW Inw. nr 3220)

19. Świeczniki ołtarzowe barokowe z XVIII w., cynowe (sześć) o wysokości 63 cm. Stopa na rzucie wklęsłościennego trójkąta wsparta na trzech kulach otoczonych szponami. Trzon prosty w kształcie kolumnienki, profitka wygięta w dół.

(KBDW Inw. nr 3221)

20. Świeczniki ołtarzowe barokowe (?) cynowe (dwa) o wysokości 50 cm i dwa analogiczne — razem cztery. Stopa ozdobna na rzucie trójkąta.

(KBDW Inw. nr 3222)

21. Świeczniki ołtarzowe barokowe (dwa) o wysokości 20 cm. Na wypukłej stopie spiralne kolumnienki, profitka lekko wklęsła.

(KBDW Inw. nr 3223)

22. Świeczniki ołtarzowe neobarokowe (dwa).

(KBDW Inw. nr 3224)

23. Kadzielnica neogotycka mosiężna, ażurowa z XIX w. o wysokości 24 cm.

(KBDW Inw. nr 3225)

24. Lawaterz cynowy barokowy z XVIII w. (może nawet koniec XVII) w formie wnęki o wymiarach 55×98 cm, z kulistym kociołkiem na wodę. Na górnej ramie zachowana reszta reliefu przedstawiająca Marię Magdalenę oblewającą łzami stopy Chrystusa na krzyżu. Na pokrywie kociołka słabo czytelna punca, prawdopodobnie *H.*

(KBDW Inw. nr 3226)

25. Krucyfiks procesyjny w zakrystii prawdopodobnie z XIX w.

(KBDW Inw. nr 3227)

26. Zamek barokowy z XVIII w. w drzwiach zakrystii. Interesujący ornament plecionkowy z maskaronami. Drzwi nowe, okucia także z XVIII w.

Bibliografia:

¹ G. Dehio — E. Gall jw., s. 211.

(KBDW Inw. nr 3228)

27. Wieczna lampka barokowa, mosiężna, kuta ręcznie.

(KBDW Inw. nr 3229)

28. Kropielnica z blachy miedzianej może neogotycka z XIX w.

(KBDW Inw. nr 3230)

29. Dzwon barokowy w wieżycze kościoła o wysokości ok. 40 cm z datą 1726.

(KBDW Inw. nr 3231)

30. Tabernakulum barokowe drewniane, przenośne, bardzo zniszczone w jednej z kaplic narożnych.

(KBDW Inw. nr 3232)

31. Grupa Ukrzyżowania z Marią Magdaleną, rzeźbiona w drewnie z XIX w. Wymieniona u Boettichera i Ulbricha.

(KBDW Inw. nr 3233)

32. Obraz Chrystusa Ukrzyżowanego z 1940 r., olej na płótnie. Sygnowany: *H. Belau*.

(KBDW Inw. nr 3234)

33. Choraławka na wieżycze kościoła z datą 1789 i literami *IHS*. Poniżej podwójny Chrystus na krzyżu.

(KBDW Inw. nr 3235)

34. Sygnaturka żelazna przed kościołem w formie daszku na dwóch metalowych słupkach, pod którym mały dzwon. Prawdopodobnie z XIX w.

(KBDW Inw. nr 3236)

35. Krzyż neogotycki z XIX w. przed kościołem, kuty w metalu, ozdobny. Niegdyś umieszczony nad kaplicą szpitalną, po jej likwidacji przeniesiony na cmentarz przykościelny. Wysokość około 4 m.

(KBDW Inw. nr 3237)

36. Krzyż misyjny drewniany za kościołem.

(KBDW Inw. nr 3238)

37. Krzyż nagrobny neogotycki, odlew żelazny z jasnym wizerunkiem Chrystusa na odwrocie oraz z napisem: *Beneficiat Anton KOSSEN-DEY geb. 28 April 1831, gest. 7 Juni 1888. Requiescat in pace.*

(KBDW Inw. nr 3239)

38. Tablica nagrobna metalowa, stanowiąca pozostałość nagrobka, wsparta o drewniany krzyż. Na obrzeżu ornament wiciowy, w zwieńcze-

niu głowa Chrystusa, pod nią napis: *Hier ruht in Gott Ferdinand Thiedig geb. 8 März 1840 gest. 20 September 1904.*

(KBDW Inw. nr 3240)

39. Nagrobek z tablicą, na której napis: *Beneficiat Valentin Bangel geb. d. 16 Octbr. 1834 gest. d. 28 Febr. 1901 R.i.p.*

(KBDW Inw. nr 3241)

40. Kapliczka przydrożna neogotycka ceglana (przy ulicy Wiejskiej) z jedną wnęką, w której figura Matki Boskiej. Zwieńczona trzema metalowymi krzyżami. Na posesji pp. Kulickich.

(KBDW Inw. nr 3242)

41. Komoda zakrystyjna barokowa z XVIII w. — w zakrystii.

(KBDW Inw. nr 3243)

42. Rzeźba Chrystusa Zmartwychwstałego z początku XX w. Drewno polichromowane o wysokości ok. 110 cm.

(KBDW Inw. nr 3244)

43. Rzeźba Najświętszego Serca Pana Jezusa z początku XX w. Drewno polichromowane o wysokości ok. 80 cm. Komplet z figurą Niepokalanego Serca NMP.

(KBDW Inw. nr 3245)

44. Rzeźba Niepokalanego Serca Najświętszej Maryi Panny z początku XX w. Drewno polichromowane o wysokości ok. 80 cm. Komplet z figurą Najświętszego Serca Pana Jezusa.

(KBDW Inw. nr 3246)

V. KAPLICE, KAPLICZKI, KRZYŻE PRZYDROŻNE ORAZ CMENTARZ PARAFIALNY

MARKÓW KAPLICA BEZ WEZWANIA

Kaplica neogotycka z 1854 r. Na rzucie prostokąta, murowana, kryta dachem dwuspadowym, orientowana. Od zachodu prostokątne wejście, nad którym płytką wnęka. Ściany wschodnia i zachodnia zakończone skromnymi szczytami. W ścianach bocznych po dwa wąskie, ostrołukowe otwory okienne. Kapliczka ma nad wejściem małą drewnianą dzwonnicekę, w której widoczna sygnaturka. Dzwonniczka zwieńczona jest krzyżem z chorągiewką, na której data 1854. Wymiary kaplicy około 7×4 m. We wnętrzu znajduje się krucyfiks barokowy polichromowany z XVIII w. z dorobionym, nowym drzewem krzyża. Ciało Chrystusa krępe, o skróconych proporcjach, korona i perizonium złożone. Niegdyś w kaplicy znajdowała się gotycka figurka Matki Boskiej Bolesciwej z 1 ćw. XV w. wymieniona w katalogu Zabytków Sztuki IS-PAN. Obecnie figurki (Inw. 3420) brak.

(KBDW Inw. nr 3425)

MEDYNY. KAPLICA POD WEZWANIEM MĘKI PAŃSKIEJ

Kaplica neogotycka z 1874 r. Na rzucie prostokąta, murowana, kryta dachem dwuspadowym. Kaplica pełniła niegdyś wyłącznie rolę kostnicy. Orientowana. Od zachodu ostrołukowe wejście, nad którym wąskie, półkoliste okienko i dwie płytkie wnęki po bokach. W ścianach bocznych po dwa wąskie, ostrołukowe otwory okienne. Nad wejściem mała drewniana dzwonniczka bez sygnaturki. Od wschodu analogiczne trzy półkoliste wnęki. Dzwonniczka zwieńczona chorągiewką, na której litery *IHS* oraz data 1874. Wymiary kaplicy 6×4 m. We współczesnej nastawie ołtarzowej stoi grupa ukrzyżowania, pochodząca z narożnej kaplicy przedpogrzebowej przy kościele św. Krzyża w Lidzbarku. Grupa wykonana ze sztucznego kamienia i polichromowana. Wymiary krucyfiksu 140 cm. Maria i Jan 100 cm oraz Maria Magdalena klęcząca pod krzyżem wysokości 60 cm.

(KBDW Inw. nr 3233 Inwentarz kościoła św. Krzyża)

We wnętrzu kaplicy znajduje się również obraz Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, prawdopodobnie z XIX w.

(KBDW Inw. nr 3233 a)

NOWOSADY. KAPLICA POD WEZWANIEM NIEPOKALANEGO POCZĘCIA NMP

Neogotycka z 1855 r. lub wcześniejsza. Kaplica orientowana, murowana z cegły i tynkowana, kryta dwuspadowym dachem i dachówką. Zwieńczona od wschodu małą drewnianą wieżyczką na sygnaturkę, krytą blachą, oraz chorągiewką z datą 1875, co jest datą remontu kaplicy. W ścianach bocznych po dwa okna ostrołukowe większe oraz za ołtarzem i nad chórem okna ostrołukowe małe. Sklepienie drewniane, kolebkowe. Wymiary kaplicy 8×4,80 m, wysokość wewn. 3—5 m. Sklepienie oddzielone od ścian rzeźbionym gzymsem. We wnętrzu oprócz ołtarza znajduje się mała, drewniana emporka chórowa ze schodkami. Nad chórem wejście na stryżek, w stropie dwa kryte otwory wentylacyjne.

Generalny remont oraz konserwacja całego wnętrza kaplicy odbyły się w 1975 r. Prace konserwatorskie oraz ich dokumentacja zostały wykonane przez Zofię i Zbigniewa Kowalskich z Krakowa.

1. POLICHROMIA Jana Przyjemskiego z 1856 r. Wykonana techniką klejowo-temperową w konwencji ludowej, a określona w Katalogu Zabytków Sztuki ISPAN (oprac. Zofia Białowicz-Krygierowa) jako obiekt o małej wartości artystycznej, reprezentuje jednak ciekawy i na swój sposób bogaty program ikonograficzny, stanowiący wraz z ołtarzem i innymi malowidłami całość. Na program ten składają się: fryz Różańcowy na ścianach bocznych, polichromia stropu (Koronacja Maryi, malowidła nad ołtarzem, malowidła nad chórem), cykl ośmiu Ojców Kościoła i Zakonodawców, polichromia na ścianie chóru muzycznego, płyciny malarzkie na schodach, balustradzie i na stropie pod chórem muzycznym.

Sygnatura twórcy widoczna jest na lewej, bocznej ścianie w pobliżu ołtarza: *Decke Wände und Oelgemälde gemalt, sowie Altar und Chor Staffiert von Johann Przyjemsky 1856*. Tłumaczenie: Strop, ściany i obrazy olejne wymalował, jak również ołtarz i chór odnowił Jan Przyjemski w r. 1856. Polichromia jest więc dziełem jednego pędzla, a zachowana do 1975 r. w stanie pierwotnym, nie była przez 120 lat przemalowywana. Cała polichromia ma w Inwentarzu jeden numer 3301.

Fryz malarski Różańcowy, obiegający górą wewnątrz całej kaplicy, wykonany jest na deskach stropu, pod gzymsem z przedstawieniami Oj-

ców Kościoła. Fryz składa się z piętnastu medalionów, zawierających kolejne tajemnice różańca, połączonych wicią roślinną, złożoną ze splotu gałązek i róż. Pomiedzy każdą tajemnicą wkomponowanych jest 10 róż, jak dziesięć pozdrowień anielskich, które w pobożności ludowej określa się jako „splatanie wieńca z róż”. Fryz wykonany jest czarną linią, z użyciem jasnej i ciemnej zieleni. Tło medalionów jasnoróżowe, obrazy wykonane z użyciem bieli, czerwieni, różu angielskiego i ultramaryny. Odczytywanie fryzu różańcowego rozpoczyna się po prawej stronie ołtarza, gdzie umieszczonych jest pięć tajemnic radosnych i dwie bolesne. Trzecia tajemnica bolesna — cierniem koronowanie Pana Jezusa, usytuowana jest na ścianie zachodniej pod oknem chórowym i stanowi swoiste nawiązanie do Koronacji Maryi na stropie. Dwie ostatnie tajemnice bolesne oraz tajemnice chwalebne widzimy po lewej stronie ołtarza. Ostatni medalion — Koronacja Maryi pod portretem św. Ambrożego, powtórzony jest następnie na stropie.

Policchromia stropu składa się z trzech fragmentów. W środku scena koronacji Maryi, nad ołtarzem półpostać Boga Ojca wśród promieni, obłoków i uskrzydłonych główek anielskich. Scena koronacji Maryi przez Trójcę Przenajświętszą jest konsekwencją tematu z ołtarza: Niepokalanie Poczęta jest wzięta do chwały i ukoronowana. Stąd jasny błękit całego stropu, promienie rozchodzące się od gołębic i główki aniołów w obłokach. Centralną postacią jest Maryja klęcząca przodem z rękami skrzyżowanymi na piersiach, ubrana w białą suknię i niebieski płaszcz. Dookoła głowy z rozpuszczonymi włosami aureola z dwunastu gwiazd metalowych, nad głową korona ze złoczonego kartonu. Po lewej stronie Maryi Bóg Ojciec trzymający w prawej ręce koronę, w lewej berło, które jednocześnie wspiera na kuli ziemskiej. Po prawej stronie Maryi Syn Boży, podtrzymujący lewą ręką koronę, a prawą obejmujący duży krzyż. Nad głową Maryi gołębica w glorii. Bóg Ojciec ubrany jest w jasną suknię i ciemny płaszcz, Syn Boży tylko w jasnym płaszczu okrywającym biodra i nogi.

Nad ołtarzem namalowany jest także na stropie drugi raz Bóg Ojciec w półpostaci między obłokami i promieniami. Ręce szeroko rozłożone gestem pełnej miłości mogą oznaczać gotowość na przyjęcie ofiary Syna, dokonującej się na ołtarzu. Nad głową Boga Ojca symboliczny trójką. Wzrok Boga Ojca skierowany jest wyraźnie na ołtarz. Można też przyjąć, że jest to jednocześnie Jahwe, stojący na szczycie umieszczonej pod chórem drabiny oglądanej we śnie przez Jakuba. (Rdz 28,12-13).

Malowidło nad chórem, najgorzej zachowane ze względu na przecieki wody, przedstawia trzyosobowy zespół muzykujących i śpiewających aniołów. Chór aniołów, z którym łączy się w modlitwie uwielbienia chór człowieczy. Pierwszy anioł ma trąbkę i zapis nutowy, drugi triangul i pałeczkę dyrygencką lub werbel, trzeci gra na flecie.

(KBDW Inw. nr 3301)

Ojcowie Kościoła i Zakonodawcy odczytywani w kolejności fryzu różańcowego:

- św. Grzegorz, atrybuty: tiara papieska i gołębica,
- św. Augustyn, atrybuty: płonące serce i księga z napisem,
- św. Bernard, atrybuty: lew, serce z krzyżem i księga z napisem,
- św. Tomasz, atrybuty: słońce i książka z napisem,
- św. Benedykt, atrybuty: kielich z wężem,
- św. Dominik, atrybuty: pies z płonąca żagwią,

św. Hieronim, atrybuty: krzyż i czaszka,
 św. Ambroży, atrybuty: księga, ul, paliusz.

Opisy szczegółowe:

S. GREGORIUS w złocistej szacie i paliuszu. Obok krzyż potrójny, papieski i tiara papieska, symbol jego potrójnej władzy — pasterskiej, kapłańskiej i prorockiej. Nad głową gołębicą, symbol obecności Ducha Św w jego pismach. Św. Grzegorz I, urodzony w 540 r., jako papież należy do najwybitniejszych w pierwszym tysiącleciu chrześcijaństwa. Zmarł w 604 r. i uważany jest za jednego z czterech wielkich Ojców Kościoła zachodniego.

S. AUGUSTINUS w jasnej albie przewiązanej sznurem i czerwonej kapie spiętej ozdobną broszą. Po bokach św. infuła biskupia i czaszka oraz otwarta księga z napisem: S. S. S. (*Sanctus, Sanctus, Sanctus*). Nad głową świętego płonące serce. Św. Augustyn żył 354—430, przyjął chrzest z rąk św. Ambrożego i był biskupem Hippony. Jest doktorem Kościoła.

S. BERNARDUS w biało-czarnym habicie cystersa. Prawa ręka wsparta na otwartej księdze, poniżej biała infuła opacka. W lewej ręce pastorał opata. Z tyłu głowa prawdopodobnie lwa jako symbolu zwyciężonego szatana. W księdze napis: *Jesu (s) dulcis memoria dans vera Cordis (gaudia)* — fragment hymnu brewiarzowego na uroczystość Imienia Jezus. Na piersiach św. po lewej stronie czerwone serce z krzyżem w środku. Żył w latach 1090—1174. Ogłoszony doktorem Kościoła w r. 1830.

S. THOMA V. A. — św. Tomasz z Akwinu, doktor Kościoła, w białym habicie i czarnym płaszczu dominikańskim, klęczy z rozłożonymi rękami. Na piersiach słońce w promieniach. U stóp otwarta książka z napisem: *Gloria in Exelsis Deo — etc —*. Żył w latach 1226—1274.

S. BENEDICTUS, założyciel wspólnoty zakonnej, w czarnym habicie benedyktyńskim. Prawą ręką podtrzymuje pastorał opata, w lewej trzyma naczynie z wężem, symbolem złej woli mnichów, którzy chcieli otruć Benedykta, lecz ten znakiem krzyża unieszkodliwił zło. Żył w latach 480—529.

S. DOMINICUS, ojciec zakonu kaznodziejskiego, w białym habicie i czarnym płaszczu dominikańskim. W lewej ręce trzyma laskę zwieńczoną krzyżem, w prawej lilię i książkę. Z boku glob ziemski podpalany pochodnią trzymaną w pysku przez psa, wyłaniającego się z ciemnych obłoków. Żył w latach 1170—1221.

S. HIERONIMUS (napis: HERONIMUS), doktor Kościoła, przedstawiony jest jako pustelnik, nagi klęczy przed krzyżem ze złożonymi rękami. Biodra przepasane ciemną tkaniną. Pod krzyżem czaszka. Żył w latach 342—420.

S. AMBROSIUS, biskup i doktor Kościoła siedzący w jasnej, obfitej szacie, na której paliusz jako godność arcybiskupa. W prawej ręce pióro, lewa wsparta na księdze. Po prawej stronie mitra biskupia na ciemnych obłokach, po lewej ul z wylatującym rojem pszczoł. Żył w latach 340—397.

Polichromia na ścianie chóru muzycznego. Współkomponentami tematyki muzycznej są dwa starsze malowidła ściennie, wykonane na tynku wewnętrznej ściany zachodniej, tj. nad chórem. Są to: król Dawid grający na harfie po prawej i św. Cecylia przy klawiaturze po lewej. Malowidła te nie są dziełem Przyjemskiego, lecz wcześniejsze, a przy tym najgorzej zachowane.

Płyciny malarskie na chórze. Drewniany chór muzyczny wsparty na belce poprzecznej, biegnącej przez całą szerokość kaplicy tj. 480 cm, ma balustradę podzieloną półkolumnkami na sześć pól, w których obrazy

świętych. Malowidła te nie są dziełem Przyjemskiego, lecz są wcześniejsze. Są to wizerunki trzech świętych mężczyzn i trzech kobiet. Licząc od lewej, są to: św. Józef z Dzieciątkiem i lilią. Na piersiach Dzieciątko serce z krzyżykiem. Św. Ignacy Loyola w ciemnym płaszczu, klęczący ze złożonymi rękami. Na piersiach monogram IHS, obok na stole księga Reguły Towarzystwa Jezusowego. Św. Alojzy w białej komży, modlący się pod krzyżem, obok którego księga i lilia. Św. Rozalia w różanym wieńcu na głowie. W prawej ręce czaszka, symbol jej pustelniczego życia, w lewej gałązka lilii. Św. Teresa Wielka w habitie karmelitanki klęcząca pod krzyżem, obok którego księga, prawdopodobnie Jej autorstwa *Księga Miłości Bożej*. W prawej ręce pióro, nad głową strzała miłości Bożej, o której sama pisze. Św. Helena cesarzowa, matka Konstantyna Wielkiego. Na głowie korona, na ramionach gronostaj. Obejmuje lewą ręką krzyż, który odnalazła, a jednocześnie trzyma berło cesarskie. Malowidło na bocznej desce stromych schodków prowadzących na chórek jest właściwie „drabiną na drabinie”. Jednocześnie sugeruje nadprzyrodzoną motywację wszystkim wchodzącym i schodzącym. Jako ilustracja 28 rozdziału Księgi Rodzaju ukazuje leżącego na ziemi Jakuba, widzącego drabinę z aniołami, a na jej szczycie Jahwe mówiący: „Jam jest Pan, Bóg Abrahama, Ojca twego i Bóg Izaaka...” „A gdy się ocknął Jakub ze snu, rzekł: «Prawdziwie Pan jest na tym miejscu, a jam nie wiedział... o, jak straszne jest to miejsce! Nie jest tu nic innego, jeno dom Boży i brama nieba»”.

Właśnie o to chodziło, aby chórzyci byli świadomi, iż „Pan jest na tym miejscu” i zachowywali się w sposób godny. Drabina Jakuba w głębszej swej warstwie należy również do kręgu symboliki maryjnej. Strop pod chórem przyozdobiony jest malowidłem przedstawiającym anioła stróża, prowadzącego nad przepaścią małego chłopca. Z przepaści wylania się czarny wąż z jabłkiem w zębach, które chce podać chłopcu. Jednak uwaga chłopca skierowana jest na anielskiego przewodnika, który prawą ręką wskazuje na niebo. W tle skłębione chmury. Anioł stróż jest dziełem Przyjemskiego. Pozostałe partie ścian wykonane są techniką wapienną jako jasno różowa marmoryzacja.

(KBDW Inw. nr 3301 i 3304)

2. OŁTARZ GŁÓWNY barokowy, skromny, ludowy, może z początku XIX w. Jednoosiowy, jednokondygnacyjny ze zwieńczeniem, w którym monogram Imienia Jezus *IHS*, Imię Maryi oraz gołębica w glorii. Cały ołtarz drewniany, pomalowany na biało i złocony. W środku olejny obraz Niepokalanego Poczęcia NMP. Wymiary całego ołtarza 280×500 cm. Zwieńczenie jest przedłużeniem nastawy. Po bokach obrazu dwa pilastry i dwie kolumnienki ze złożonymi kapitelami oraz skromne uszaki. Pilastry wsparte na konsolkach, kolumnienki na cokolach. Po zewnętrznych stronach kolumnienek rzeźby św. apostołów Piotra i Pawła z atrybutami. Gzyms uskokowy tylko z boków ołtarza, na nim dwa siedzące putta. Nad obrazem z boków dwie płaskorzeźby zdwojonych, uskrzydłonych główek anielskich w obłokach. Tabernakulum proste, przyozdobione monogramem Maryi, nad nim tronik z symbolami: kielichem z hostią, kotwicą i palmą. W antepedium prostokątne malowidło na desce o wymiarach 33×34 cm, zawierające pomiędzy dwiema girlandami zestaw symboli maryjnych, a w czterech rogach symbole czterech Ojców Kościoła: Ambrożego, Grzegorza, Hieronima i Augustyna. Plakietka na antepedium stanowi ideową syntezę programu ikonograficznego ka-

plicy. Obraz Niepokalanego Poczęcia NMP jest dziełem Przyjemskiego. Prawdopodobnie plakietka także.

(KBDW Inw. nr 3302)

3. PORTATYL z 1855 r. W mensie ołtarza marmurowy portatyl oprawny w drewno o wymiarach 46×46 cm, z napisem: *Anno Domini Millesimo Octingentesimo quinquagesimo quinto die 7 ma Decembris Ill(ustriss)imus ac Re(verendiss)imus Dominus Antonius Frenzel Episcopus Aeropolitanus et Suffraganeus Varmiensis Altare hoc portatile pro Capella villa Wosseden parochia Heilsbergensis consecravit et Reliquias SS. Severini et Theophile M.M. in eo inclusit.*

(KBDW Inw. nr 3303)

Tłumaczenie: Roku Pańskiego 1855 dnia 7 grudnia Najjaśniejszy i Najczcigodniejszy Pan Antoni Frenzel Biskup Aeropolitański i Suffragan Warmiński ten portatyl dla ołtarza kaplicy wiejskiej w Nowosadach parafii Lidzbark pokonsekrował i relikwie św. Seweryna i Teofila w nim zapieczętował.

4. OBRAZY EWANGELISTÓW z połowy XIX w.: św. Mateusza, Marka, Łukasza i Jana. Olej na płótnie o wymiarach 107×200 cm, w zwykłych czarnych ramach. Sygnowane i datowane J. Przyjemsky 1856.

(KBDW Inw. nr 3305, 3306, 3307, 3308)

5. ŚWIECZNIKI barokowe cynowe cztery z początku XIX w. Stopa na rzucie wklęsłościennego trójkąta, wsparta na trzech kulach otoczonych szponami, trzon balasowy trójboczny, profitka trójkątna o ściętych narożach, lekko opuszczony w dół. Wysokość 52 cm.

(KBDW Inw. nr 3309)

6. NACZYNNIE na wodę święconą miedziane z XIX w.

(KBDW Inw. nr 3310)

7. KRUCYFIKS — kaplica w Nowosadach posiadała niegdyś krucyfiks ludowy, który został przeniesiony do kościoła św. Krzyża w Lidzbarku i umieszczony wtórnie w ołtarzu głównym, na miejscu krzyża słynącego łaskami. Stąd w Inwentarzu św. Krzyża nr 3210.

8. OBRAZ Niesienia krzyża. Według Katalogu Zabytków Sztuki ISPAN, miał się znajdować w kaplicy obraz niesienia krzyża sygnowany przez J. Przyjemskiego 1854. W r. 1974 obrazu w kaplicy nie było, natomiast ksiądz proboszcz oświadczył, że w kaplicy był obraz św. Andrzeja apostoła ze skośnym krzyżem, który został poddany konserwacji i wzięty do Muzeum Parafialnego.

(KBDW Inw. nr 3020)

9. FIGURKI woskowe z szopki — barokowe. Trzej Królowie.

(KBDW Inw. nr 3313)

10. CHORAĞIEWKA wieńcząca sygnaturkę z datą 1875.

(KBDW Inw. nr 3314)

11. ŁAWKI współczesne ołtarzowi z XIX w. marmoryzowane.

(KBDW Inw. nr 3315)

SARNOWO. KAPLICA POD WEZWANIEM ŚW. ROCHA

Neogotycka z 1860 r. orientowana, zbudowana z cegły i tynkowana, na rzucie prostokąta, z dobudowaną od strony południowo-wschodniej małą zakrystią. Dach dwuspadowy, kryty dachówką. Od strony zachodniej mała drewniana sygnaturka, z zachowaną resztką chorągiewki, na której data 1860 oraz herb Jastrzębiec i litery ISW (Jan Stefan Wydzga 1659—1679 biskup warmiński). Ściany wschodnia i zachodnia ozdobione sterczynami. Strop drewniany, kolebkowy, bez polichromii. Cztery otwory okienne ostrołukowe oraz cztery wnęki na rzeźby także ostrołukowe. Wymiary kaplicy około 4×7 m.

Zarówno kaplica w Nowosadach, jak i w Sarnowie ma elementy wyposażenia wcześniejsze od architektury. Wnętrze kaplicy konserwowane w 1975 r. przez Jadwigę Żołądek z Warszawy.

(KBDW Inw. nr 3360)

1. OŁTARZ BAROKOWY ŚW. ROCHA z XVIII/XIX w., ludowy. Bogato rzeźbiony, polichromowany i złocony. Jednoosiowy, jednokondygnacyjny z bogatym zwieńczeniem. Wymiary całości około 2×4 m. W środku obraz św. Rocha w rzeźbiarskim obramieniu, między dwiema skośnie ustawionymi kolumnienkami, za którymi pilastry. Gzyms uskokowy odcinkowy tylko po bokach. W zwieńczeniu obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem między rzeźbionymi płycinami i sterczynami, oraz dwie figury św.: Jana Ewangelisty i Józefa.

KZS-ISPAN wymienia w ołtarzu figury św. Andrzeja i Mikołaja.

(KBDW Inw. nr 3350)

2. OBRAZ ŚW. ANDRZEJA APOSTOŁA wykonany w XIX w. przez Jana Przyjemskiego. Tempera na desce o wymiarach 98×58 cm w prostej barokowej ramie szerokości 10 cm. Św. w niebieskiej sukni i czerwonym płaszczu, ze skośnym krzyżem w prawej i książką w lewej ręce. Ten sam obraz opisany w Muzeum Parafialnym w Lidzbarku pod nr 3020.

(KBDW Inw. nr 3351)

3. OBRAZ ŚW. ROCHA z 1750 r. Tempera na desce o wymiarach 88×130 cm, w prostej barokowej ramie o szer. 9,5 cm, przedstawia św., któremu anioł opatruje ranę na nodze. Św. stoi w pejzażu, obok zwierzęta. Na obrazie napis w języku niemieckim, który w tłumaczeniu brzmi: Ten obraz ufundowała wioska Sarnowo podczas wielkiej zarazy bydłowej w roku 1750, aby uczestniczyć we wstawiennictwie świętego Rocha. Odnowiony w 1869 r.

Obraz opracowany w Inwentarzu Muzeum Parafialnego pod nr 3019.

(KBDW Inw. nr 3352) Konserwowany w 1975 r.

4. OBRAZ MATKI BOSKIEJ WNIĘBOWZIĘTEJ z XIX w. w czarnych, ozdobnych ramach. W konserwacji.

(KBDW Inw. nr 3353)

5. OBRAZ ŚW. JÓZEFA Z DZIECIĄTKIEM z XIX w. stanowiący komplet z poprzednim, o tych samych wymiarach.

(KBDW Inw. nr 3354)

6. KRUCYFIKS PÓŻNOBAROKOWY PROCESYJNY o wysokości

ok. 100 cm, drewniany, polichromowany. Umieszczony na ścianie po prawej stronie ołtarza.

(KBDW Inw. nr 3356)

7. RZEŻBA — GRUPA UKRZYŻOWANIA w zewnętrznych wnękach kaplicy, złożona z krucyfiksów oraz figur Matki Boskiej i św. Jana. Wysokość rzeźb 40—50 cm.

(KBDW Inw. nr 3357)

8. ŚWIECZNIKI OŁTARZOWE cynowe z XIX w. (cztery) o wysokości 52 cm, z napisem: *Michael und Rosalia Schmiedschen Eheleute aus Knipstein 1860*. Tłumaczenie: Michał i Rozalia małżeństwo z Knip w 1860 r.

(KBDW Inw. nr 3359)

KAPLICZKI I KRZYŻE PRZYDROŻNE W PARAFII LIDZBARK

1. BOBROWNIK — krzyż przydrożny na posesji pp. Bogdanowiczów.

(KBDW Inw. nr 3390)

2. Długoleka — krzyż przydrożny, złamany, w PGR.

(KBDW Inw. nr 3391)

3. Długoleka — kapliczka przydrożna murowana z cegły z jedną wnęką, bardzo zniszczona, PGR.

(KBDW Inw. nr 3392)

4. KONIEWO — kapliczka przydrożna murowana.

(KBDW Inw. nr 3393)

5. KONIEWO — kapliczka przydrożna murowana na posesji pp. Szostaków.

(KBDW Inw. nr 3394)

6. KONIEWO — kapliczka przydrożna murowana, z podwójną wnęką.

(KBDW Inw. nr 3395)

7. KONIEWO — kapliczka przydrożna piętrowa, w PGR.

(KBDW Inw. nr 3396)

8. KONIEWO — krzyż przydrożny metalowy z 1845 r. z napisem: *Zum Andenken Vestorbenen v. Lossau*. Przy drodze Koniewo-Lidzbark.

(KBDW Inw. nr 3397)

9. KONIEWO — krzyż przydrożny drewniany z dużą pasyjką na posesji pp. Klimaszewskich.

(KBDW Inw. nr 3398)

10. KONIEWO — krzyż przydrożny, metalowy na miejscu dawnego drewnianego.

(KBDW Inw. nr 3399)

11. LAUDA — kapliczka przydrożna murowana.
(KBDW Inw. nr 3400)
12. LAUDA — krzyż przydrożny drewniany z pięknym wizerunkiem, całość dębowa. Wykonawca: M. Lipow 1939 r. Krzyż sygnowany i datowany. Poniżej wizerunku tabliczka z napisem: *Gelobt sei Jesus Christus*.
(KBDW Inw. nr 3401)
13. LAUDA — krzyż metalowy na cokole murowanym.
(KBDW Inw. nr 3402)
14. LAUDA — krzyż metalowy na dawnym cokole w ogrodzie prywatnym.
(KBDW Inw. nr 3403)
15. LIDZBARK — Szpital kaplica w szpitalu miejskim.
(KBDW Inw. nr 3404)
16. LIDZBARK — Kaplica współczesna w domu SS. Pallotynek ul. Krasickiego 1 a.
(KBDW Inw. nr 3405)
17. LIDZBARK — kapliczka neogotycka z XIX w. murowana z cegły przy ul. Gen. Bema z zabytkowym krucyfiksem na zewnątrz. W środku współczesny obraz Matki Boskiej Szkaplerznej, namalowany przez Jadwigę Żołądek z Warszawy. Bardzo staranna architektura kaplicy wskazuje na Adolfa Guldenpfenniga z Paderborn.
(KBDW Inw. nr 3406)
18. LIDZBARK — kapliczka przydrożna neogotycka przy skrzyżowaniu ulic Kopernika i Wiejskiej. W środku drewniana figura Matki Boskiej z XIX w. Na marmurowej tablicy z przodu napis: *In memoriam et ex sumptibus Joannis Gross par. emer. ob. Heilsberg 6.III.1896*.
(KBDW Inw. nr 3407)
19. LIDZBARK — krzyż przydrożny metalowy z 1979 roku przy ulicy Spółdzielców.
(KBDW Inw. nr 3408)
20. LIDZBARK — kapliczka przydrożna neogotycka z 1891 r. prawdopodobnie również projekt A. Guldenpfenniga. W środkowej wnęce na murowanym cokole drewniana kapliczka, w której rodzaj groty ze sztucznego tworzywa, na cokole data 1892.
(KBDW Inw. nr 3409)
21. LIDZBARK — kapliczka przydrożna przy ul. Wiejskiej na posesji pp. Kulickich, neogotycka zwieńczona trzema krzyżami. Jako należąca do parafii św. Krzyża kapliczka ma dwie numeracje.
(KBDW Inw. nr 3242 i 3410)
22. LIDZBARK — kapliczka Matki Boskiej Niepokalanej, w formie groty z kamieni przy domu SS. Pallotynek.
(KBDW Inw. nr 3411)

23. LIDZBARK — krzyż misyjny przy kościele parafialnym.
(KBDW Inw. nr 3412)
24. LIDZBARK — krzyż metalowy wprawiony w duży kamień przy drodze Lidzbark—Rogóż, ze strzaiką wskazującą cmentarz wojenny.
(KBDW Inw. nr 3413)
25. LIDZBARK — krzyż przydrożny na skrzyżowaniu ulic Kościuszki i Spółdzielców.
(KBDW Inw. nr 3414)
26. LIDZBARK — krzyż metalowy z 1848 r., datowany na chorągiewce, przy ul. Zielonej.
(KBDW Inw. nr 3415)
27. LIDZBARK — krzyż przydrożny drewniany przy ul. Grunwaldzkiej.
(KBDW Inw. nr 3416)
28. LIDZBARK — krzyż przydrożny za kościołem św. Krzyża.
(KBDW Inw. nr 3417)
29. LIDZBARK — krzyż przydrożny drewniany z pasyjką i daszkiem na posesji p. Hryszana przy drodze do Laudy.
(KBDW Inw. nr 3418)
30. ŁABNO — krzyż przydrożny drewniany z metalowym wizerunkiem, ogrodzony płotkiem.
(KBDW Inw. nr 3419)
31. MARKAJMY — krzyż przydrożny drewniany z tablicą, na której cynowy krucyfik i Arma Christi — z XIX w., choć w konwencji barokizującej. Reprodukacja na okładce Przewodnika po zabytkowych kościołach północnej Warmii.
(KBDW Inw. nr 3420)
32. MARKAJMY (Marków, Markowo) — krzyż przydrożny drewniany.
(KBDW Inw. nr 3421)
33. MEDYNY — krzyż przydrożny drewniany z maleńką metalową pasyjką.
(KBDW Inw. nr 3422)
34. MEDYNY — krzyż przydrożny drewniany nowy, na posesji pp. Przybyłów.
(KBDW Inw. nr 3423)
35. NOWA WIEŚ WIELKA — Kapliczka przydrożna neogotycka murowana z cegły.
(KBDW Inw. nr 3424)
36. NOWA WIEŚ WIELKA — kapliczka przydrożna murowana z 1976 r.
(KBDW Inw. nr 3425)

37. NOWA WIEŚ WIELKA — krzyż przydrożny murowany z cementu.
(KBDW Inw. nr 3426)
38. NOWOSADY — krzyż przydrożny pierwszy.
(KBDW Inw. nr 3427)
39. NOWOSADY — krzyż przydrożny drugi.
(KBDW Inw. nr 3428)
40. PILNIK — krzyż przydrożny metalowy w PGR.
(KBDW Inw. nr 3429)
41. POMOROWO — krzyż przydrożny pierwszy.
(KBDW Inw. nr 3430)
42. POMOROWO — krzyż przydrożny drugi.
(KBDW Inw. nr 3431)
43. SARNOWO — kapliczka przydrożna murowana z cegły na kamiennym cokole.
(KBDW Inw. nr 3432)
44. SARNOWO — kapliczka przydrożna neogotycka murowana z XIX w.
(KBDW Inw. nr 3433)
45. SARNOWO — krzyż metalowy przy drodze.
(KBDW Inw. nr 3434)
46. SARNOWO — krzyż przydrożny metalowy z 1977 r.
(KBDW Inw. nr 3435)
47. SARNOWO — krzyż przydrożny drewniany na początku wsi.
(KBDW Inw. nr 3436)
48. SARNOWO — kapliczka przydrożna murowana pod Sarnowem.
(KBDW Inw. nr 3437)
49. WIELOCHOWO — krzyż przydrożny drewniany z 1948 r.
(KBDW Inw. nr 3438)
50. WIELOCHOWO — krzyż przy drodze Lidzbark-Wielochowo.
(KBDW Inw. nr 3439)

CMENTARZ

Cmentarz parafialny w Lidzbarku usytuowany jest na małym, tarasowatym wzgórzu. Jego wyposażenie wskazuje na przemyślane założenie, nie pozbawione kontekstu symbolicznego. W centrum cmentarza na najwyższym punkcie wzniesienia zbudowana jest kaplica Ukrzyżowania w formie łuku triumfalnego z prześwietem, w którym umieszczony jest duży krucyfiks — jednoznaczny znak triumfu Chrystusa nad śmiercią.

cią. Po bokach we wnękach architektonicznych figury Matki Boskiej i św. Jana. Z tyłu za krzyżem jest wodociąg i basen na wodę — symboliczne „źródło życia”. Obecnie basen jest suchym pojemnikiem na złom cementarny. Kaplica ta jest jednocześnie XII stacją Drogi Krzyżowej. Do krzyża prowadzą schody z czterech stron wzgórza. Od stacji ukrzyżowania cmentarz schodzi w dół w postaci kół koncentrycznych, stanowiących jak u Dantego kręgi hierarchiczne. Najbliżej krzyża jest grób pierwszego po wojnie proboszcza lidzbarskiego, księdza Ludwika Syrewicza, zmarłego w 1947 r. W następnym kręgu są groby małych dzieci, potem groby młodzieżowe itd. Na peryferiach kół koncentrycznych odizolowane groby niewierzących lub zmarłych bez pojednania z Bogiem. Osobną część jednego z niższych kręgów stanowi państwowa aleja zasłużonych. Na wprost kaplicy ukrzyżowania mieści się kaplica zdjęcia z krzyża, z rzeźbioną grupą Pietà. Od tej kaplicy podwójnymi schodami kamiennymi można zejść do podziemnej kaplicy grobu Chrystusa. Widzimy w niej rzeźbę zmarłego Chrystusa, spoczywającego na sarkofagu. Cmentarz posiada również stary, piękny drzewostan, liczący sobie 80—100 lat. Obecnie jego układ i funkcjonalność są już w stanie zaniku, gdyż roślinność cementarna pleni się bujnie z roku na rok, okrywając wszystko, co napotyka po drodze. Droga Krzyżowa, usytuowana przy drózkach wysadzanych drzewami i krzewami, przypomina rozmieszczeniem trasę rzeczywistej Drogi Krzyżowej Chrystusa w Jerozolimie. Cały cmentarz otoczony jest siatką, a częściowo murem, w którym są cztery bramy, a na nich niegdyś napisy, dziś już nieczytelne, prawdopodobnie w języku niemieckim. Ślady napisu widoczne są jeszcze na bramie od ulicy Krasieckiego. Obecny układ cmentarza zapoczątkowano w 1925 r.

Poniższy spis obejmuje tylko te nagrobki, które mają choćby minimalne znaczenie dla historii i sztuki regionu.

1. KAPLICZKI DROGI KRZYŻOWEJ z 1927 r. wykonane przez F. Drexlera w Monachium. Wśród czternastu kapliczek murowanych w formie zadaszonych wnęk na wysokich cokołach wyróżniają się stacje XII — Ukrzyżowanie, XIII — Zdjęcie z Krzyża, XIV — Złożenie do grobu.

Stacje te są rodzajem kaplic. Stacja XII, w formie łuku triumfalnego, ma trzy rzeźby drewniane polichromowane. Stacje XIII i XIV mają rzeźby białe, wykonane ze sztucznego kamienia. Pozostałe kapliczki mają sceny płaskorzeźbione i polichromowane. Na kapliczkach stacyjnych były niegdyś napisy w języku niemieckim.

(KBDW Inw. nr 3501 a—m)

2. FIGURA CHRYSTUSA ZMARTWYCHWSTAŁEGO, ze sztucznego marmuru, częściowo zniszczona. W lewej ręce Chrystusa palma.

(KBDW Inw. nr 3502)

3. KRUCYFIKS drewniany niegdyś polichromowany, obecnie przemalowany. Może neobarokowy (?). Wizerunek o wysokości 1 m. Pochodzi z nie istniejącego cmentarza ewangelickiego.

(KBDW Inw. nr 3503)

4. KRUCYFIKS drewniany, prawie identyczny z poprzednim, na pewno tego samego warsztatu. Zniszczony, brak twarzy, polichromia w stanie szczątkowym.

(KBDW Inw. nr 3504)

5. NAGROBEK nauczyciela Otto Scheera z 1926 r.
(KBDW Inw. nr 3505)
6. NAGROBEK Karla Kerbauma z 1926 r.
(KBDW Inw. nr 3506)
7. NAGROBEK Ferdynanda Magera z 1928 r.
(KBDW Inw. nr 3507)
8. NAGROBEK lotnika szybowcowego Ferdynanda Schulza z 1929 r.
(KBDW Inw. nr 3508)
9. NAGROBEK proboszcza Bernarda Rentela z 1930 r.
(KBDW Inw. nr 3509)
10. NAGROBEK z 1931 r. z płaskorzeźbioną grupą ukrzyżowania Aloysiusa Penkwitta.
(KBDW Inw. nr 3510)
11. KRZYŻ nagrobny kuty w metalu z 1934 r. z tablicą, na której napis: *GEIST. RAT PFARRER FRANZ LILIENTHAL NAT. 21 MÄRZ 1844 ORD. 1. AUGUST 1869 OBÜT. 23. MÄRZ 1934 R.I.P.* Tłumaczenie: Radca Duchowny Proboszcz Franciszek Lilienthal urodzony 21 marca 1844, wyświęcony 1 sierpnia 1869, zmarł 23 marca 1934.
(KBDW Inw. nr 3511)
12. KRZYŻ nagrobny z 1935 r. drewniany, bardzo starannie wykonany, z rzeźbioną głową Chrystusa w profilu. Napis na obrzeżu trójlistnego daszku krzyża: *O HAUPT VOLL BLUT UND WUNDEN.* O głowo pełna krwi i ran. Napis na podstawie krzyża: *RECHTSANWALT UND NOTAR JOSEF HIPLER 3.10.1855+26.10.1900 MARGARETE HIPLER GEB. ROHN 9.2.1865+7.4.1935.* Tłumaczenie: Józef Hipler adwokat i notariusz oraz jego żona Małgorzata z domu Rohn. Wykonawca krzyża M. Lipow.
(KBDW Inw. nr 3512)
13. KRZYŻ nagrobny drewniany, równie starannie wykonany jak powyżej przez M. Lipową w latach 1935/1939 z napisem: *RUHESTÄTTE DER FAMILIE SCHWENZFEIER.* Tłumaczenie: miejsce spoczynku rodziny Schwenzfeier.
(KBDW Inw. nr 3513)
14. KRZYŻ nagrobny drewniany (wizerunku brak) ks. dziek. Karola Neumanna 1859—1935.
(KBDW Inw. nr 3514)
15. KRZYŻ nagrobny Bernarda Freundta z 1939 r.
(KBDW Inw. nr 3515)
16. KRZYŻ nagrobny drewniany z daszkiem (wizerunku brak) ks. prob. Antoniego Froelicha 1869—1941.
(KBDW Inw. nr 3516)

17. PŁYTA NAGROBNA trójkondygnacyjowa kamienna ks. prob. Ludwika Syrewicza prałata i dziekana kapituły ołyckiej 1888—1947.
(KBDW Inw. nr 3517)

VI. LISTA DUCHOWNYCH DZIAŁAJĄCYCH W PARAFII LIDZBARK

- 1305—1327 (?) Heynemann proboszcz wymieniony w 1305, 1312 i 1321
 1343 Johannes (Czanow?), (Schmickenwaldt?)
 1387—1391 Heinrich Heilsberg
 1392—1398 Bartholomäus Czegenhals
 1398 Arnoldus Longin de Brunsberg
 1401—1420 Caspar Schuwnpflug (Schauenpflug)
 1417 po Bernhard Strick
 1423—1431 Laurentius Heilsberg
 1431 — Augustinus Fuchs (Vucks)
 1424—1425 Johannes Sommerau
 1426—1437 Arnoldus Coster de Venrade (von Venrade)
 1437—1444 Andreas Schonau
 1428 Lupertus Lutherhayn
 1431—1438 Laurentius Heilsberg (drugi)
 1439 Bartholomeus von Politz Viceplebanus
 1441—1448 Wichardus Heilsberg
 1433—1455 Andreas Lunpe zwany Cannengiesser
 1458 Johannes Bardyn
 1486—1497 (?) Caspar Bols (Buls)
 XV Georius Grunau
 1486—1518 Georgius Wehner dr teologii, uprzednio proboszcz w Reszlu, kanonik dobromiejski, mianowany przez biskupa Mikołaja Tunge-
 na, pochowany w Lidzbarku.
 1509—1532 Fabian Emerich (lub do 1529)
 1518—1521 Achatius Freundt (Freint) z Elbląga, sekretarz Fabiana
 Luzjańskiego.
 6 lat wakansu według kroniki Heidego
 1527—1559 lub 1541 Jan Langhannigk proboszcz, kanonik warmiński
 i także proboszcz we Fromborku, współpracownik Maurycego Ferbera,
 zmarł w 1567 roku.
 1559—1583 (?) Izaak Homer z Turyngii mianowany proboszczem przez
 biskupa Stanisława Hozjusza
 1583—1589 Seweryn Wildschütz z Gdańska, ufundował dom dla sióstr
 Katarzynek w Lidzbarku, zmarł na Morawach w miejscowości Przyklop.
 1590—1627 Henryk Hindenberg z okolic Pieniężna, kształcił się w
 Rzymie, był kanonikiem dobromiejskim, pochowany w Długoborze pod
 ołtarzem. W rękopisie kroniki Heidego, s. 499, podany napis nagrobny.
 1590—1627 Walenty Dambkowski pochodzący z Jesionowa, magister
 filozofii, współpracownik poprzedniego proboszcza.
 1595—1600 Jakub Schröter z Braniewa, przeniósł się z zamku do do-
 mu parafialnego w 1595 r., gdy parafia wakowała. Był namalowany jego
 portret.
 1600—1610 Jakub Lidigk z Długoboru
 1610—1619 Jan Leo z Jezioran, autor Historii Prus. Zmarł w 1635 r.,
 pochowany w Dobrym Mieście najpierw przy schodach, którymi prze-
 chodził z kolegiaty do kościoła, naprzeciw ołtarza św. Anny, gdzie umie-

szczono mu epitafium. Kamień nagrobny z wizerunkiem lwa z czasem przeniesiono na środek kościoła i umieszczono w posadzce w r. 1749.

1619—1625 Euchardus a Zornhausen, urodzony w Bogdanach koło Fromborka.

1625—1637 Michał Schambogen, rodem z Braniewa.

1637—1643 Michał Sidler urodzony w Olsztynie, założył w Lidzbarku Bractwo Różańcowe w 1641 r.

1643—1646 Jan Lidigk uprzednio wikariusz.

1646—1656 Jan Jakub Schlichtenberg urodzony w Lidzbarku, eks-jezuita, kanonik smoleński, postać kontrowersyjna.

1657—1665 Albert Pilkowicz, kanonik warmiński i sufragan.

1665—1682 Marcin Stanisław Korzeniowski Polak, uprzednio kapelan Tomasza Ujejskiego, pochowany w Lidzbarku.

1683—1691 Jan Franciszek Lamshoft (Lamschesst) rodem z Barczewa, pochowany przed ołtarzem Trójcy Przenajświętszej znanym tylko z opisu, dziś nie istniejącym.

1691—1692 Mateusz Ilmstat, pochowany w kaplicy różańcowej.

1693—1693 Karol Stokemer był proboszczem zaledwie miesiąc i trzy dni; potem sparaliżowany.

1693—1706 Jan Wojciech ab Hatten, zwany też Hattińskim.

1706—1708 Adalbert Ludwik Grzymała; ojcem jego był burgrabia olsztyński i dziedzic Nikielkowa, matka z domu Nycz. Urodzony w Świętej Lipce, pochowany w katedrze fromborskiej 1737 r.

1707—1723 Jan Kazimierz Weidner rodem z Barczewa, pochowany w opinii świętości przed ołtarzem Trójcy Świętej w Barczewie, obok swego ojca Krzysztofa, niegdyś konsula barczewskiego.

1723—1724 Ertmann Franciszek Teschner rodem z Reszla, uprzednio proboszcz w Orzechowie, zmarł na apopleksję w wieku 47 lat.

1725—1754 Andrzej Dyzma Gąsiorowski urodzony koło Reszla. Za jego czasów kościół w Lidzbarku wzbogacił się o sześć srebrnych świeczników wykonanych w Gdańsku w 1752 r., kaplica św. Krzyża zaś otrzymała pierwszego stałego rezydenta w osobie Zachariasza Kostki (Kronika Heidego, rękopis, s. 525).

1754—1765 Jerzy Wojciech Heide — autor kroniki, którą dalej kontynuował wikary ks. J. J. Harwart. Heide pochodził z Praslit koło Dobrego Miasta, miał brata Franciszka. Objął parafię po rezygnacji Gąsiorowskiego. Pochowany przed ołtarzem św. Anny.

1765—1769 Franciszek Strachowski rodem z Pieniężna urodzony 1730. Ojciec jego Andrzej był notariuszem i konsulem Pieniężna. Zmarł w 1789 r.

1769—1776 Michał Łączyński pochodzący spod Barczewa żył w latach 1733—1790.

1776—1779 Ksawery Comes Krasicki

1779—1788 Karol Comes Krasicki, zmarł w wieku 37 lat, pochowany przed ołtarzem św. Franciszka.

1788—1792 Marcin Comes Krasicki

1792—1802 Joachim Kaliński (Kalinowski)

1802—1816 Jan Franciszek Cichowski urodzony w roku 1745 koło Barczewa, zmarł w wieku 72 lat.

1818—1834 Józef Thiell (Till) z Reszla urodzony w 1776 r., pochowany na cmentarzu przy starej bramie.

1835—1850 Andrzej Herhalz zmarł w 1870 r.

1851—1962 Vitalis Steffen urodzony w Lechowiu 1813, zmarł w r. 1878. Był Rycerzem Orderu Orła Czerwonego IV klasy.

1862—1869 Dominik Wobbe, krewny Walentego Wobbe kapelana braniewskiego. Dominik został potem lazarystą w zgromadzeniu św. Wincentego a Paulo.

1869—1892 Antoni Pohlmann urodzony w r. 1829, wyświęcony w 1853. Doktor teologii odznaczony Orderem Orła Czerwonego IV klasy.

1893—1896 Augustyn Fuhg urodzony w 1843 r., wyświęcony w 1868 r., doktor filozofii.

1897—1922 Augustyn Spannenkrebs urodzony w r. 1856, wyświęcony w 1882, doktor filozofii i penitencjarz, Rycerz Orderów św. Krzyża i Orła Czerwonego IV klasy.

1922—1939 Alfons Buchholz urodzony w r. 1874, wyświęcony w 1899.

1939—1945 Wilhelm Thater, od 1939 r. był dziekanem lidzbarskim.

1945—1945 Paweł Dudecki, urodzony w 1880, wyświęcony w 1905, był proboszczem tylko 1 rok. Zmarł w 1956 r.

1945—1946 Rafał Godziński z Korca na Wołyniu.

1946—1947 Ludwik Syrewicz, dziekan Kapituły Ołyckiej, urodzony w 1888 r. wyświęcony w 1914 (?), zmarł w 1947 r.

1948—1960 Jan Kozakiewicz, urodzony w 1903 na Podolu, wyświęcony w 1927, od 1960 r. prepozyt Kapituły Dobromiejskiej, zmarł w Lidzbarku w 1961 r.

1961—1981 Stanisław Bogucki, urodzony w 1907 r., wyświęcony w 1937 r. w Łucku, od 1961 r. dziekan lidzbarski.

1981— Jan Usiądek, urodzony w 1939 r. w Mosakach, pow. Ciechanów; wyświęcony w 1963 r. w Olsztynie.

DAS INVENTAR VON LIDZBARK WARMIŃSKI (HEILSBURG)

Zusammenfassung

Lidzbark Warmiński (Heilsberg) wurde im Mittelalter anstelle einer ehemaligen preussischen Siedlung gegründet, von den Kreuzrittern im XIII. Jahrhundert erobert und in eine Festung umgewandelt. Da die Stadt in der Gabelung von zwei Flüssen gelegen war, hatte die Burg unmittelbaren Verkehr auf dem Wasserwege mit der Ostsee und mit Königsberg. Aus der alten gotischen Bebauung blieben bewahrt: der schachbrettartige Stadtplan ohne Rathaus, die gotische Petrus und Paulus-Pfarrkirche des Erzengels Michael, im XIX. Jahrhundert um das Presbyterium vergrößert, das zu Ehren der hl. Katharina gebaute Schloss, das in den Jahren 1350—1795 Residenz der ermländischen Bischöfe bildete und gegenwärtig als Baudenkmal der Klasse „0“ anerkannt ist, wie auch ein Teil der Befestigungen mit dem Hohen Tor und der gotischen Brücke.

Die Pfarrkirche unterlag im Laufe der Jahrhunderte verschiedenen Katastrophen, darum wurde ihre ursprüngliche Ausstattung nicht beibehalten. Das, was wir heute sehen, ist eine zufällige Ansammlung von bewahrten Denkmälern der sakralen Kunst vom XVI. bis zum XX. Jahrhundert, wie z. B. der neogotische Hochaltar mit den auf den Seiten stehenden Rokokoengeln. In der Kirche gibt es gotische, Renaissance-, Barock-, Rokoko-, neogotische und zeitgenössische Werke. Neben der Kirche befinden sich: die Pfarrei, das Pfarramt, auf den alten Mauern aufgebaut, wie auch das Katharinenkloster, im XVI. Jahrhundert gestiftet. Ausser verschiedenen Denkmälern im Pfarrmuseum befindet sich hier das gotische Her-

menreliquiar der hl. Ida aus dem XV. Jahrhundert, mit dem bewahrten Schädel der Heiligen.

Westlich der Hauptbebauung der Stadt stiftete der ermländische Bischof Andrzej Chryzostom Załuski im XVIII. Jahrhundert das Barockheiligtum der hl. Kreuzes als Weihgeschenk der Danksagung für die Errettung von Seuche und Krieg, die in dieser Zeit Ermland und besonders Lidzbark heimgesucht haben.

Ausser den erwähnten Kirchen befinden sich zur Zeit auf dem Hellsberger Pfarrgelände etwa 60 grosse und kleine Kapellen, am Wege stehende Heiligenbilder und Kreuze. Die Kapelle in Nowosady enthält ein reiches ikonographisches Programm aus dem XIX. Jahrhundert, in theologischer Hinsicht interessant. Das Programm besteht aus einem die Kapelle umlaufenden Rosenkranzfries, an der Decke mit der Krönungsszene Mariä beschlossen, der als der Unbefleckten Empfängnis die Kapelle gewidmet ist. Über dem Fries befinden sich Bildnisse von acht Kirchenvätern und Ordensstiftern und auf der Balustrade des Chors Heiligenbilder. Auf dem Brett des steilen Aufgangs zum kleinen Chor sieht man die Szene des Jakobstraumes mit der bis zum Himmel heranreichenden Leiter und den sich darauf bewegenden Engeln.

Interessant sind auch der Pfarrkirchhof auf dem terrassenartigen Hügel mit den Kapellen des Kreuzweges und der Kapelle des Grabes Christi.

Das gegenwärtige Inventar umfasst die sakralen Denkmäler, die von der Kirche verwaltet werden. Das Schloss, obwohl es eine schöne Rokokokapelle besitzt, wurde hier nicht berücksichtigt, weil sich darin das Muzeum Warmii i Mazur (das Ermland- und Masuren-Museum) befindet.

Am Schluss des Bestandsverzeichnisses befindet sich eine Liste von Geistlichen, die vom XIV. Jahrhundert an bis heute in Lidzbark gewirkt haben, wie auch ein Literaturverzeichnis, die sakrale Kunst der Stadt und das Hellsberger Dekanat betreffend.